Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

VI OG VOR FORTID · NR. 1

DEN DANSKE LANDSBY

FRA STORFAMILIE TIL ANDELSSAMFUND

VED

AXEL STEENSBERG

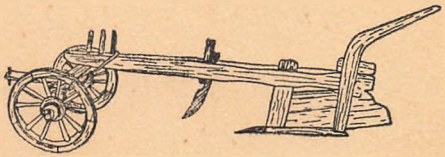

J. H. SCHULTZ FORLAG

DEN DANSKE LANDSBY

VI OG VOR FORTID · NR. 1

DEN DANSKE LANDSBY

FRA STORFAMILIE TIL ANDELSSAMFUND

VED

AXEL STEENSBERG

J. H. SCHULTZ FORLAG 1940

Udgivet af Historikergruppen.
Redaktøren har haft fuld Raadighed over Manuskripterne og er derfor ene ansvarlig for Bogens Anskuelser.

A/S J. H. Schultz Bogtrykkeri • København

INDHOLD:

Side

Den danske Landsby i Oldtiden. Af Inspektør ved Nationalmuseet, cand. mag. *Axel Steensberg* 7

Landsbyen i Middelalderen. Af Højskolelærer, cand. mag. *Roar Skovmand* 30

Landsbyen og Herrevældet 1500–1750. Af cand. mag. *Troels Fink* 49

De store Landboreformers Aarhundrede. Af Arkivar, cand. mag. *Sigurd Jensen* 70

Landsbyen i vore Dage. Af stud. mag. *Holger Rasmussen* 90

Slutning. Af *Axel Steensberg* 106

Illustrationer af *Axel Steensberg* og *Holger Rasmussen*

DEN DANSKE LANDSBY I OLDTIDEN

Trangen til at leve og arbejde i Selskab — det sociale Instinkt — er fælles menneskelig. Allerede Familien udgør et lille Selskab. Og hjælper Børn og Børnebørn til i den fælles Bedrift, saalænge den gamle Fader lever, taler man om en Storfamilie. Denne Samfundsform kender vi bl. a. fra det gamle Testamentes Patriarker, der levede i Telte som Nomader. I vor egen ældre Stenalder var Boligerne vistnok af en lignende let Karakter og bestod af Telte eller Greneskjul. Vi taler derfor om *Bopladser* fra den Tid. Først med Agerbrugets Indførelse ved den yngre Stenalders Begyndelse (o. 2500 f. Kr.) dukker de egentlige Landsbyer frem af Danmarks Jord. Ved en *Landsby* forstaar man nemlig Samboen af flere Bondefamilier og mindre Næringsdrivende i indbyrdes adskilte Huse og Gaarde, saaledes at disse danner en social og — i hvert Fald i historisk Tid — tillige en økonomisk Enhed.

Landsby og Enkeltbeboelse er begge gamle i Landet. Fra Jernalderen kendes i hvert Fald begge Bebyggelsesformer, og der er god Grund til at tro, at de vil kunne føres tilbage til Tiden forud for Agerbrugskulturen. I det store og hele er det sikkert Naturforholdene, der har afgjort, om der var Næring nok at hente paa Stedet til, at flere Familier kunde trives sammen, og en Landsby vokse frem. I Tiden o. 1688 udgjorde

de i Landsbyer liggende Gaarde over 80 % af samtlige Gaardbrug i hele Østdanmark (m. Undt. af Bornholm) og ligeledes 80 % i Salling, Mors, Ty og Hanherrederne samt de frugtbareste Dele af Midt- og Vestjylland. Enkeltgaardene var særlig hyppige i Vendsyssel, Midtjylland (Slavs, Ø. Horne, Vrads, Hammerum, Bølling, Hjerm, Ginding Herreder) og især de tre Vestkystherreder Ulfborg, Skodborg og Vandfuld, hvor Enkeltgaardene i 1688 udgjorde over 50 % af samtlige Gaarde. Netop i de to sidstnævnte Herreder med deres fede Lerjorder glipper Forklaringen udfra Naturforholdene, uden at en anden fornuftig Forklaring kan sættes i Stedet. Det maa dog erindres, at disse to Herreders sydligere Dele bestaar af magre Jorder. Det sætter Enkeltgaardsprocenten noget i Vejret. Men ogsaa paa den gode Jord ligger Gaardene meget spredt.

Landsbyer har ogsaa forekommet i største Delen af det øvrige Europa fra forhistorisk Tid. En kendt tysk Agrarforfatter har forsøgt at karakterisere Bosættelsen paa det europæiske Fastland saaledes:

Slavisk Bosættelse: Rundbyer, hvori hver Mands Jord ligger samlet i en vifteformet Stribe ud fra Gaarden. Keltisk Bosættelse: Enkeltgaarde midt i deres Jordareal. Germansk Bosættelse: Sammenhobede, uregelmæssigt byggede Landsbyer, hvor hver Mands Jord ligger splittet paa forskellige Steder i forskellige Vange. Romansk Bosættelse: Byagtige Landsbyer, hvis Huse ligger Mur mod Mur.

Det gaar dog ikke an uden videre at føre denne fra *moderne Tid* stammende Bebyggelsesinddeling tilbage til Oldtiden. Der er en Mulighed for, at Enkeltgaardene i det tidligere keltiske Omraade hænger sammen med overvejende Kvægavl — altsaa med Naturforholdene. Ogsaa paa den skandinaviske Halvø skyldes den sparsomme Landsbybebyggelse en karrig Natur.

LANDSBYEN OG JORDEN

Agerbrugets Indførelse i vort Land er sket ganske langsomt gennem henved et halvt Aartusind fra et Sted o. 3000 til o. 2500 f. Kr. Det nye kom udefra, fra Orienten over Mellemeuropa, som et fuldt udviklet Erhverv sandsynligvis medførende baade Plov og Kornsegl.

I Lerkar fra den Tid finder vi Aftryk af Korn. Det var primitive Hvedesorter som Enkorn og Emmer samt nøgen seksradet Byg, man dyrkede. Snart kom ogsaa Husdyrene til.

Skovrydning. Et af de vigtigste Kendemærker paa Agerbrugskulturens Fremvækst er ikke alene hos os, men vistnok overalt i Europa den slebne Flintøkse. Hvorfor optræder netop denne Øksetype altid sammen med Agerbruget? Jo, for at kultivere Jorden maa Skoven ryddes. Og dertil egnede de gamle uslebne Flintøkser sig daarligt. Dels bider den slebne Økse sig dybere ind i Træet, fordi Modstanden paa dens Sider er mindre. Dels springer der ikke saa let Skaar af dens Æg, hvis den under Buskrydning strejfer en Sten.

Det er navnlig de mere kratagtige Partier af Skoven, der fældes med Øksen og opbrændes med Ild. Man pløjer Jorden med den muldfjælsløse Plov, Arden, paa Kryds og tværs af Ageren. Derefter saas Kornet i den askegødede Jord, og man vedbliver med at tage Afgrøder, saa længe Marken vil give. Er Jorden udpint, tager man ny Jord ind til Dyrkning. Denne primitive Dyrkningsmaade, der kaldes *Svedjebrug,* kendes fra talrige primitive og tyndt befolkede Agerbrugsomraader i Nutiden. Her kan Botanikerne ligefrem rejse hen og studere dens Plantesamfund og derpaa drage Sammenligninger med Fortidens Plantevækst, som den har aflejret sig i vore Moser.

Arden. Nyere Undersøgelser har vist, at nogle Stenredskaber, som man tidligere ansaa for Økser, har været anbragt

foran i det vandret liggende Løb af en Ard. Denne Ardtype med det i Furen gaaende Løb, hvori Aasen (Trækstangen) og Stjerten (Styret, hvori Pløjeren holder) begge er nedtappede, hører ellers hjemme i Middelhavslandene. Men den kendes fra et Par tyske Fund, som menes at kunne henføres til Stenalderen. Det nævnte Stenskær synes at være kommet til os fra Sydøst, fra Ungarns Løss-Sletter, hvor Jorden er stenfri. Denne Ard har efter Fundantallet at dømme ikke faaet nogen synderlig stor Udbredelse hos os. Dels egnede Stenskæret sig maaske mindre godt for vore stenede Marker. Og dels er Ploven med det vandrette Løb en daarlig Svedjeplov. En Svedjeplovs arbejdende Dele skal være kortest mulig i vandret Retning. Ellers bliver der altfor megen Jord upløjet, naar man løfter den over Sten og Trærødder. Dens Skær skal kunne sættes ned umiddelbart efter Forhindringen og straks derpaa opmulde Jorden. Den skal tillige være let at løfte af Jorden. Den ideelle Svedjeplov skal endelig have Aasen anbragt højt oppe paa Stjerten, der helst maa nærme sig den lodrette Stilling. Paa Bronzealders Helleristningerne fra Bohuslen i Sverige ses flere Typer, som viser, at Jorden maa have været i yderst forskelligartet Kultiveringsstand. De fleste af de afbildede Arder er dog tilpassede Svedjebruget. Og det samme gælder vor ældste Plov herhjemme, Arden fra Døstrup, der tidsfæstes til Overgangen mellem Bronzealder og Jernalder.

Side om Side med Svedjebruget har man bjærget sig Føde fra Mose og Bærkrat, fra Klapfælder paa Dyrevekslerne, fra Fugl og Fæ. Landsbyen maatte af og til oprykke sine Vægstolper eller omstyrte sine Klinevægge og flytte frem til en ny Lysning i Skoven. Eller maaske skiftede man mellem flere Bopladser, som Svenskerne mellem Fæboderne i nyere Tid. I hvert Fald dyrkedes de samme Agre ikke længe nok til at efterlade sig Spor. Men Klimaet blev i Bronzealderen her-

ligt — omtrent som i Sydeuropa i vore Dage. Kvæget behøvede man ikke at tage paa Stald. Og Markerne blev tidligt bekvemme til Saaning om Foraaret. Høsten var god, og man kunde let faa den tærsket ude i det fri i den tørre Som-

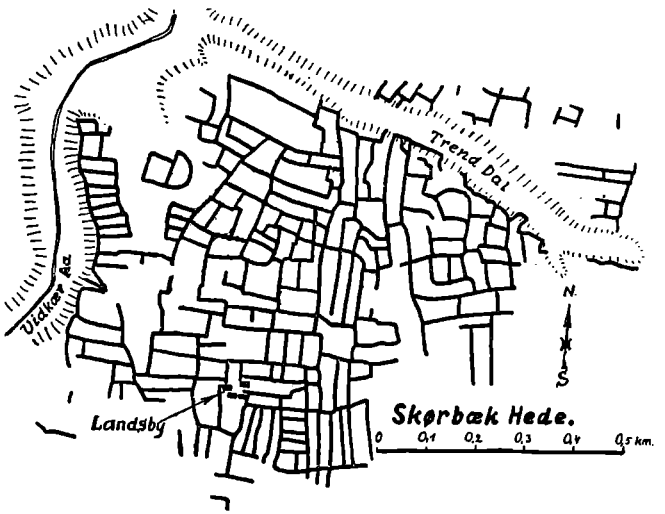

Landsby med voldindrammede Agerfelter paa Skørbæk Hede. Pilen viser hen til Landsbyens fire Huse, der ligger i en lille Klynge omkring en lav Højning. Agrene breder sig i et System, der i Hovedtrækkene vender solret ligesom Husene (efter Hatt).

mer. Kun Aksene afskar man. Hvad skulde man heller med Straaet uden maaske til Maatter og Kurve. Man behøvede ikke at samle i Lade til Husdyrene.

Jernalderens Agerbrug. Det skulde blive anderledes, efterhaanden som vi nærmede os vor Tidsregnings Begyndelse. En ny Epoke indledes i Landsbyens Tilværelse med Jernalderen. Fra omkring 500 f. Kr. skiftede Vejret og blev

Aarti efter Aarti langsomt fugtigere og køligere. Det fortæller Planteresterne i Moserne os. Man blev nødt til at tage Kvæget paa Stald i den kolde Aarstid. Kvæget lider nemlig mere ved fugtig Kulde omkring Frysepunktet end ved tør Frost paa nogle Minusgrader. Derved fik man imidlertid Gødningen bedre udnyttet. Muligvis lærte man ogsaa fra Romerkulturen, som man nu stiftede Bekendtskab med, at mærgle eller kalkgøde Jorden. I hvert Fald hørte Bronzealderens bevægelige Tilværelse op. Den danske Landsby og dens Jord kom til at ligge fast paa samme Plet. Fra den Tid af finder vi vore Forfædres Agerfelter bevarede, hvor ikke senere Dyrkning har ødelagt dem. Paa Jyllands Heder og i Sjællands Skove kan vi tælle Ager ved Ager, næsten firkantede og omgivne af lave Diger eller Agervolde. Paa skraanende Terræn danner de smukke Terrasser, som giver underlige Skyggevirkninger, naar Solen staar lavt paa Himlen. Hist og her er der Stendynger, Affald fra Dyrkningen, der kan blive store som smaa Gravhøje. Voldingerne er opstaaet paa Foragrene. Og hvor man pløjer paa Kryds og tværs, findes der Foragre paa alle Sider af Agerfeltet. Her voksede vilde Planter. Her kastede man bortluget Ukrudt fra Kornmarken. Her lagde Snedriverne sig om Vinteren og efterlod en Stribe Jordslam ved Foraarets Tøbrud. Voldingerne voksede og blev kraftigst, hvor Dyrkningen var af størst Alder. Her var ogsaa Agrene mest uregelmæssige. Ofte kan man i store Ageromraader udskille flere Centrer, hvor Dyrkningen er begyndt. Ud mod Udkanterne bliver Voldingerne lavere, og Agrene mere langstrakte og rektangulære. Dette kan kun skyldes den med Jernalderen opfundne Hjulplov med Muldfjæl.

Muldfjælsploven. Det er ejendommeligt nok den fundrige danske Jord, der har givet det ældste Eksemplar af denne Plov, hvis Opfindelse Romeren Plinius nogle Hundrede Aar

senere tilskrev Rhæterne i Schweiz (jfr. Billede S. 79). I Tømmerby ved Silkeborg har den lidt sit Endeligt, og den bageste Del af den blev liggende paa en fugtig Mark, hvor den snart skjultes af Mos og Halvgræsser, indtil den atter fremdroges af Tørvegraverens Spade henimod 1900. Denne Plovtype, som hver Mand i Landsbyen kunde tømre og beslaa paa Landsiden med Stenskærper, er skabt af det fugtige Klima og det tættere sammenvoksede Græsdække. Selv kom den til at omforme Landsbymarkerne paa afgørende Maade. Besværlig var den at vende ved Agrenes Ender. Derfor gjorde man Agrene længere og smallere. Færdselen ad Foragrene, som tidligere foregik omtrent lige let i alle Retninger, blev vanskeligere — navnlig da Agrene mod Jernalderens Slutning ganske mistede Voldingen eller Forageren paa Siderne. Det fugtige Klima bevirkede, at man for Vandafledningens Skyld gjorde Agrene højryggede paa Midten. Dette var muliggjort af Muldfjælsploven, der jo flytter Furen en Furebredde hver Gang. Men da højryggede Agre for at virke vandafledende maa være smalle, medvirkede ogsaa dette til Forandringen. Paa Tærskelen til den historiske Tid har Landsbymarkerne da antaget det Udseende, som vedvarer helt til de store Landboreformer i Slutningen af 1700 Tallet. Rimeligvis skal ogsaa Fællesskabet mellem Landsbyens Bønder om Paabegyndelsen af Jordens Behandling og Tilsaaning, om Høst og Ævrets Opgivelse, forstaas som en praktisk Foranstaltning som Følge af den ændrede Agerform. Men herom skal vi høre i et senere Kapitel.

Hvor Hederne i vore Dage breder sig over Himmerlands brede Bakkedrag laa Landsbyerne i Tiden omkring Kristi Fødsel ifølge Professor Gudmund Hatts omfattende Undersøgelser omtrent saa tæt som paa Sjælland i vore Dage. Og paa visse Strækninger i Aars—Nibe—Løgstør Egnen har Landsbymarkerne kunnet paavises praktisk talt overalt, hvor

Jorden ikke var for lav og sumpet. Opmaalingen fra Skørbæk Hede, som gengives her noget simplificeret, viser, at man har taget enhver dyrkelig Plet med.

Klimaændringens Følger. Men Klimaændringen og den dermed følgende Surmuldning af Jorden har man paa magre og flade Strækninger i det lange Løb ikke kunnet bekæmpe, trods den forbedrede Gødningsteknik. Baade dette og Overbefolkningen, der vel maa ses paa Baggrund heraf, bevirkede, at mange udvandrede. Landsbyer og Marker lagdes øde. Samtidig opdyrkedes de frugtbare, fede Lerjorder. Hjulploven havde muliggjort dette Fremstød. Der sker en Forskydning fra de magre til de federe Jorder. Men samtidig kommer Kvægavlen som Følge af de frodigere Græsgange til at spille en større Rolle. Engene kultiveredes ved Hjælp af Løvkniv og Le. Høbjærgningen sætter for Alvor ind i vort Land. Og denne Linje fortsætter ind i Middelalderen. Medens den ældre Jernalders Bebyggelse fortrinsvis valgte de sunde, fritliggende Bakkedrag, ligger Middelalder-Landsbyen ofte ved mindre Kærstrækninger og Vandløb, hvor Smaakvæg kan tøjres under tilbørlig Opsigt, og hvorfra man let kan hjemføre Heste og Trækstude, naar Middagsstunden er omme.

HUS OG HJEM I LANDSBYEN

Vi ved ikke, hvordan vore ældste Forfædre — den ældre Stenalders Jægere, Fiskere og Samlere — har boet. Formodentlig har de levet i simple Greneskjul om Sommeren og Skindtelte om Vinteren. Først med Agerbrugskulturen skabes en varigere Bolig med jordgravede Stolper og flettede, lerklinede Vægge.

Stenalderlandsbyen. I Barkær paa Djursland laa der omkring 2500 f. Kr. paa en sandet Bakke med Skraaning mod

Sydvest til en lille Sø en Landsby bestaaende af opimod en halv Snes 7—8 m lange, 5 m brede Huse. Alle var rektangulære og havde mere eller mindre Længderetning i Nordvest-Sydøst. Men om nogen Byplan var der aabenbart ikke Tale. Lave og uanselige Længer var det paa nær den sydligste, der udmærkede sig ved sin Længde. Det var nemlig et Dobbelthus med fælles Gavl. Væggene bestod af Jord og Sten, og Taget velsagtens af Græstørv eller en toppet Straabunke lagt over Tværbjælker. Om nogen udviklet Tagkonstruktion var der i hvert Fald ikke Tale, idet der ikke er paavist Huller efter nedgravede Stolper til at bære Spærrene. Tagrummet behøvede man heller ikke, idet Husdyrholdet næppe var saa fremskreden, at man havde Brug for Stængeloft til Vinterfoder. Gulvet var den bare Jord. Og herpaa var der i nogle af Husene lagt et Ildsted af Ler uden Sten. I det ene af Dobbelthusets Halvdele var Ildstedet aflangt i Husets Længderetning. Maaske var det her, Byens voksne Mænd forsamledes for at raadslaa om fælles Anliggender? Undersøgelsen af Tomterne, der skyldes Magister P. V. Glob, er endnu ikke afsluttet. Nye Enkeltheder kan derfor ventes fra denne vor ældste egentlige Landsby. Men en ren Agerbrugsbygd har den aabenbart været, hvad de fundne Redskaber og Lerkar viser.

Fra det følgende Afsnit, Jættestuetid, stammer det berømteste af vore Stenalders Landsbyfund: Troldebjerg paa Langeland, udgravet af Købmand Jens Winther. Liggende langs Foden af en Bakke ved Søbredden, har den hentet sin Næring omtrent ligelig fra begge Sider. Fiskeri og Landbrug samt Jagt har været Troldebjergboernes Erhverv. Man har derfor kaldt den en halvagrarisk Bygd. Byen bestaar af et Langhus paa 70 m, hvori der vel har været Bolig for flere Familier. Taget, der bagtil har støttet sig til Bakke-

skraaningen med en Stenpakning som Dræn, bares fortil af en Række solidt nedgravede Stolper. Lige foran disse stod Façadevæggen. Den bestod af tynde Vægstolper sat i en Rende, flettet sammen med Vidjer og klinet med Ler: Vort ældste Bindingsværk! Ildsteder af Sten med Lerpakning over fandtes baade inde og ude. Gulvet var som i Barkær den nøgne Jord, dog stedvis udbedret med Stenlægninger.

I Troldebjerg fandtes desuden et Antal hesteskoformede Hytter, hvis Rundender var skaaret ind i Bakkeskraaningen. Jordgravede Stolper var der kun mod denne Side. Hytternes Forside har vistnok været retlinjet, og Boligerne laa ganske tæt op til hverandre ved Bakkens Fod, ligesom Langhuset.

Fra et senere Afsnit af Stenalderen er der paa Nekselø fundet et Par Hustomter, det ene af et lille, uregelmæssigt firkantet Hus paa 5 × 4,30 m med delvis stenlagt Lergulv og Ildsted i Midten. Det andet var uden Ildsted, formodentlig et Udhus. Væggene bestod som i Barkær af Sten og Jord. Tagbærende Stolper fandtes ikke her. I Møddingen eller Affaldsgruben foran Døren var der Rester af Okse, Svin, Faar og Hest. Meget taler for, at vi staar over for en Rest af et simpelt Landsbysamfund. Men flere Smaadynger af Skaller vidner om, at man tillige drev Fiskeri.*) Fra nu af gennem hele Bronzealderen mangler ethvert Spor af Landsbyen selv. At Landsbyer har eksisteret, er der ingen Grund til at tvivle paa. Men det varmere og temmeligt tørre Klima har overflødiggjort Huse af større Dimensioner med jordgravede Stolper. Allerede Nekseløhusene tyder jo i den Retning. Heller ikke det fremherskende Svedjebrug fristede til Opførelse af varigere Hustyper. Vi ved dog, at man i Yngre Bronze-

*) Undersøgelsen af Nekseløfundet, der skyldes Magister C. J. Becker, er endnu kun tilgængelig som Forhaandsmeddelelser bl. a. i Brøndsteds Værk (se Litteraturlisten).

alder ogsaa undertiden kunde blive boende paa samme Sted gennem temmelig lange Tidsrum. Herom vidner tykke Affaldslag forskellige Steder paa Fyn og Sjælland.

Bronzealderens Rundhytter. For nylig er der i den sydsjællandske Landsby, Pebringe, gjort et Fund, der giver den danske Landsby et Perspektiv, som vist intet andet Land kan vise Mage til. Under Tomten af en gammel Bindingsværksgaard fra 1770'erne fandtes Stolpehuller og Ildsteder af ældre Trin i Gaardens Historie helt tilbage til 1200 Tallet. Under Brolægningen i Gadeporten fandtes en Del Lerkarskaar liggende i en ret stor Flage, aabenbart i uforstyrret Leje, og i Nærheden af dem en stor Affaldsgrube, der efter den foreløbige Datering stammer fra Vikingetiden. Omkring Gruben var der Stolpehuller fra et Rundhus af ældre Dato. Og under den yngste Gaards Daglig- og Øverstestue fandtes i Forbindelse med to store Affaldsgruber fra Slutningen af Bronzealderen eller Begyndelsen af Jernalderen en lignende Kreds af Stolpehuller. Kredsens Tværmaal var 7 m, og i Midten fandtes to dybe Huller tæt sammen. Her har der staaet en Rundhytte med Stolper i lerklinede Vægge og med to svære Støtter til at bære Taget. Man kommer til at tænke paa Historien om den blinde Samson, der lod sig lede hen til de to Midterstolper for gennem sine Armes genvundne Kraft at ødelægge Huset og dræbe sig selv og de forsamlede Filistre. Pebringe kan som den fornemste af samtlige Danmarks Landsbyer føre sine Aner tilbage til ca. 500 f. Kr.

Langhuset i Jernalderen. I Lundager mellem Ringkøbing Fjord og Hjerting Bugt laa der ved samme Tid en Landsby bestaaende af en uregelmæssig Klynge firsidede Hytter, hvis indvendige Bredde var 4 m, medens Længden varierede mellem 4 og 8 m. Væggene var af Jord. Et Lerlag, der tyndede ud mod Væggene, udgjorde Gulvet. Heri laa der stenlagte,

runde Ildsteder. Taget har ikke været understøttet af jordgravede Stolper. Og Huset minder saaledes ganske om de før nævnte Hytter paa Nekselø fra Slutningen af Stenalderen. En vistnok fælles nordeuropæisk Tendens til at lægge Husene solret spores ogsaa her. Oldtidshusene laa næsten altid i Øst—Vest med en lille Afvigelse, saaledes at Vestenden drejede lidt i Nord. Man har villet forklare denne Afvigelse med, at den varmeste Tid paa Dagen falder en Timestid eller to efter Kl. 12. Solen staar da en Kende til Vest for Syd, og dette kan have paavirket Begreberne om Verdenshjørnerne. Hvorom alting er, saa har man i Danmark i Modsætning til, hvad der er Tilfældet hos vore sydlige Naboer, bevaret Skikken at lægge Gaardene solret. Og Vest—Øst Retningen har stedse domineret, hvilket sikkert ogsaa hænger sammen med den fremherskende Vindretning. Saavel vore Landsbykirker som de enlængede og parallelt tolængede Gaarde ligger med denne Orientering.

Byplan. Landsbyens Grundplan og Placering i Forhold til sine Agre i Tiden omkring Kristi Fødsel har den førnævnte Undersøgelse paa Skørbæk Hede sydvest for Nibe vist os. Det er her tydeligt nok, at Agersystemet er det oprindelige. De mere regelmæssige Agerfelter ligger her som andet Steds fortrinsvis i de to Hovedretninger Øst—Vest og Nord—Syd. Og Husene ligger paa eller ved selve Voldingerne, der som omtalt udgjorde Foragre til at vende paa og Veje til at færdes ad. I det sidste Hundrede Aar før Kristi Fødsel laa her 3 Huse med Vægge af slanke, temmelig tætstillede Stolper med Fletværk imellem og Lerklining paa. Desuden var der Rester af et fjerde Hus. Alle disse Huse laa i en nord—sydlig Række med Siderne mod hinanden. Ildsted var der i dem alle. Taget blev som overalt i Jyllands Jernalder baaret af to Stolperækker, der stod lidt indenfor Væggene. Husene viser heri Slægtskab med jydske Udskudshuse i

nyere Tid. I den lavere Ende af Huset var der normalt Stald til Husdyrene, og her var der ikke Lergulv, men sort Jord fyldt med Kulstumper og anden Affald fra Baalet, som

Jysk Hus fra o. Kristi Fødsels Tid. Væggene er af Jord, og Taget af Græstørv og Rafter. Ved Indgangsdøren findes en opretstaaende Væv, foran denne en stor Kornbeholder med »Taphul« forneden og ved Bagvæggen en Lerbænk, der ogsaa benyttes til Soveplads. Herover hænger Mælkehylden. Midt i Huset blusser Ilden paa den aabne Arne, og Røgen stiger til Vejrs gennem Lyrehullet. Rummets forreste Ende er forbeholdt Kvæget.

lader formode, at man strøede Aske under Køerne for at opsuge Urinen og øge Gødningsmængden. I det nordligste Hus kunde man iagttage Spor af Baasskillerum mellem Køerne. Her har der været Plads til en lille halv Snes Kreatu-

rer. Mellem Husene og navnlig lige foran Døraabningerne var der smukke Brolægninger af større og mindre Sten.

Jordhuset. I Skørbæk afløstes som flere andre Steder Lervægshusene omkring Kristi Fødsel af Jordvægshuse. Det er muligvis det regnfulde Klima, der gør sig gældende. I hvert Fald byggedes der til Erstatning for de førromerske Huse fire andre i Landsbyen. Kun den nordligste kom til at ligge paa Forgængerens Tomt med Vestenden ind mod en Agervold. Vest herfor opførtes paa eller ind mod en Agervold et ret lille Hus med Ildsted i Vestenden og Indgang fra Syd. Syd for en lille Højning midt i Byen og med Nordsiden indgravet i Bakken lagdes et Hus af samme Størrelse og ligeledes med Dør mod Syd. Endelig: For dette Hus's Østende, kun skilt herfra ved en smal Passage, laa det største af disse fire Jordhuse med Plads til Kreaturer i Østenden og Indgang fra Syd som de foregaaende. Ved et mærkeligt Tilfælde fik disse fire Huse Lov til at henligge urørt, efter at de et Hundrede Aar efter Kr. F. var blevet forladt. Arkæologerne fandt dem liggende som nogle aflange Fordybninger i Heden kranset af lave Volde — Rester efter Jordvæggene — meget lignende gamle Roekuler.

Noget sydligere, ved Østerbølle, laa der i Tiden umiddelbart efter Kristi Fødsel en stor Landsby bestaaende af henved en Snes Huse og 3 Smaahytter, der har tjent som Udhuse. Opmaalingsplanen viser, at der ogsaa her fandtes urørte Tomter af Jordvægshuse, medens Resterne af det tilhørende Agersystem er meget smaa. Husene er lagt i en langstrakt Kreds omkring en Lavning i hvilken Landsbybrønden fandtes. Ogsaa i Østerbølle ligger et Par af Husene paa en bevaret Agervolding. Paa Sydsiden af Brønden fandtes Gravpladsen omfattende otte tildels stensatte Grave til ubrændte Lig. Denne Gravplads er for lille til hele Landsbyen og har rimeligvis kun hørt til en enkelt Gaard.

Ofte fandtes i Beboelsesenden af disse Jernalderhuse en

eller flere lave Lerbænke til at ligge paa. I et Hus fra Himmerland var der en ret smal Bænk langs hver Side til udfor Ildstedet. Lige foran Ildstedet midt mellem disse to var der en oval Lerforhøjning, som formodentlig har været Husherrens Plads, Højsædet. Ogsaa i den saksiske Gaard, der sydfra i historisk Tid trængte frem til Sydslesvig, findes en saadan Forhøjning midt for Gavlvæggen foran det aabne Ildsted. Forskerne vil i den saksiske Gaard se en »Fætter« til det enlængede jyske Udskudshus (en Husform med to indre Rækker bærende Stolper, udenfor hvilken findes mindre Rum med lavere Loft), idet begge aabenbart kan føres tilbage til en fælles nordeuropæisk Type. Men allerede i Jernalderen gik Udviklingen i Danmark sine egne Veje. I Oxbøl ved Varde har Professor G. Hatt udgravet et Hus, som endnu kun er omtalt i en Forhaandsmeddelelse. Det var 36 m langt og har været inddelt i flere Rum, hvoraf det vestligste var Beboelse. Huset stammer fra Yngre romersk Tid, d. v. s. ca. 500 e. Kr.

Den danske Gaardtype. Vi staar her overfor den typiske danske Udvikling af Huset i Længderetningen, hvor det saksiske Hus har udviklet sig i Højden og Drøjden. Skillerum mellem Folk og Fæ var allerede kendt i Ældre romersk Tid, medens saadanne ikke forekommer i den typiske saksiske Gaard. Væggene i Oxbøl-Huset bestod aabenbart af Bindingsværk, idet der paa det i Meddelelsen afbildede Fotografi ses Vægstolper. Vi har her et Hus, der passende kunde kaldes en »Raaling«, for at bruge en endnu levende nordjysk Betegnelse. Ordet kommer af »Radelang«, d. v. s. en Række af Rum, og det kendes fra Middelalderen. Mere typisk for den danske Gaard end de fire Længer — der er en sen Udvikling — er de mange Rum for Enden af hverandre i en eller flere smalle Længer.

Vi er i det foregaaende gaaet ud fra, at naar der i et Oldtidshus var Tale om Vægstolper, har der ogsaa været

Grenefletværk med Lerklining. Ofte finder man imidlertid ikke Rester af denne Lerklining, og der kan da maaske være Tale om Udfyldning af Stolpemellemrummene med vandret liggende Egefjælle, den saakaldte Bulkonstruktion. Hvor gammelt Bulhuset er i Landet, ved vi ikke. Men i Magnus den Godes Saga fortælles, at Nordmændene hærgede paa Fyn, og mange Egetræsvægge gik op i Luer. Bulkonstruktionen er paa Grund af det knudrede, tunge Tømmer lige saa karakteristisk for vort Omraade som »Blokhuset« med de i Hjørnerne sammenføjede lige Gran- og Fyrrestammer for Naaleskovsomraadet i Norge og Sverige. Ogsaa paa den skandinaviske Halvø har man i talrige Tilfælde fundet det enlængede Jordhus fra Oldtiden. Men i Norge mener man at have faaet »Blokhuset« gennem Paavirkning fra Sverige og Landene øst herfor i Slutningen af Oldtiden i Forbindelse med det særskilte Beboelseshus, Stuen.

Hovedresultatet af selve Landsbyens Udvikling i forhistorisk Tid blev altsaa, at den danske Gaard baade hvad Udseende og Indretning angaar allerede i Yngre Jernalder skilte sig skarpt ud fra Naboerne saavel mod Syd som mod Nord.

LANDSBYENS LIV

Det er kun lidt, vi ved om Familiens Forhold til Landsbyen, om Landsbysamfundets Retsvæsen, sociale Opbygning og Aandsliv i forhistorisk Tid. Det meste bliver Gætteværk. Men punktvis giver dog de arkæologiske Undersøgelser parret med vor Viden om lignende Smaasamfund fra nyere Tid paalidelige Oplysninger, som man tør slutte ud fra.

Familien. Hver Familie boede for sig selv. Husenes Form og Størrelse viser, at der ikke kan have været megen Plads til voksne Børn med Koner og Afkom. Normalt maa en Husstand have bestaaet af Forældre og deres ugifte Børn,

og kun et Faatal har haft Raad til at holde flere Koner. Flerkoneri har alle Dage været et overvejende økonomisk Spørgsmaal ligesom Flermanderi (der optræder i Samfund, hvis Leveniveau er saa fattigt, at der ikke er Raad til at opføde ret mange Børn). Ved den historiske Tids Begyndelse ved vi, at Børneudsættelser eller Drukning af Spædebørn, man ikke havde Raad til at opføde, forekom. Men de fleste Mennesker har dengang som nu gærne villet have Børn. Og i økonomiske Opgangstider har Befolkningstilvæksten været saa stor, at man af og til har maattet sende voksne erhvervsdygtige og vaabenføre Mænd ud af Landsbyen, naar der ikke var Plads til dem og deres Familie. Herfra kom de første Stød til de berømte Tog mod Romerriget, der bærer Kimbrernes og Teutonernes Navne. Vikingetogene ved den historiske Tids Begyndelse er Udslag af det samme: Landbruget trivedes saa vel, at man ikke tog i Betænkning at opføde mange Børn. Men naar de blev voksne og selv skulde stifte Hjem, var der ikke Plads til dem i Landsbyen. I Aarhundrederne nærmest forud for Kristi Fødsel indtoges megen Jord til Dyrkning under de eksisterende Landsbyer. Mange nye Byer er vel ogsaa oprettede paa den lettere Jord. Men som vi har set, surmuldede Markerne, efterhaanden som Klimaændringens Følger gjorde sig gældende. I første Omgang forlod man Landet, saa mange Landsbyer lagdes øde, og Jorden sprang i Lyng. I Romersk Tid er der snarere Tale om en Flytning til den bedre Jord, som man nu kunde magte at opdyrke. Det er den anden store Kolonisering af Landet. Og derfor hører man nu ikke Tale om Udvandring. I det lange Løb magtede de agerbrugstekniske Fremskridt ikke at modvirke Fugtigheden. Og det er sandsynligvis en medvirkende Aarsag til, at Udvandringen atter tager Fart. Men naturligvis beror en saadan Folkevandring som Vikingetogene ikke paa det alene. Po-

litisk Svaghed i Nabolandene mod Vest og Syd lettede Fremstødet, og da Lavinen først var i Gang, gik der vel ogsaa Mode i Bevægelsen. Den afløstes saa i Middelalderen af den tredje indre Kolonisering. Herom skal vi høre i et senere Afsnit.

Arbejdsliv. De voksne Mænds Arbejde hjemme i Landsbyen var naturligvis Bondens normale Syssel: Dyrkning af Jorden og Indbjergning af Afgrøderne. Men dertil kom en Mængde Arbejder, som i vore Dage er skilt ud fra Erhvervet: Husbygning, Jernudvinding, Redskabstilvirkning med mere. En Smed var baade Jernsmed og Tømrer. Ordet gjaldt dengang for en Haandværker i Almindelighed. En saadan Mand fandtes sikkert langtfra i hver Landsby. Derimod har visse Bønder med naturlige Anlæg vel været søgt af Naboerne. Et Arbejde som Kornhøstningen udførtes, som Dødsgaverne viser, af Mænd og Kvinder i Flæng. Pottemageriet har derimod udelukkende været Kvindearbejde, ligesom Kornknusning og Madlavning. Børnene har tidligt kunnet gøre Nytte i Landbyens økonomiske Liv. Ikke alene Pasning af Kreaturerne, Vogtning af Kornmarkerne og Høstarbejde med Seglen har de kunnet magte, men ogsaa Indsamling af Bær og spiselige Frø, samt Fiskeri og Jagt paa Smaavildt med Fælder har været passende Arbejde for Børnene og de helt unge.

Samfundsforhold. Den gensidige Hjælpsomhed har været en Selvfølge indenfor det lille sluttede Samfund, hvor alle kendte hinandens Forhold ud og ind. Den strakte sig fra Barsel, Sygdom og Begravelse til Husbygning, Uheld med Kvæg og Afgrøde, til Ildebrand og anden Vaade. Landsbyen har sikkert været styret af et Raad af de ældste og mest erfarne Bønder. Men om det urgermanske Retsvæsen ved vi faktisk næsten intet. Vi er henvist til Gisninger ud fra Forholdene i lignende Landsbysamfund i Nutiden, parret

med gamle Levn i middelalderlige Lovbøger. Til Tider har nogle af Landsbyernes Beboere maaske levet i et vist Afhængighedsforhold til udenbys boende. Derimod næppe ret tidt til Folk i selve Byen. Størrelsesforskellene mellem Husene er nemlig saa smaa, at der vanskeligt i Landsbyen kan forekomme Herrer og Trælle. I Bronzealderen har Trælleforholdet vel haft noget større Udbredelse. Men om det har gjort sig gældende blandt de egentlige Bønder, ved vi ikke. Hvad Jernalderen angaar, skildrer den romerske Forfatter Tacitus Forskellen mellem fri og ufri hos Germanerne som næsten umærkelig, og det passer godt med de arkæologiske Resultater.

Storfamiliesamfundet maa allerede være opløst inden Jernalderens Begyndelse, idet Agerfelterne undertiden er delt i to, tre eller fire lige store Dele, der maa opfattes som Arveparter tilhørende flere Arvtagere i Slægten. I Storfamiliesamfundet holdes derimod Jorden altid samlet ved Faderens Død. Ejendomsretten har som overalt i den Slags primitive Samfund kun været en Brugsret, der gjaldt, saalænge Jorden udnyttedes. Den, der tager et Stykke Jord ind til Dyrkning, sætter Fangstredskaber paa et Jagtomraade eller i et Fiskevand eller paa anden Maade ved sine Hænders Værk skaber Muligheder for Eksistens, faar derigennem Ejendomsretten. Og det er klart, at Ejendomsretten maa blive af forholdsvis forbigaaende Karakter, hvor Bonden som i Bronzealderen er Svedjedyrker, hvorimod den bliver yderst stabil med Jernalderens større Bofasthed.

Om Salg af Jord har der næppe været Tale alene af den Grund, at Ejendomsretten var og blev en Brugsret. Landsbysamfundet har derfor næst efter Slægten haft Retten til Jorden. Men med det stærke Indgifte, som maa have raadet, har Slægt og By været omtrent det samme. Handelen med Jord begynder først, naar Pengeøkonomien kommer til at

spille en Rolle. Først da faar Jorden en Pris. Og det sker ikke hos os i Oldtiden, fordi der ingen Byer findes, der kan aftage Landbrugets Produkter. I Romerriget blomstrede Bykulturen derimod. Her var der ogsaa Storgodser med Slaver og uhyre social Forskel. Man kan ikke undres over, at de romerske Forfattere fremholder vore Samfund som i mange Retninger forbilledlige.

Landsbyfællesskabet. Naar Tacitus skildrer det germanske Landsbysamfund som en Slags Kommunisme, idet de enkelte Marker gaar paa Omgang mellem Medlemmerne, saa passer dette ikke paa de danske Oldtidsagre. Hvordan Beretningen skal forstaas, er ikke ganske klart. Men man har set det begyndende Landsbyfællesskab heri. Hvor Agrene som hos os er af højst uensartet Størrelse, kan en aarlig Omfordeling ikke have fundet Sted. Paa den anden Side kan en fælles Beslutning om Paabegyndelsen af de vigtigste Arbejder i Aarets Løb nok tænkes truffet. Allerede *forud for* Kristi Fødsel er Agersystemerne paa Vej til at blive regelmæssige og aflangt rektangulære (jfr. Kortet over Skørbæk Hede). Naar andre har villet mene, at Landsbyfællesskabet er opstaaet i de romerske Kasteller, hvis Agerfelter var anlagt i et fast System, saa maa det erindres, at disse hidrører fra Tiden *efter* Kristi Fødsel. Og det er højst sandsynligt, at Romerne netop i disse Grænseomraader har set, hvorledes Germanernes af Hjulploven omformede Agre dyrkedes i Fællesskab, og har lært heraf. Tacitus's Skildring tager netop Sigte paa de Stammer, der levede i Romernes Naboskab, og hvis Samfundsformer var tilpassede til Krig og Omflytning. Det mere udviklede Landsbyfællesskab med Aarsskifte af Jorden er maaske kommet fra disse Grænseegne. Men Spiren til Middelalderens Landsby og dens Dyrkningsfællesskab laa allerede gemt i det førromerske Agersystem i Danmark.

Trosliv. Til enhver Landsby hørte i Oldtiden ikke alene den Jord, hvorpaa Husene var bygget og den Jord, hvoraf man skulde leve, men ogsaa Jord til de døde. Naar Begravelsespladser ikke er fundet ved alle de undersøgte Byer, skyldes det sikkert Tilfældigheder. Vi har set, at Østerbølle Bopladsen havde smukt stensatte Grave. En Del af Bøndernes Aandsliv har utvivlsomt været knyttet til Ceremonier i Forbindelse med disse. Og selve Gravpladsen var et helligt Sted, et Vi, som senere Kristenkulten hyppigt overtog til Opførelse af sin Kirke.

Det er ikke her Stedet til at behandle Oldtidsbondens Religion. Kun hvad der vedrører Landsbyen og dens Tilliggende skal berøres. Hvert Hus har haft sine Vætter eller Beskyttere, som i særlig Grad var knyttet til Ildstedet. Ofte finder man derfor i Jernalderhusene et Lerkar nedgravet i Arnen som Offer. Men det, der i særlig Grad karakteriserer Landsbysamfundet i Modsætning til Samlernes og Jægernes Bopladser, er Dyrkelsen af den agrariske Frugtbarhed.

Primitive Mennesker har til alle Tider søgt at komme i Forbindelse med de stærke Kræfter, der bestemte deres Livsfornødenheder. Og medens man paa Jæger- og Samlerstadiet søgte at skaffe sig Magt over Vildtet og fremme dets Formering gennem magiske Ceremonier, saa gælder det for Agerdyrkeren i særlig Grad om, at Solen vil skinne og give fuldmodent Korn og rigelig Afgrøde. Vi har ikke noget Vidnesbyrd om Soldyrkelse forud for Bronzealderen. Men højst sandsynligt er den kommet til vort Land med Agerbrugskulturen. Den berømte Solvogn fra Trundholm, hvor Solskive og Hest er anbragt paa seks Hjul, er et Billede af den Ceremoni, der foregik hvert Foraar, naar Sæden var lagt i Jorden. Ud over Landsbyens Marker kørte man da med den hestetrukne Vogn, hvorpaa Solbilledet tronede, for at den skulde signe Sæden og skaffe god Aaring og Af-

grøde. Det blev i Jernalderen Guden Nerthus, der tronede paa Processionsvognen. Men Meningen var den samme.

Soldyrkelsen var ret en Religion for Kornavlere. Og Bronzealderens Klima virkede, som vi saa, i høj Grad fremmende paa den Side af Landbruget. Men tillige dyrkedes Øksen som Symbol paa Torden og Lynild, gennem Ilden tillige knyttet til Skovrydning og Svedjebrug. Dyrkelsen af selve Avlekraften, den dyriske som den menneskelige, er ogsaa ældgammel og fortsætter gennem Oldtidens senere Afsnit. I Jernalderen omformes efterhaanden Religionen. Guderne personificeres. Hos Udvandrerne og blandt Vikingetidens krigerske Overklasse gaar Sagn om Gudekampe og Valhal. Og det er disse Menneskers Asedyrkelse, vi gennem Sagalitteraturen har faaet nærmere Kendskab til. Men Bonden i Landsbyen fastholdt naturligvis stadig sine gamle Frugtbarhedsguder. Paa det lille Guldhorn fra Gallehus ved Tønder (o. 400 e. Kr.) afbildes Odin og Thor, men tillige Frey med Høstens Symbol, den kortskaftede Le. Han er for Bonden Hovedguddommen, som det gælder om gennem Offer at stemme gunstigt for Kornets og Kvægets Trivsel.

Skulde man kort optrække Linjerne for Landsbyens Udvikling i Oldtiden, kan man med Hensyn til Jorden sige, at Agersystemet har udviklet sig fra ret tilfældigt begrænsede Agerpletter omgivne af Foragre til et fast Agerkompleks med lange, smalle, højryggede Agre, der dyrkes og høstes efter en i det store og hele fælles aftalt Plan. Landsbyen har bundet sig til den Plads, hvor den bliver liggende i de følgende 1000 Aar, og bygningsmæssigt har den skilt sig ud fra Nabolandene. Dens indre Liv er endelig blevet omformet saaledes, at man skimter Middelaldersamfundets Grundformer deri: Storfamilien med dens samlede Jordbesiddelse er afløst af Arvens Udstykning i Hovedlodder, der har banet Vejen for Handelen med Jord. Og paa det religiøse Om-

raade har Gudepersonificeringen banet Vejen for den personlige Religion, Kristendommen. Den danske Landsby stod i Begreb med udfra sine særegne Traditioner at optage og omsmælte det store europæiske Kulturindslag, der sætter ind med Kristendommen.

LITTERATUR

Aakjær, Svend: Bosættelse og Bebyggelsesformer i Danmark i ældre Tid. Bidrag til Bondesamfundets Historie II, S. 122 ff. Oslo 1933.

Brøndsted, Johs.: Danmarks Oldtid I—III. Kbhvn. 1938—40.

Hatt, Gudmund: Landbrug i Danmarks Oldtid. Kbhvn. 1937.

— — : Jernalders Bopladser i Himmerland. Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1938.

Juul, Stig: Fællig og Hovedlod. Kbhvn. 1940.

Kristensen, H. K.: Oldtidsboplads og Nutidsplantevækst. Fortid og Nutid 1936.

Steensberg, Axel: Danske Plovtyper fra Oldtid og Middelalder. Fortid og Nutid 1937.

— — : Brugen af Kortle og Løvkniv i Jernalderen belyst ved nye Fund. Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1939.

Winther, Jens: Troldebjerg, en bymæssig Bebyggelse fra Danmarks ældre Stenalder. Rudkøbing 1935.

LANDSBYEN I MIDDELALDEREN

KIRKE OG GAARD

Kristendommens Indførelse i Danmark i Tiden omkring Aar 1000 kom ikke til at ændre de Livsforhold, der var udviklet i Landsbyen gennem Oldtiden.

Kirken i Landsbyen. Landsbyen efter Tusindaarsskiftet lignede Landsbyen før. Men til det danske Kulturlandskab føjedes nu et nyt Træk, som fremhæves i en Beskrivelse af Danmark fra 1000 Tallet, skrevet af en tysk gejstlig Herre, der selv har rejst i Danmark. Denne Skribent, Magister Adam fra Bremen, skildrer et af de danske Landskaber saaledes: »Skaane (som dengang hørte til det danske Rige) er den skønneste Del af Danmark, og deraf har den ogsaa sit Navn. Denne Landsdel er tæt befolket, fyldt med Frugter og rigt paa Købmandsvarer, og nu er der fuldt op af Kirker.« Adam af Bremen anslaar Tallet af Kirker i Skaane til 300, i Sjælland til 150, i Fyn til 100. — Godt og vel hundrede Aar senere opgav man Tallet i Skaane til 350, i Sjælland til over 400, i Fyn til 300 og i Jylland til 1300. — Selvom Tallene maaske ikke er helt præcise, giver de dog et godt Indtryk af det stærke Kirkebyggeri, der fandt Sted i Tiden mellem Aar 1000 og 1200. Et andet Udtryk for det samme giver den Kendsgærning, at over 90 % af vore gamle Landsbykirker stammer fra Tiden før Aar 1200.

Det var naturligt at lægge Kirkerne i Landsbyerne. Ofte var der her en viet Gravplads, som kunde fortsætte som kristen Kirkegaard. Paa den Maade bevaredes Sammenhængen i Landsbyens Tilværelse. Hvor man i Dag finder enligt liggende Kirker, er det enten i Egne, hvor der ingen Landsbyer findes, men kun spredte Gaarde (Bornholm og visse Steder i Vestjylland), eller paa Steder, hvor der i gammel Tid har ligget en Landsby, som siden er gaaet til Grunde. Det var vel ikke hver dansk Landsby, der i denne Tid blev Kirkeby. Men naar hver tredje eller fjerde af vore Landsbyer i Dag er det, tør vi regne med, at der byggedes Kirker i henved Halvdelen af de dengang bestaaende Landsbyer. »Landsbyklokken« har signet Danmarks Strande dengang som nu.

Kirken blev ikke det eneste Midtpunkt i Landsbyens Liv, men den blev det vigtigste. Derfor maa den nævnes først i en Skildring af den danske Landsby i Middelalderen. Her samledes Byens Folk, ikke blot hver Helligdag, men i alle Dagliglivets store Stunder, i Glæde og i Sorg. Barnedaab og Begravelse var Mærkedage, der dengang indtraf hyppigere end nu. Det enkelte Menneskes Afmagt overfor Skæbnen var stærkere, og Trangen til den Trøst, der var at finde under Kirkens Tag, dybere end den vel nogensinde siden har været. Kirken dannede et Højdepunkt i Landsbyens Fællesskab og Samliv under jævne Kaar.

Ogsaa af andre Grunde maa Kirken nævnes først. Kirken er uden Undtagelse den eneste synlige Rest, der staar tilbage af den middelalderlige Landsby. Kun sjældent staar den i ganske samme Skikkelse, som den blev bygget. De første Kirker, der rejstes her i Danmark, var af Træ, og af dem er saa godt som intet bevaret. De afløstes i Løbet af 1100 Tallet af Stenkirker, bygget af tilhuggede Marksten eller Tegl. Og det er disse Kirker, der har staaet gennem

Aarhundreder. Skiftende Slægter har sat deres Præg paa dem ved at tilbygge Taarne, saa Kirken kunde synes viden om, eller ved at bygge Kapeller og Vaabenhuse. Men den oprindelige Kerne er stadig i Behold.

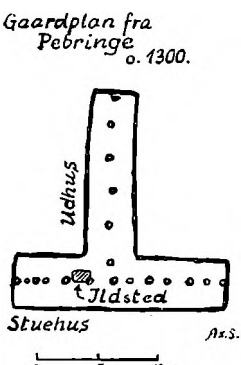

Middelalderlig Gaard sammenbygget af to Længer i T-Form. Kun Midtstolpehullerne er angivet paa Planen. I Stuelængen er der senere anbragt en Stolpe midt i hvert Fag, saa at Hullerne her ligger dobbelt saa tæt som i Udhuset. Dørenes Plads er usikker.

Landsbyens Gaarde. Gaarde og Huse i Landsbyen var i Modsætning til Kirken bygget af letforgængeligt Materiale. Ildebrand og Ælde lagde før eller siden disse Bygninger i Grus. Men nye Slægter byggede paa de gamle Tomter. Byggemetoderne og Byplanen ændredes ikke stort gennem Middelalderen, og den middelalderlige Husbygning og Landsbyplan bevaredes i Hovedtrækkene helt frem til Udskiftningstiden i 1700 Tallet. Det er i Virkeligheden Kernen af den middelalderlige Landsby, vi finder gengivet paa de gamle Udskiftningskort fra o. 1800. Naar der kun er paavist saa faa Spor af Middelaldergaarde, som Tilfældet er, skyldes det sikkert, at mange af vore Landsbygaarde den Dag i Dag hviler paa Middelalderbygningernes Grund (jfr. Pebringe S. 17).

Skønt opført af forgængeligt Materiale, kunde Landsbygaardene godt være statelige og solide Bygninger. I enkelte Egne af Danmark, især i det østlige Sønderjylland, fandtes for ikke saa mange Aar siden flerlængede Gaarde af høj Alder, hvis Bygninger var opført af Egetræ. Disse *Bulhuse* bestod af lodrette Stolper, i hvis Sider der var indfældet svære vandretstillede Fjæle, der udgjorde Væggene. Den ældste daterede sønderjyske Bullade (i Grønning-

hoved) stammede fra 1605. »Disse Bygninger fangede straks den opmærksomme Iagttagers Blik ved deres Størrelse, den stolte Rejsning i de plankeklædte Gavle, det svære Egetømmer, den smukke stoflige Helhedsvirkning i de askegraa Trævægge og de mosgroede, stejle Straatage paa Baggrund af det frodige Landskab med spredte Løvskove og Smaalunde ... Rent umiddelbart opstod den Tanke, at saaledes maatte den

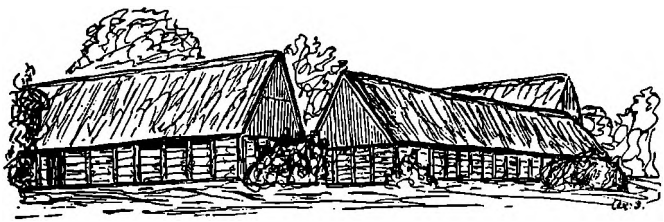

Gammel sønderjysk Bulhus-Gaard af en Type, der hyppigt forekom i Middelalderen. Man lægger Mærke til de lodretstaaende Stolper og de mellemliggende Egefjælle, som lukker Væggene.

middelalderlige Folkevises Adels- og Storbondegaard have set ud ...« (Mogens Clemmensen).

Jævnsides med Bulhusene byggedes Huse af *Stavværk*. Stavkonstruktionen, som er kendt fra de norske Stavkirker, er nært beslægtet med Bulkonstruktionen. Bygningens bærende Dele er i begge Tilfælde svære, lodrette Egestolper. Men medens Bulvæggene bestaar af vandretstillede Fjæle, er Stavvæggene dannet af tætstaaende lodrette Planker, der er nedgravet i Jorden eller hviler paa en vandret »Fodrem«. Saadanne Stavbygninger ved vi opførtes i Danmark i den tidlige Middelalder. Vi har haft »Stavborge« og »Stavkirker«, og for nylig er det lykkedes Arkæologerne at paavise, at vi ogsaa har haft Bondehuse af Stavværk — saa sent som ved Middelalderens Slutning. Stav- og Bulværksbygninger var paa deres Plads i Egne, hvor der var let Adgang til

Tømmer. Og endnu i Middelalderen var Danmark et skovrigt Land. Men det var et Land, hvor der blev drevet Rovdrift med Skoven, og i 1500 Tallet nedlagde Regeringen Forbud mod i Nørrejylland at bruge Fjæletømmer eller Bulvægge i Huse. I Stedet henvistes Folk til at kline deres Huse og »lukke dem med Ler og Sten«.

Lerkliningen var dog ikke noget nyt. Vi har set, hvorledes man fra Landsbyens første Optræden i Landet har anvendt *Bindingsværk*. Her anvendtes ligesom ved Bul- og Stavværk svære Egestolper. Forskellen var blot, at Mellemrummene mellem Stolperne ikke udfyldtes med Fjæle eller Stave, men med lerklinet Grenefletværk. Her var et Bygningsemne, der kunde skaffes tilveje selv i træfattige Egne. Og efterhaanden som Skoven i Danmark tyndedes ud, vandt Bindingsværket stadig større Udbredelse. Uden Tvivl var Flertallet af Gaardene i vore Landsbyer ved Middelalderens Slutning bygget af Bindingsværk.

Iøvrigt ved vi endnu kun lidt om vore Landsbygaardes *Indretning* i Middelalderen. Hvad vi ejer af middelalderligt Bohave i vore Museer, er kun fattigt. Og hvad der er fundet i de faa Tomter, der er undersøgt, har Tilfældighedens Præg: I en Tomt af et Hus fra 1500 Tallet i Bolle i Vendsyssel fandtes bl. a. en smukt udskaaret sengotisk Træspiseske, en Haandten, Saalen af en skæv, spidsnæset Sko og nogle Trækar, der antages at have været brugt til at maale Gryn eller Korn med. I Forbindelse med Huset fandtes Levninger af en lille Vandmølle.

JORDEN OG DENS DYRKNING

Kirken og de tætliggende Gaarde i Landsbyen var omgivet af *Landsbyens Jord*. Selv laa dog Gaardene i Ring eller Række omkring en aaben Plads i Landsbyens Midte,

som kaldtes *Forte* (samme Ord som Fortov), og som brugtes til Samlingsplads for Kvæg og Mennesker. Fra Forte førte Veje ud til Ager, Eng og Skov. Til hver Gaard hørte en *Toft,* stor eller lille, skilt fra de tilgrænsende Tofter og Bymarken ved et Gærde. Toften var uadskillelig fra Gaarden, og her kunde Bonden indrette *Abildgaard* (Frugthave) og *Kaalgaard* (Køkkenhave) og have sine Geder gaaende. Bag Tofterne, som laa tæt op til Gaardene, strakte sig de store, aabne Landsbymarker. Bymarkerne var i Reglen delt i to eller flere Vange, i Østdanmark gærne i tre Vange, hver især ofte bestaaende af flere *Aase.* Hvor der var tre Vange, blev der i den ene saaet Rug, i den anden Byg, medens den tredje laa brak med »Græs«, der for en væsentlig Del bestod af Urter, som vi nu vilde kalde Ukrudt. Det næste Aar fandt der et Skifte Sted, saaledes at der f. Eks. saaedes Rug i Brakvangen, medens Bygvangen nu kom til at ligge brak. Paa den Maade skulde Jorden kunne faa den fornødne Hvile. Andre Steder, navnlig i Jylland, saaede man i de samme Marker Sæd flere Aar i Træk, mens Resten af den dyrkede Jord laa brak lige saa mange Aar (Græsmarksbrug).

Hvis man fra Landsbyens Kirketaarn nød Udsynet over Markerne, vilde man ikke som nutildags se de tavlede Felter i grønt og gult indrammet af »levende Hegn«. Men man vilde se større Felter, hvor Skellene mellem Aasene og Agrene knapt var til at øjne. Kun mellem Vangene indbyrdes var der sat lave Risgærder, som kunde brydes, naar Høstens Tid var forbi, og Landsbyens Kvæg fik Lov til at græsse paa de afhøstede Vange. Denne Græsning hed med et gammelt Ord »Ævred«, og derfra stammer Udtrykket »at opgive Ævred«. I den Tid, Sæden stod paa Marken, maatte Kvæget holde sig til Brakvangen og den udyrkede Jord.

Lod man fra sit høje Stade Blikket glide videre ud over

Landsbyvangenes Aase og Agre, vilde man kunne se Høet stakket i Engene ved Aaen. Og paa andre Kanter vilde man finde Smaakrat og aaben Skov: Landsbyens Overdrev, hvor Jorden til Stadighed laa uopdyrket hen, og hvor Heste, Køer, og Svin græssede mellem hinanden. Overdrevet dannede Grænsen til Nabolandsbyerne, og det var ikke ualmindeligt, at Kvæg fra flere Landsbyer fandt Føden paa samme Overdrev.

Landsbyfællesskabet. Stod man saaledes henimod Aften, naar Solen hang lavt over Synskredsen og fritstaaende Træer og Buske paa Overdrevet kastede lange Skygger, og saa paa Røgen, der steg stille tilvejrs fra de lave Huse, hvor Nadveren var over Ilden, kunde man sikkert fristes til at tro, at Menneskene i disse fredelige Omgivelser levede tilfredse i al Tarvelighed. Intet Blik ud over Landsbymarkerne kunde i hvert Fald give nogen Forestilling om, hvor indviklede Forholdene i Virkeligheden var i det lille Samfund, som Landsbyen udgjorde. Det bedste Indtryk deraf kan man nu hente i de gamle danske Landskabslove: Skaanske Lov, Sjællandske Lov og Jyske Lov (der ogsaa gjaldt for Fyn), alle nedskrevne i Tiden o. 1200 (Jyske Lov 1241). Disse gamle Love blev ikke som Nutidens til i Rigsdagsudvalg og Regeringskontorer, men er en Samling nedarvede og prøvede Retsregler og Sædvaner. De er fyldt med Paragraffer om, hvorledes man skal jævne de Trætter, som kan opstaa, hvor »Mænd bor i By sammen«. Og Breve, der er bevaret fra Middelalderen bekræfter, at Samlivet i Landsbyen ikke var ligetil og tidt nok kunde give Anledning til Strid.

For at kunne forstaa dette Forhold maa vi se paa, hvorledes Arbejde og Ejendom var fordelt mellem Landsbyens Beboere. I en af Landskabslovene staar: »Alles fælles og de enkeltes særegne Tarv kræver, at der i hver Landsby er visse Stykker fælles, nemlig Veje og Gader, og visse

særlige Stykker, der tjener de paagældende Personer til Brug i Forhold til deres Ejendomsret«. I vore Dage er det Reglen. Visse Ting er offentlige, især Veje og Gader, Resten er privat Eje. Men saa simpelt var det ikke i Middelalderen. Retten skelner her mellem, hvad der er fælles, og hvad der »tjener de paagældende til Brug i Forhold til deres Ejendomsret«. Skematisk fremstillet var Brugs- og Ejendomsfordelingen i Landsbyen følgende:

Privat Eje, privat Brug: Toft og Gaard med Besætning.
Privat Eje, delvis fælles Brug: En eller flere Agre i hver Aas (i hver Vang), Part i Græsning.
Fælles Eje, fælles Brug: Forte, Overdrev.

Toften var Kernen i den gamle Landsbyejendom. »Toft er Agers Moder«, siger de gamle Love, eller de siger, at de tilliggende Jorder retter sig efter Toften som Lemmerne retter sig efter Hovedet. Al Skat opkræves af Tofterne og beregnes efter deres Størrelse.

Det Areal, som Bonden ejede i Bymarken, stod som Regel i bestemt Forhold til Toftens Størrelse. Indenfor Landsbyfællesskabets Ramme var det aldrig noget samlet Areal, men delt i Lodder, der laa spredt over hele Bymarken. Saa ensartet Bymarken saa ud, var den dog delt i Vange og Aase, og hver Aas rummede omtrent saa mange Agre, som der var Tofter og Gaarde i Byen. Formaalet med Inddelingen i Aase var den, at hver Gaard fik ligelig Del i god og daarlig Jord. Hvis den ene Tofts Jord var daarligere end den andens eller bestod af »Brink eller Dal eller Bjerg«, da skulde den have forholdsvis mest Jord i Marken, der havde værst Jord i Toften. En retfærdig Deling opnaaedes da ved, at Bymarken inddeltes i Grupper af ensartet Kvalitet, god Jord for sig og daarlig for sig. Og saa fik alle Gaardmænd hver sin Lod i hver Gruppe. I jævnt store sjællandske Landsbyer kunde det dyrkede Areal tidt rumme over 100

Aase. Det vil sige, at hver Bonde i disse Byer havde sine Agre spredt paa lige saa mange Steder i Bymarken. Disse Agre ejede han ganske vist. Men hver af dem var kun skilt fra Naboens ved en smal, upløjet Agerren. Agrene selv var ganske smalle, normalt kun 5—7 m i Bredden. Hvor de gamle, højryggede Agre i Fællesskabets Tid er blevet forladt og siden har ligget udyrket hen, kan de endnu ses som Bølger i Terrænet. Særlig tydelige er de paa Eremitagesletten i Dyrehaven (den nedlagte Landsby Stokkerup). Men ogsaa i aaben Skov og paa Hedeflader kan de iagttages.

Som vi bemærkede i foregaaende Afsnit, var det i Praksis umuligt at bruge disse spredte Lodder uafhængigt af Naboerne. Et Dyrkningsfællesskab var nødvendigt. I den gamle skaanske Lov staar, at straks naar *Granderne* (Landsbybønderne) har saaet deres Sæd, da skal de lægge Lovstævne for alle dem, der bor i By sammen, at de alle sætter Gærder omkring Markerne. Og »det skal man ogsaa vide«, staar der i en af de gamle Love, »at om nogen Mand faar før bjerget end de andre, da skal han ej derfor sit Fæ i Vang drive, men han maa holde det paa sit eget; det maa ej blive Lov, at han nytter Ævred før, fordi han fik først bjerget.« Her ser man jo tydeligt, hvor stramme de Baand var, som omgav Dyrknings- og Græsningsfællesskabet. Ingen maatte begynde før de andre, for at ingen skulde faa mere end Naboerne. Videre var Antallet af Dyr, der maatte græsse paa *Fælleden* (Brakmarken) som oftest nøje afpasset i Forhold til Toften — ligesom Andelen i Agerjorden. Og paa samme Maade udregnedes Andelen i Eng og Skov. Men paa Forte og Overdrev, der helt var Fælleseje og henlaa til Fællesbrug (»Alminding«) raadede større Frihed. Enhver kunde sætte saa meget Kvæg paa *Overdrevet,* som han havde Lyst og Evne til. Men Resultatet kunde da ogsaa nok blive, at Græsset ikke slog til, og det gik ud over saavel Dyr som

Træ. — Paa Forten havde enhver Ret til at færdes; »ingen Mand maa bygge paa Forte, fordi Forte er alle Mænds«, siger Jyske Lov. Det gamle *Bystævne* med Majtræet i Midten er endnu bevaret i Davinde paa Fyn. Omkring det ærværdige Træ staar en Kreds af Kampesten; det er Grandestenene, hvor Bymændene tog Sæde, naar de holdt Lovstævne og fastsatte »Vider« (Bødebestemmelser) og Vedtægter for Landsbysamfundet.

Ornum. Det var dog ikke al Jord i Landsbyen, der faldt ind under Landsbyfællesskabet. I mange Landsbyer fandtes der Jord, som kaldtes Ornum, fordi det var udtaget af Fællesskabet. Or-num betød i det gamle danske Sprog: det undtagne. »Er Ornum i By, da skal hun være af Arild; og saa særmærket med Sten eller med Stapel, eller med Grøft; hun rebes ej med By, fordi hun skorter al By ...« staar der i Jyske Lov fra 1241. Ornum blev ikke »rebet«, d. v. s. reguleret, naar det var blevet nødvendigt at omlægge Lodderne i Landsbyen. Det stod helt udenfor Landsbyfællesskabet. Derfor skulde det ogsaa være adskilt fra den øvrige Landsbyjord med Hegn eller Grøft. Men det siges udtrykkeligt, at Ornum skal »være af Arild«, d. v. s. stamme fra gamle Dage. Det var ikke noget, som kunde oprettes i Landsbyen. En Mand kunde ellers nok købe ny Jord indenfor Landsbyens Omraade, men kun paa den Betingelse, at Jorden faldt ind under Landsbyfællesskabets Love. Og da Slægtens Medlemmer skulde have Forkøbsret ved Salg af Jord, har der sikkert aldrig været Tale om nogen videre Handel med Jord indenfor Landsbymarkernes Omraade.

Da Ornumet saaledes blot var en Enklave indenfor Landsbyens geografiske Omraade, betød det ikke nogen Frigørelse for Landsbyfællesskabets Tvang. Ornum var en Forrettighed for dem, der nu engang tilhørte en Slægt, som i en fjærn Fortid var kommet i Besiddelse af denne Enemærkejord.

Rebning. Den vidtgaaende Deling af Landsbyvangene i spredte Smaalodder kunde blive saa upraktisk og utaalelig, at der maatte ske en Ændring. I de middelalderlige Landskabslove findes en hel Del Bestemmelser om Fremgangsmaaden ved saadanne Ændringer i Landsbyjordens geografiske Fordeling. Hvis en af Landsbyens Mænd krævede Rebning, maatte man ikke formene ham dette. Man udmaalte da først de gamle Lodder med Reb, hvorved man sikrede sig, at Størrelsesforholdet mellem de gamle og de ny Arealer ikke forrykkedes. I den skaanske Lov staar der, at ved Rebning deles Landsbyens Jord i flere lige store Lodder, der kaldes *Bol.* Et saadant Bol omfattede i Middelalderen altid flere Gaarde af forskellig Størrelse. Naar man skulde give et Indtryk af en Landsbys Størrelse, opgav man dens Bol-Antal. Paa Falster fandtes der ved Midten af 1200 Tallet en Mængde Landsbyer paa kun 1—2 Bol, men ogsaa adskillige paa 3—14 Bol. Det var ikke nær alle Landsbyer, der var »bolskiftede«. Mange Landsbyer var *solskiftede.* Denne Form for Registrering var ganske simpel og sejrede efterhaanden helt. I hver Aas laa Agrene i samme Rækkefølge som Gaardene i Landsbyen. Den østligste Gaard, der laa nærmest Solen, havde den østligste Ager i hver Aas. Dens Nabogaard mod Vest havde Ager Nr. 2 i hver Aas o. s. v.

Hvor gamle disse Inddelingsformer er, ved vi ikke. Vi ved blot, at baade Bol- og Solskifte anvendtes i Landet paa den Tid, da Landskabslovene blev udformet o. Aar 1200. Men allerede længe før — i 1000 Tallet — angav man Landsbyers Areal i Bol. Den rimeligste Forklaring paa Bolets Oprindelse, der hidtil er givet, gaar ud paa, at Bolet hænger sammen med Ledingen og svarede til det Distrikt eller Lægd i Landsbyen, som skulde stille en Mand, naar det kom til Krig. Hele Bolsystemet tyder paa, at det er blevet indført paa een Gang.

Om det er sket ved et Magtbud ovenfra eller ved enigt Samvirke mellem Kongemagt og Landstingene faar staa hen. Men Inddelingens grundige Gennemførelse tyder ikke paa, at Landsbybønderne har været vrangvillige. I Valdemartiden synes Bolskiftet tildels at være blevet afløst af det simplere Solskifte.

Rebningen virkede som en Slags Sikkerhedsventil overfor det stærke Tryk, som Landsbyfællesskabets snævre Rammer fremkaldte. Den var nødvendig, for at Landsbyen kunde opretholdes som økonomisk, social og geografisk Enhed. Den gjorde Landsbyen mere elastisk. Men enhver Rebning maa have fremkaldt uendelig megen Trætte paa Grandestævnet. »Da er der skiftet vel, hvor alle faar lige godt (Areal)«, siger Eriks sjællandske Lov om Rebning. Det lyder saa sandt som et Ordsprog. Men i Virkeligheden var det en meget vanskelig Opgave, og ingen nok saa velberegnet Rebning kunde i Længden skaffe Plads indenfor Landsbysamfundets Rammer til den Udvidelse, som et stigende Befolkningstal i Middelalderens første Aarhundreder maatte kræve.

DEN INDRE KOLONISERING

Adelby og Torp. I Forbindelse med Rebning kunde det lade sig gøre at inddrage noget af Agerlandet og deraf oprette nye Tofter. Dem kaldte man »svorne Tofter« i Modsætning til de »gamle Tofter«. Men hvor Befolkningen voksede stærkt, var der Grænser for, hvor meget en Landsby lod sig udvide. Under saadanne Forhold valgte man tidt at rykke ud af det gamle Fællesskab og grundlægge en *Torp* ude paa Marken eller Overdrevet. Der kunde være en enkelt Mand eller flere om at »gøre Torp«. Undertiden kom disse Udflyttere til at bo enligt. Men nok saa tidt voksede Torpen hurtigt op til at blive en ny lille Landsby. Man har regnet

ud, at der i Tiden mellem Vikingetiden og ca. Aar 1250 er opstaaet gennemsnitlig langt mere end een Torpby pr. Sogn. Endnu findes der i Danmark nord for Kongeaaen og vest for Øresund over 2000 Torper. Dertil kommer 1200 i Skaaneland og 300 i Sønderjylland. I Landskabslovene synes man tydeligt at kunne spore de konservative Landsbybønders Uvilje overfor denne farlige opløsende Bevægelse bort fra den gamle Adelby. Jyske Lov lægger stor Vægt paa, at hvis Torp skilles fra Adelby, og der bliver Uenighed om, hvad der hører til Torp og hvad til Adelby, da er det Adelbybønderne, den gamle Landsbys Gaarde, hvis Lod vejer tungest i Vægtskaalen. »Tykkes det dem, der bor i Adelby, at den Torp staar dem til Skade, da maa de kalde dem tilbage igen, hvis den Skade er dem utaalelig«, hedder det i Loven. Men er der ikke blevet klaget paa Tinge over Torpen i tre Vintre, da maa Torpen have Lov at bestaa udelt og uantastet. Et andet Sted staar, »at hvis alle Mænd flytter fra Adelby, og een sidder tilbage, da er han nærmere til at kalde dem tilbage, end de ham bort, medmindre han tier og taaler for længe, det er tre Vintre ukæret.« Saa kunde det hænde, at den gamle Landsby kom til at ligge øde hen, og at dens Forte blev inddraget under den ny Bys Jord og Bol.

Gamle og nye Landsbyer. En saadan Grundlæggelse af nye Landsbyer fandt Sted i stor Stil paa Valdemartiden. Men i Virkeligheden var det ikke noget nyt. I Aarhundreder havde der blandt Landsbybønderne været trodsige og selvstændige Naturer, der ikke kunde finde sig tilrette i det hjemlige Fællesskabs Spændetrøje. De brød op fra den gamle Landsby for at grundlægge et nyt og bedre Landsbysamfund.

Studerer man de danske Landsbystednavnes Sammensætning, særlig deres Endelser, vil man se, hvorledes Navngivningen af Landsbyerne har været bestemt af Modestrømninger, der stadig har skiftet. Disse skiftende Strømninger er

Videnskabsmændene i Stand til at tidsfæste nogenlunde nøjagtigt. F. Eks. maa Landsbyen Bistrup, der i Middelalderen hed Biskops-torp, være grundlagt efter at Bispernes Magt herhjemme var blevet saa stor, at de ejede Jordegods. Den kan da ikke være ældre end fra 1100 Tallet. Landsbyen Viby maa derimod være grundlagt en rum Tid før Kristendommens Sejr. For »Vi« er en Betegnelse for et indviet, helligt Sted, der udelukkende tilhører Tiden før Kristendommens Indførelse. Byen er da ældre end ca. Aar 1000. Ved nærmere Undersøgelse viser det sig, at næsten alle Landsbyer, der ender paa -torp (og som nu gerne hedder -rup, -trup, -drup el. lign.), er sammensat med Navne, der hører hjemme i Middelalderen og navnlig Valdemartiden. Kun ganske faa af -torp Byerne er Kirkebyer. De gamle Landsbykirker findes næsten alle i Byer, hvis Endelser er sammensat med Navne fra en tidligere Tid. Landsbyerne, der ender paa -by, hører hjemme i en ældre Tid end Torperne. Det kan vi bl. a. se af de Eksempler paa Landsbyer med Endelsen -by, der findes i de Egne af England, som under Vikingetiden (ca. 800—1000) blev besat af danske Vikinger, f. Eks. Grimsby.

Ved Metoder af denne Art er det lykkedes at »lagdele« de vigtigste og almindeligst forekommende af vore gamle Landsbynavne. Resultatet kan skematisk opstilles saaledes:

Aar	Antal	Endelse	Eksempel
før ca. 500	ca. 400	-inge	Pebringe (Pipr-inge).
	- 250	-um	Maarum (d. v. s. »Skov« + »Hjem«).
			Bjerrum (d. v. s. »ved Bjergene«).
500			
	- 80	-løse	Vanløse (d. v. s. »Kvan« (Plantenart) + »Enge).
	- 280	-lev	Haderslev (Mandsnavn: Hader's »arvede Besiddelse«).
	- 220	-sted	Tisted (Mandsnavn + sted).

Aar	Antal	Endelse	Eksempel
800			
	ca. 100	-tofte	Lundtoft (d. v. s. »Ljung« (Lyng) + Toft).
	- 650	-by	Viby (d. v. s. »Helligdom« + by).
1000			
	- 2000	-torp	Alsønderup (d. v. s. Alexanders Torp).
	- 150	-rød	Ebberød (d. v. s. Ebbes Rydning).
	- 200	-bøl	Terkelsbøl (d. v. s. Terkels Bol-Sted).
		-holt	Holt (d. v. s. Skov).
		-ager	
1200			

Disse Navne og Tal vidner om stærk Vækst i de danske Landsbyers Mængde fra Folkevandringstiden til Valdemartiden. Der har været Vækst ikke blot i deres Tal, man ogsaa i deres Tilliggende. De fyndige Endelser, der betyder Hjem, Besiddelse, Sted, Toft, By, Torp, Rydning, Bolsted, vidner om den danske Landsbybondes sejge og stædige Kamp for Tilværelsen paa sin egen Grund. Under denne Kamp ryddede han Skoven, saa Danmark, der tidligere havde været et Skovland, nu blev et Markland.

Landsbyen og Omverdenen. Efterhaanden som Skoven, der omgav Landsbyen fældedes, og nye Landsbyer voksede op paa de gamles Overdrev, svækkedes Landsbyens Selvstændighed. Fra gammel Tid var Landsbyen en Enhed. Den laa gemt bag sine Grænseskove. Paa Landsbyens Jord avledes alt, hvad Landsbyens Folk havde behov. Hvad der laa udenfor Smedens og Præstens Embede, det skulde Bymændene nok selv klare. De fleste af dem var *selvejende Bønder.* Andre var *Bryder* (Forpagtere, f. Eks. af Ornumjord). Andre igen var *Landboer* eller Fæstere, der betalte Afgift,

Landgilde, for Brug af anden Mands Jord. Endelig var der de fattige *Gaardsæder,* Husmænd, der ejede lidt eller ingen Jord, men levede af at arbejde for andre. Det kunde være andre Bønder, de arbejdede for. Men det var især for Herremanden, hvis Hovedgaard ofte laa midt i Landsbyen eller et Stykke udenfor (jfr. S. 75).

Naar Skoven alligevel blev fældet, naar Ploven blev sat i ny Jord og nye Huse blev tømret, saa hang det sammen med, at der var Brug for Nyopdyrkning af Danmarks Jord. Folketallet var i stadig Stigning fra Vikingetiden til Slutningen af 1200 Tallet, og man kunde derfor tale om et Befolkningspres, der resulterede i en Udvidelse af det dyrkede Omraade. Men hvorfor fortsattes dette Pres ikke i de følgende Aarhundreder? Hvad er den dybere Aarsag til Befolkningstilvæksten? Den er uden Tvivl at søge deri, at det i denne Periode betalte sig særlig godt at ofre den store Indsats, som Nyopdyrkning kræver. Den tyske Kolonisering af Østersøkysten og Oprettelsen af nye Havnebyer fra Midten af 1100 Tallet betød, at det danske Landbrug for første Gang i sin Historie fik et udenlandsk Afsætningsmarked for sine Varer. Naar det kunde betale sig at sende Skuder over Østersøen med Korn til de tyske Byer, saa kunde det ogsaa betale sig at udvide det dyrkede Areal. Det, der gør »Valdemarernes Storhedstid« saa straalende, er vel ikke mindst det Forhold, at det var en Storhedstid ikke blot for Konge og Kirke, for By og Borger, men ogsaa for den danske Landsby og de mange Tusinder af danske Landsbybønder.

Landsbyen og de store Herrer. I det lange Løb var det dog ikke alene for det gode, at Landsbyen var lagt blot for Omverdenen. Fra dens Kirketaarn eller Bavnehøj kunde man tælle Kirketaarne i tilgrænsende Sogne, hvis Bønder man stod i venligt Forhold til. Men vendte man Blikket mod en nærliggende Adelsborg, mindedes man maaske ikke lutter

Venner. Og de urolige politiske Forhold i Hundredaaret efter Valdemar Sejrs Død gjorde ikke Tilværelsen i Landsbyen tryg.

Det var dog ikke først og fremmest Fare for Overfald, der foruroligede Landsbybonden i Tiden efter 1200 Tallet. Det var langt mere et økonomisk Tryk, der tyngede Landsbyen. Kr. Erslev siger i sit Værk om Valdemarernes Storhedstid: »De Byrder, der hvilede paa Landbruget i Valdemarstiden, var meget betydelige; de store Fremskridt i Landets Opdyrkning, det store Areal, som Kornavlen indtog paa denne Tid, maa have haft sin Baggrund i rigt Høstudbytte, og et saadant maa ogsaa forudsættes, for at man kan fatte, at Bonden kunde bære de store Byrder, der paalagdes ham«. Den økonomiske Fremgang fortsatte ikke udover Valdemartiden. Henved Aar 1300 standsedes de tyske Østersøbyers hastige Opvækst. Deres Betydning som Afsætningsmarkeder for de danske Landsbyers Produktion var dermed i Aftagende, og Landbrugsprodukterne faldt i Pris. Samtidig voksede Skattebyrderne. De store Herrer i Landet havde siden Knud Lavards Tid lagt sig efter en Luksus i Levemaade, som Landet kun var i Stand til at bære, mens Opgangstiderne varede. Og da Nedgangen kom, var det svært at aflægge de kostbare Vaner. Man søgte at vælte Byrderne over paa de lavere Stænder, og under disse Forhold kom det store Flertal af Landsbybønder, der var Selvejere, i økonomiske Vanskeligheder.

Desværre har vi næsten ingen statistiske Oplysninger for Middelalderen. Vi ved, at ved Midten af 1200 Tallet ejede Kronen en Masse Bøndergods i Landsbyerne paa Falster. Desuden sad der gennemsnitlig mindst een Herremand i hvert Sogn. Hvordan Forholdene siden udviklede sig i de enkelte Landsdele, ved vi knapt. Men for Landet som Helhed gik Udviklingen i den Retning, at der blev færre og færre Selv-

ejerbønder, flere og flere Fæstebønder. Ved Middelalderens Slutning o. Aar 1500 var Hovedmassen af Bønderne blevet Fæstere.

De store Herrer, der nu ejede Hovedparten af Landsbyens Jord, var Kronen, Kirken og Adelen. I Landsbyjordens Drift skete ingen Ændring. Der var ikke Tale om Storgodsdrift, og Landsbyfællesskabet opretholdtes. Bønderne mødtes paa Grandestævnet og bestemte, naar der skulde pløjes, saas og høstes, som de havde gjort af Arild. Deres Selvstyre indenfor Landsbyfællesskabet bestod uantastet. Den Bonde, der var blevet Fæster, dyrkede sin Mark og levede sit Liv paa ganske samme Maade, som han havde gjort, da han var Selvejer. Den eneste mærkbare Forskel var den, at hans økonomiske Byrder var lettet. Han betalte stadig Tiende til Kirke, Præst og Bisp. Men i Stedet for at udrede tunge Skatter til Staten havde han nu kun at betale Landgilde til sin Herre. Den svarede til den aarlige Udsæd. Gaarden havde han i Reglen i Arvefæste, saa den ved hans Frafald gik i Arv til hans Søn, som den vilde have gjort, om han havde været Selvejer. Men efterhaanden kom Fæstebonden i større Afhængighed af Herremanden. Han maatte nogle Dage om Aaret forrette Arbejde paa »Hovgaarden«: *Hoveri.* Og Herremanden søgte i stigende Grad at holde Fæstebonden til Gaarden. Heraf udvikledes i 1400 Tallet *Vornedskabet* paa Sjælland og de sydlige Øer. Det bestod i, at Herremanden, der havde Bønder under sit Værn (deraf Ordet *vorned:* den, der er værnet), kunde forlange, at enhver af hans Fællegaarde altid var besat med en Fæstebonde. Døde denne, var det hans Søns eller Arvings Pligt at overtage Gaarden.

Denne Udvikling hang utvivlsomt sammen med, at der ikke længere var Vækst i Befolkningen eller Brug for Nyopdyrkning af Jord. Det kneb at faa den Jord udnyttet, der i Valdemartiden var indtaget til Dyrkning. Der vides intet om

Nyryd i Slutningen af Middelalderen. Derimod hører vi om Ødegaarde og nedlagte Landsbyer. Fra »Kong Valdemars Jordebog« ved vi, at der paa Falster ved Midten af 1200 Tallet fandtes over 100 Bebyggelser. Af dem er siden henved en Fjerdedel forsvundet. Og dette Svind, der ramte de smaa Torp-byer haardest, maa især have fundet Sted i Tiden mellem 1250 og 1500.

LITTERATUR

Aakjær, Svend: Jfr. foregaaende Afsnit.

Arup, Erik: Danmarks ældste Landbrug. Tidsskrift for Landøkonomi, 1916.

Christensen, Aksel E.: Danmarks Befolkning og Bebyggelse i Middelalderen. Nordisk Kultur II, 1938.

Clemmensen, Mogens: Bulhuse I—II. Kbhvn. 1937.

Danmarks gamle Landskabslove, udg. af Det danske Sprog og Litteraturselskab.

Danmarks Riges Breve.

Knudsen, Gunnar: De danske Stednavne. Nordisk Kultur, V. 1939.

Kong Valdemars Jordebog, udg. af Svend Aakjær.

Larsen, Henrik og Søren Alkærsig: Askov i Malt Herred. 1934.

Lauridsen, P.: Om gamle danske Landsbyformer. Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1896. (Jfr. Aarb. f. da. Kulturhist. 1899).

Mackeprang, M.: Vore Landsbykirker. Kbhvn. 1920.

Steensberg, Axel: Bondens Hus og Gaard i Middelalder og Renaissance. Naturens Verden 1940.

Steenstrup, Johannes: De danske Stednavne. Kbhvn. 1908.

LANDSBYEN OG HERREVÆLDET 1500—1750

OPGANGSTID OG JORDREGULERING

Paa mangfoldige Omraader betegner Tiden omkring 1500, Renaissance- og Reformationstiden, et Skifte i Verdens Historie og i Danmarks med. Men i den danske Landsby mærkede man paa Overgangen mellem Middelalder og Nyere Tid ikke store Ændringer i Driftens Indretning og i det daglige Arbejde. Bonden røgtede sin Dont, som han var vant til, som Søn efter Far havde været vant til nu snart i mange Generationer. Og saadan fortsattes der i det store og hele gennem de 250 Aar, der her skal skildres. De Forandringer, der sker i denne Periode, vender ikke i saa høj Grad op og ned paa Landsbyens Forhold, som de store Landboreformer i den følgende Tid.

Den velhavende Bonde. I Løbet af 1500 Tallet gjorde Danmarks Bønder den glædelige Opdagelse, at de stadig fik bedre Priser for deres Varer. Det var ikke store Ting, de havde at sælge, men alligevel sporedes det, at det var Opgangstider, og der lagdes rundt om i mange Bondehjem Grundlaget for en Velstand, der holdt sig indtil Krigsødelæggelserne og Forarmelsen i 1600 Tallet.

Minder om de gode Tider har vi i 1500 Tallets pragtfulde Skabe og Kister, der endnu findes i vore Museer, mens den følgende Tid for Bondestandens Vedkommende kun er repræsenteret i meget ringe Omfang.

Den største Fordel af Prisudviklingen i 1500 Tallet fik ikke Bønderne, men Herremændene. De havde det største Produktionsoverskud, — hvad der frembragtes paa en Bondegaard brugtes for Størstedelens Vedkommende i Husholdningen. Herremændene havde tilmed den Fordel, at de fik deres Afgifter af Fæstere, Landgilden, i Form af Korn; og den samme Mængde gav nu et større Udbytte.

Herregaardens Udskiftning af Landsbyen. De stigende Priser opfordrede Herremændene til at udvide og forenkle Jordens Drift. I Middelalderen var det almindeligt, at de mindre Herregaarde laa i Landsbyfællesskab med Bondegaardene. Herregaardene adskilte sig kun ved at være lidt større. Agrene laa Side om Side med Bøndernes, spredt over hele Bymarken. Herremanden havde blot flere eller større Agre.

Ude i Verden, særlig i Nordtyskland, udvidedes i denne Tid Hovedgaardene, saa det blev store Gaarde med sluttet Jordtilliggende, velegnede til Kornavl i stor Stil.

De Adelsmænd, der havde deres Gaarde liggende for sig selv kunde lettest efterligne de nye Metoder. For de andre gjaldt det først at faa Hovedgaardenes Agre udskiftet af Landsbyfællesskabet og faa Jorden samlet paa eet Sted, saa der kunde indrettes store Marker i moderne Forstand. Det betød en stor Besparelse i Driftsomkostninger. Mens Kornet før maatte hentes mange forskellige Steder paa Bymarken, var der nu kun eet Sted. Naar der skulde pløjes, skulde man ikke skifte saa ofte. Grundforbedringer kunde lettere gennemføres, end naar man skulde have alle Bønder med til et Arbejde, fordi det ogsaa kom til at berøre deres Agre.

Men ikke nok med det. Der blev ogsaa i hele denne Periode foretaget talrige Udvidelser af Hovedgaardene ved Rydninger i Skov eller i Overdrev, ved Aftapning af Smaasøer og lignende. Og naar det ikke slog til, naar Jordhungeren endnu ikke var mættet, kunde der skaffes mere Jord ved Nedlæg-

gelse af Bøndergaarde. Undertiden forsvandt hele Landsbyer og gav Plads for en Ladegaard.

Den største ydre Forandring i Landsbyernes Udseende blev denne Udskiftning af Hovedgaardene, der ofte ledsagedes af en Udflytning af Avlsbygningerne og Opførelsen af pragtfulde Slotte. Men det var ikke alene en ydre Forandring. Det betød ogsaa, at Afstanden mellem Bonde og Herremand voksede. Arbejdsfællesskabet og de mange fælles Interesser, det medførte, ophørte. Den gensidige Forstaaelse kunde ikke saa let opnaas som før. Afstanden i Livsvaner voksede hurtigt, og i Løbet af nogle Generationer skete der en fuldstændig social Omvæltning. De glidende Overgange mellem Samfundslagene forsvandt, og Billedet blev, som vi kender det, maaske i lidt ensidig Form, men sandt i Grundkærnen, fra »Jeppe paa Bjerget«.

Bondens Gaard. Bondehjemmene forandrede sig ikke i samme Grad som Herresædet. Straatækte Bindingsværkshuse med lerklinede Vægge var vel det almindeligste. Men i skovrige Egne var mange af Ladebygningerne opført helt af Træ, de saakaldte Bulhuse. Den øgede Velstand sporedes her i Udstyret, ikke i Bygningerne. Paa Baggrund af de nye Herregaarde kom Landsbyerne til at virke usle og graa selvom der skete Forbedringer. Hidtil havde Kirken været det mest fremtrædende og imponerende Bygningsværk i den danske Bondes Bevidsthed. Nu blev det Herregaarden.

Arbejde og Pligter. For Bønderne kom i det lange Løb baade Hovedgaardsudvidelsen og de store Byggeperioder til at betyde en stor Forøgelse af deres Slid. Forudsætningen for Herremændenes Udnyttelse af de gode Tider var, at de kunde lægge Arbejdsbyrderne over paa Bønderne.

De fleste af Danmarks Bønder var Fæstere. Nogle stod under Kronen, andre under Adelen og andre igen under Kirken. Men ved Reformationen fik Kronen Hovedparten af

Kirkens Gods og øgede dermed i høj Grad sin Magt. Hovedgaardsdrift var Kronen ikke i samme Grad interesseret i som Adelen, og denne Skildring gælder derfor fortrinsvis de adelige Fæstere.

Der fandtes ogsaa en Del Selvejere. Men deres Tal var i Tilbagegang. Flest var der i Jylland; men da de jydske Bønder under Grevens Fejde (1533—36) havde staaet imod den nye Konge, Christian III, maatte alle Selvejerbønder i 49 Herreder som Straf give Afkald paa deres Selveje. De kunde ganske vist købe det tilbage, men kun faa havde Midler til det.

Fæsternes Hovedafgift til Herremændene var Landgilden, en Afgift fastsat en Gang for alle. Men derudover maatte Fæsterne, der boede nærmest Hovedgaarden, forrette en Del Arbejde, det saakaldte Hoveri. Det kunde være Avlingshoveri eller Bygningshoveri. Saa længe Hovedgaardene kun var smaa, drejede det sig ikke om mange Dage om Aaret. Men da der ikke var sat faste Grænser for Hoveriet, kunde Herremændene udvide det efter Behov. I hele dette Tidsrum voksede Hoveriets Tryk jævnt og blev efterhaanden et tungt hvilende Aag paa Bondens Skuldre.

For Fæstebønderne betød det Omlægning af deres Arbejde. Mens al deres Tid før var gaaet med Dyrkning af deres egen Jord, blev nu en stor Del af deres Kraft beslaglagt af Arbejdet paa Hovmarkerne. I Gennemsnit kan man vel regne, at en Bonde aarligt maatte holde en Karl og en Pige til Hovarbejdet. Hvis hans egen Gaard skulde passes, maatte Folkeholdet udvides. Men kun de færreste havde Raad til det. Lønningerne var meget høje, og Følgen blev saa, at Arbejdet hjemme maatte forsømmes.

Det behagelige for Herremændene ved denne Ordning var, at de ikke alene kunde læsse Arbejdsbyrden over paa Bønderne, men de kunde ogsaa hos dem skaffe sig Trækkraften til Arbejdsredskaberne, som Bønderne forøvrigt ogsaa selv

maatte møde op med. Det betød igen, at Bønderne maatte holde langt flere Heste end de før havde behøvet.

Fra Angel i Sønderjylland har man fra 1700 Tallet en Udregning over Forskellen i Husdyrhold paa Kongens Fæstegaarde, der ikke ydede Hoveri, men som i Stedet betalte en Pengeafgift, og paa de hoveripligtige adelige Fæstegaarde. De adelige Fæstere var nødt til at holde flere Heste end Køer, mens Kronens Bønder kunde holde flere Køer end Heste.

Een Landsby — een Herre. I Landsbyens Liv indtræder der altsaa med Hovedgaardsdriftens Udvikling gennemgribende Forandringer. I det ydre spores de ikke saa meget, men Bondesamfundets Vilkaar ændredes væsentligt. For ret at kunne udnytte Fæsternes Arbejdskraft var det praktisk at have dem boende saa nær Hovedgaarden som muligt. I Middelalderen havde Fæstegodset haft en ganske overordentlig spredt Beliggenhed, men i 1500 Tallet begyndte Adelsmændene for Alvor at bytte Fæstegaarde med hinanden, for at Fæstebønderne i saa stor Udstrækning som muligt kunde samles i Nærheden af Hovedgaardene. Fæstegaardene skiftede uden Varsel Ejere fra den ene Dag til den anden. Mageskifte fulgte paa Mageskifte. Ogsaa Kronen var med i disse Bestræbelser. Især Kong Frederik II var ivrig for at faa Krongodset samlet i visse Egne, men det var særlig, for at han kunde opnaa store sluttede Jagtomraader. For Bønderne var det en Fordel at komme under Kronen, der vel en Overgang var med i Bestræbelserne for Hovedgaardsudvidelser, men som hurtigt opgav det. For Riget betød Bøndernes Evne til at betale Skat mest, og derfor maatte man ogsaa være interesseret i, at Bønderne kunde passe deres Arbejde. Fra Bøndernes Side er bevaret kraftige Protester mod ved Mageskifter at komme fra Kronen til Adelen, men Protesterne blev der ikke taget Hensyn til.

Resultatet blev for Adelens Vedkommende en lang Række sluttede Godskomplekser. Mens der tidligere var mange Ejere til Bøndergaardene i en Landsby, saa blev det nu mere almindeligt, at en enkelt Herremand ejede al Bondejord i en Landsby. Det var selvfølgelig til Skade for Bønderne. De havde hidtil haft et vist Værn i, at Jorden ejedes af flere Herrer, der kunde have vanskeligt ved at forliges.

At Samlingen af en Landsbys Gaarde paa een Haand betød en Fare, ser man deraf, at en hel Del Landsbyer uden videre blev nedlagt, og Bønderne gjort til Husmænd. Naar det var enkelte Gaarde, der nedlagdes, var der som Regel Tale om Ødegaarde, Gaarde som man ikke kunde faa Fæstere til. Ødegaardenes Antal voksede især efter Epidemier og Krigsødelæggelser. Der var dog en naturlig Grænse for Nedlæggelsen af Gaarde og Landsbyer, nemlig Hensynet til, at der stadig maatte være Fæstere nok til at gøre Hovarbejdet. Saa længe Nedlæggelsen stod paa, blev der stadig færre Fæstere til at udrette et forøget Arbejde. Det er klart, at Bønderne ikke har set paa denne Udvikling med venlige Øjne.

Forbud mod Nedlæggelse af Bøndergaarde. Bønderne var i den første Tid uden Beskyttelse mod Nedlæggelse af Gaarde. Fæstegaarden var Herremandens Ejendom, som han kunde skalte og valte med, som han vilde. Men i Christian V.s Danske Lov, der udstedtes i 1683, blev der indføjet en Paragraf, der forbød Nedlæggelse af Bondegaarde. Der kunde gøres Undtagelser fra Forbudet, og det skete faktisk ogsaa i stor Udstrækning i den følgende Tid; men der var dog med Lovbestemmelsen tilkendegivet, at Staten fandt Udviklingen skadelig. Konsekvensen i det lange Løb var jo blevet, at vi havde faaet bare store Gaarde dyrket af Husmænd, mens Herremændene selv overtog Tilvejebringelsen af Trækkraft. I den Retning kom Udviklingen til at gaa baade i England og Nordtyskland.

Alle Gaarde lige store. Ogsaa paa anden Maade kunde der ske Ændringer med en Landsby, naar den kom helt under

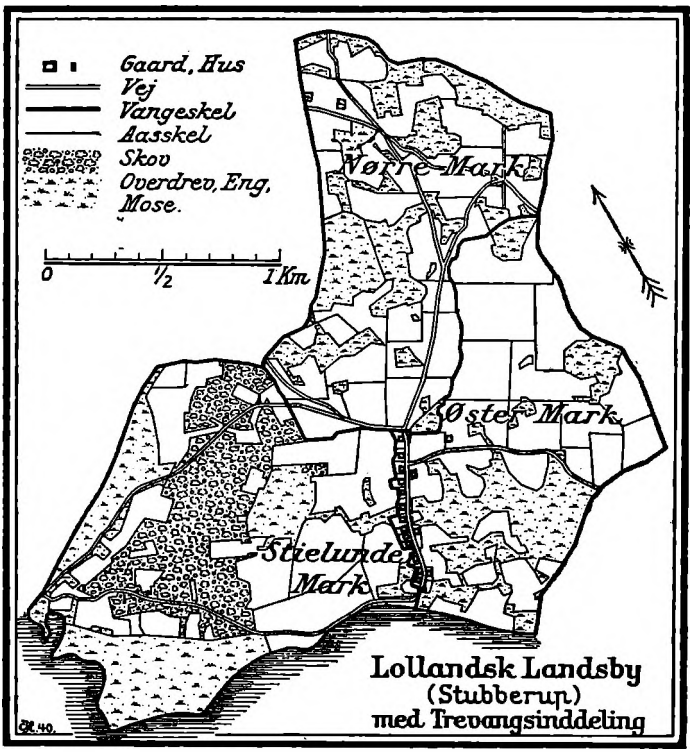

Lollandsk Landsby før Udskiftningen. Man ser Landsbyens tre Vange: Nørremark, Østermark og Stilundemark. De enkelte Agre er ikke indtegnede. Vest for Landsbyen ligger den tilhørende Skov, Mose og Overdrev.

en enkelt Herremand. Gaardene var fra gammel Tid meget ulige i Størrelse, og Afgiften som Følge heraf ogsaa ulige. Men det var vanskeligt at afpasse Hoveriet efter Gaardenes forskellige Størrelse. For Herremændene var det lettest at

have med at gøre, naar alle var lige, baade med Hensyn til Ydelse og Arbejde. Det kunde gennemføres, naar alle Gaarde blev gjort lige store. Derfor gennemførte adskillige Herremænd en Udligning i Gaardenes Størrelse, saaledes at alle Agre i Aasene blev lige brede. Landsbymarken blev nyinddelt, »omrebet«, som man kaldte det, og der kom mere Ensartethed i Inddelingen. Egalisering er den almindelige Betegnelse for denne Forandring. Ogsaa paa Krongodset blev der foretaget saadanne Egaliseringer.

Fællesskabets Fordele. Man kan undre sig over, at Herremændene ved denne Lejlighed ikke gjorde Skridtet fuldt ud og gav hver Bonde sin Lod samlet paa eet Sted, hvorved Driftsfællesskabet kunde ophæves, saaledes som det for Hovedgaardenes Vedkommende var sket, da de flyttedes ud af Landsbyerne. Men en saadan Reform vilde kræve et overordentlig stort Arbejde, og man var — samtidig med at der fandtes et stort omrejsende Proletariat, og Husmandsklassen var i Vækst — hildet i den Fordom, at der ikke fandtes tilstrækkelig Arbejdskraft. Det faktiske Forhold var, at en Mængde nyttigt Arbejde ikke kunde udføres, fordi Bønderne ikke havde Raad til at sætte det igang, tynget som de var af deres Forpligtelser over for Herremanden.

Hos Bønderne kunde man ikke vente Forstaaelse. Hvordan skulde man saa ordne det, saaledes at alle Lodder blev lige gode? Det var jo netop Fordelen ved Fællesskabets Markinddeling, at alle fik Andel baade i den gode og den daarlige Jord. Hvordan skulde det være muligt at faa sat Hegn om alle de nye Lodder? Det var i Forvejen smaat nok med Gærdsel, og værre maatte det blive, naar hver skulde hegne om sin Lod. For det var en anden af Fællesskabets store Fordele, at Hegningsarbejdet blev meget mindre, naar der var lange Fælleshegn, hvor hver tog sin Andel, i Stedet for at der skulde hegnes om den enkeltes Lod eller Lodder. Og

skulde en saadan Reform gennemføres, maatte jo nogle af Bønderne flytte ud af Landsbyen, for at tage de fjernestliggende Lodder, muligvis bestaaende af et Stykke Overdrev. Denne Tanke maatte virke mere afskrækkende end noget andet. Nu havde man igennem mange Generationer hygget sig med hinanden i Landsbyerne. Naar Trykket var haardt, saa havde man dog den Trøst at kunne skælde ud i Fællesskab. Og selv om det lille Samfund, som Landsbyen udgjorde, var rigt paa Gnidninger og Rivninger, saa vejede dog Følelsen af Tryghed tungest til. Ensomheden paa en Udmark var en forfærdelig Tanke.

Præstegaarden. Følgerne af Hovedgaardenes Udsondring var altsaa meget vidtrækkende. Der sker en social Omformning af Samfundet. Men en ny »Gaard« vinder i Betydning og præger Landsbyen mere end i tidligere Tid, det er Præstegaarden.

Der havde ogsaa været Præstegaarde i katolsk Tid, men for Menighedens og Sognets Liv betød de ikke saa meget. Det var Præsterne forbudt at gifte sig, men Forbudet kunde ikke overholdes i Praksis. For strængt katolsk troende maatte det Liv, der levedes i Hovedparten af Landets Præstegaarde være til Forargelse. Der voksede talrige Børn op i Præstegaardene, men deres Stilling var som Børn født udenfor Ægteskab, og de var altsaa paa Forhaand sat i lavere Klasse. Paa dette Omraade betød Reformationen en Ændring. Præsterne fik Lov at gifte sig. Livet i Præstegaardene fik Fasthed, det blev Hjem, der kunde give Tryghed, og Præstegaardene blev i mange Tilfælde Landsbyernes naturlige Midtpunkt.

Præsten blev den eneste, der indtog en Mellemstilling mellem Herremand og Bonde. Socialt ragede han op over Bønderne, men hans Dagligliv var omtrent som deres. Præstegaarden laa som Regel i Fællesskab med Landsbyens andre

Gaarde. Driftsfællesskabet skabte en nær Tilknytning mellem Præst og Menighed, og Præsten vidste af Erfaring, hvor Skoen trykkede.

Præsterne var ofte dygtige Landmænd, undertiden dygtigere som Landmænd end som Præster. Enkelte af dem havde baade Indsigt og Kapital nok til, som Herremændene havde gjort det, at faa deres Jord udskiftet af Landsbyfællesskabet og samlet paa eet Sted.

Som Helhed maa man sige, at der kun fandt faa driftstekniske Ændringer Sted. Alle Forbedringer og Fornyelser syntes forbeholdt Herremændene. Det var ikke til at tænke paa, at Bønderne af sig selv skulde efterligne Herremændene; dertil havde de hverken Indsigt eller Penge. Bevægelsen opad for Adelen var blevet til en Bevægelse nedad for Bønderne. Det blev en forkuet og forarmet Skare, en Underklasse i Ordets egentligste Forstand til ubodelig Skade for Samfundet som Helhed.

LANDSBYENS ARBEJDSLIV

Om Arbejdets Gang og Landsbyfællesskabets Problemer i 1500 til 1700 Tallet er vi ganske godt underrettet, idet det i denne Tid blev Skik at nedskrive de Bestemmelser, der gjaldt for Landsbyfællesskabet. En hel Del af disse Bestemmelser har været Sædvaneregler, der har haft lang Gyldighed, andre er kommet til i Tidens Løb, efterhaanden som Forholdene har gjort det nødvendig. Disse Landsbyvedtægter kaldes Vider eller Vilkaar. En hel Del af dem er udgivet under Navnet »*Vider og Vedtægter*«. Men det er kun visse Sider af Landsbyens Liv, der oplyses paa denne Maade. Andre Sider maa man søge Oplysning om i Retsprotokoller og Myndighedernes Arkiver. Vidernes Indhold er ret ens, men de er forskelligt affattede fra Sted til Sted. Alle Problemer, som

dette Kildemateriale rummer, er endnu langt fra undersøgt. Men visse Træk kan dog fremhæves.

Markfred. Det vigtigste Fællesarbejde var maaske Sætningen af Gærder. Pløjning, Saaning og Høst maatte hver især klare saa godt, han kunde, paa sin egen Ager. Ved Gærderne havde hver ogsaa sit Afsnit, men mens den enkelte uden større Skade for Helheden kunde sløse lidt med Pløjning og Saaning, saa var det absolut nødvendigt, at Gærderne var stærke og solide hele Vejen rundt om Kornmarkerne, saa Dyr fra Overdrev og hvilende Vang eller Svin fra Landsbyen ikke kunde bryde igennem Gærdet og gøre Fortræd i Kornet. Særlig Svinene var det vanskeligt at holde Styr paa. Det var ikke dengang som nu velnærede og adstadige Dyr, der ikke forhaster sig. I Foraars- og Sommermaanederne, inden de kunde komme paa Olden i Skovene, maatte de se at klare sig, saa godt de kunde, og de var derfor paa Færde alle Vegne, hvor der var Mulighed for at faa noget at æde.

I Landsbyvedtægterne er der baade Bestemmelser for, hvornaar Gærdet senest skal være sat, Regler for Kontrol med Gærderne, Bøder for Forsømmelse af de enkelte Afsnit o. s. v. Gærderne var som Regel flettet af Ris omkring ret tynde Stave. Sammenlignet med vore Hegningsmetoder var de svage. Naar der ikke kunde være faste Gærder, var det fordi Indhegningen med regelmæssige Mellemrum maatte fjernes, i hvert Tilfælde nogle Steder; dels naar Vangene hvilede, og dels om Efteraaret, naar efter Høsten »Ævred« blev opgivet, d. v. s. Landsbyens Dyr fik Lov til at græsse paa Stubmarken.

En anden Række Bestemmelser, der ogsaa gaar igen næsten allevegne, gaar ud paa at sikre, at Ævred blev opgivet samtidigt. Efternølere risikerede da ikke at faa deres Korn skadet af Kvæghjorden, inden det var kørt hjem. Og ingen fik Fordel af Stubmarkens Græs før andre. Hvis det var uforskyldt, at en af Bønderne var kommet bagefter med Bjerg-

ningen af Kornet, var de andre Bønder parat til at yde en hjælpende Haand; ofte findes der nærmere Regler for Ydelsen af denne Hjælp, der vidner om det gode Kammeratskab, der trivedes i det gamle Landsbyfællesskab ved Siden af megen Kævl og Kiv.

Arbejde eller fælles Beslutning. Aftalerne om Tidspunktet for Høstens Paabegyndelse og om andre Spørgsmaal, hvor Bønderne optraadte i Fællesskab, skete paa Grandestævnet, eller Gadestævnet, hvor alle Bønder skulde møde selv eller ved en Stedfortræder. Her kunde det ofte gaa hedt til. Der findes talrige Bestemmelser gaaende ud paa at sikre Ro, Orden og Værdighed, men det er sikkert de Bestemmelser, der tiest er blevet overtraadt.

Naar det ofte kunde gaa meget lystigt og voldsomt til ved disse Lejligheder, skyldtes det et udbredt Drikkeri. Bøndernes Bøder for Forseelser imod Landsbyvedtægten bestod enten i et vist Maal Øl eller Brændevin, eller i Penge, der brugtes til Køb af Drikkevarer. Grandestævnet endte undertiden i Drikkelag, og en Vide fra Maribo Amt kalder det simpelthen »Ølforsamling«.

Omrebning. Blandt de Forbud, der ofte blev overtraadt, spiller Forbud mod Afpløjning en stor Rolle i Landsbyvedtægterne. Skellet mellem de forskellige Agre i Aasen bestod kun af en Agerren. Det kunde da let ske, at en Bonde enten tilfældigt eller forsætligt pløjede ind paa en Nabos Ager og langsomt udvidede sin egen derved. Der var strænge Straffe derfor. Man kontrollerede de enkelte Agres Bredde med et Reb. Hver Ager skulde have en bestemt Bredde i Forhold til den Andel, som hver Gaard havde i Landsbyen som Helhed. Længden saa man almindeligvis ikke paa.

Andre Reguleringer. I en Del af Landsbyvedtægterne fra den senere Tid kan man finde nye Bestemmelser, der tager Sigte paa at indføre Regulering af forskellige Forhold, der

hidtil ikke havde været reguleret. Der kan være Overenskomster om Afskaffelse af Gæs, der, naar de gik løse, kunde gøre stor Fortræd. En hyppigt forekommende Forandring er Forbud imod Tøjring af Dyr i Kornmarkerne. Man maa nemlig ikke forestille sig en Fællesmark i en gammel dansk Landsby midt om Sommeren som et stort, bølgende Kornhav. Markerne havde mange sure Pletter, stenede Steder og Vandhuller, som ikke kunde udnyttes paa almindelig Maade. Dræning kendte man ikke, og Afvandingen ved Hjælp af Grøfter var yderst mangelfuld. Det var et af de Forhold, som det var vanskeligst at faa ordnet under Fællesskabet, hvor det Ekstraarbejde, som Gravningen af Grøfter krævede, maatte foretages efter fælles Aftale. Det kunde være meget svært at afgøre. hvem der fik den største Fordel ved Forbedringen, og mangen en kviede sig ved at være med til noget, der blev til større Fordel for Naboen end for ham selv. I mange Landsbyer, hvor det kneb med at faa Græs nok til Dyrene om Sommeren, var det Bønderne meget om at gøre at udnytte hver Smule Græs, der fandtes, og derfor forekom det hyppigt, at Bønder tøjrede Køer eller Heste paa Græspletterne inde imellem Kornet. Det var selvfølgelig en uhyre farlig Ting. Dyrene kunde let rive sig løse, fristet af Kornet omkring dem. Nogle Bønder tøjrede ovenikøbet forsætligt deres Dyr meget let, for at de kunde rive sig løse og æde sig mætte i Kornet paa alles Bekostning.

Det forekom ogsaa, at Bønder lod en enkelt eller flere Agre ligge hen med Græs, for at udnytte dem til Græsning i Stedet for til Kornavl. Her bestod den samme Risiko. Og hvad nyttede en nok saa god Indhegning rundt om Kornmarken mod Dyrene paa Fællesgræsningen, naar »Fjenden var i Landet«? Stor Skade blev voldt paa Afgrøderne, og adskillige Steder enedes Bønderne om helt at forbyde Tøjring af Kreaturer i Kornmarkerne, men ikke alle Vegne kunde det lade sig gennemføre. Der var Steder, hvor Landsbyen havde saa spar-

somt med Græs, at alle Reserver maatte udnyttes for at opretholde den nødvendige Besætning.

Der skete ogsaa andre Smaaændringer. Men alt hvad der kunde foretages var kun Lapperier. Vejen frem for Landbruget bestod i en Sprængning af de Baand, Fællesskabet lagde paa en virkelig tilbunds gaaende Udnyttelse af de Muligheder, Jorden bød. Vejen frem var vist af Godsejerne, da de for deres Vedkommende brød ud af Fællesskabet, men der maatte ske en fuldstændig Ændring i deres Syn paa Forholdene, før en Reform kunde gennemføres, og en Ændring krævede en gunstig Prisudvikling som Baggrund.

LANDSBYENS TRÆNGSELSTID

Økonomisk Nedgang. Fra Midten af 1600 Tallet havde Priserne været ret lave. 30-Aarskrigen havde som alle andre Krige skabt en Højkonjunktur for Landbrugsprodukter, men Svenskekrigenes Ødelæggelse havde til en vis Grad hæmmet Udnyttelsen af Mulighederne. Og nu med Prisomslaget fulgte den mest ødelæggende af Svenskekrigene, den fra 1657—60. Aarene under og efter var Nødsaar. Ødegaardenes Antal voksede meget stærkt. Og det lykkedes kun meget langsomt at arbejde sig ud af Vanskelighederne. Vilkaarene var i det følgende halve Aarhundrede skiftende omend taalelige. Men i 1730'erne ramtes Europa af en frygtelig Landbrugskrise, vist den haardeste, der har været.

Vornedskab og Stavnsbaand. Regeringen saa Forholdene helt gennem Godsejernes Briller. Og paa deres Raab om Hjælp svarede Staten med at give dansk Korn en Fortrinsstilling i Norge mod at Norge fik Beskyttelse for Jern og Glas i Danmark. Dernæst ansaa man det for nødvendigt at sikre Herremændene Folk til Fæstegaardene. Vi har tidligere (S. 47) omtalt Vornedskabet, der bandt Bønderne paa Sjæl-

land og de sydligere Øer til Stavnen. Det blev ophævet 1702. Men i 1733 indførtes det i en ny Form som *Stavnsbaand* over hele Landet. Forholdene var nu blevet saa slette, og Landmandens Slid saa frugtesløst, at Tvang maatte sættes i Stedet for Lyst. Efterhaanden blev det til, at enhver Bonde mellem 4 og 40 Aar skulde blive paa det Gods, hvor han var født. Officielt begrundedes det med militære Hensyn. Der skulde være Mandskab til Udskrivning, og Godsejerne fik Ansvaret for at der var Karle nok. Men i Realiteten var det Datidens Form for Krisehjælp.

Stavnsbaandet blev aldrig som f. Eks. i Nordtyskland et Livegenskab, hvor Godsejeren »ejede« de livegne, og kunde skalte og valte med dem, som han vilde. Men Stavnsbaandet blev et socialt Stempel paa Bonden, der understregede hans Stilling som anden Klasses Borger i Samfundet. Heldigvis bibeholdtes det kun i 50 Aar.

De nye Herrer. Naar Forholdene i det hele blev saa slette for Bønderne i de danske Landsbyer, skyldtes det ogsaa det Skifte i Ejerskab, der skete især i Aarene efter Svenskekrigene. Kongen var røget uklar med den gamle danske Adel ved Enevældens Indførelse, der gjorde en Ende paa Adelens politiske Magtstilling. I Stedet indkaldtes mange fremmede enten adelige eller Folk, der hurtigt avancerede og blev adlede. De fik udlagt Jordegods eller købte det efterhaanden. Mange af dem var kommet til Landet som Officerer i Hæren. Og de indførte militære Straffemidler paa Godserne, hvor Træhesten kom til at staa som Symbol paa Bondens Fornedrelse. Mange kom ogsaa fra Egne, hvor Bondens Stilling var endnu ringere end i Danmark, og det patriarkalske Forhold, der endnu ofte kunde findes mellem den gamle Adel og dens Fæstebønder kunde ikke opstaa mellem de nye Godsejere og deres Fæstere. En stor Del af Krongodset var blevet udlagt til Kronens Kreditorer og kom saaledes paa private Hænder.

Det betød haardere Tryk paa Bønderne. Tilmed handledes der meget med Jordegods, og paa Godser, der ofte skiftede Ejere, blev Forholdene yderst slette, idet Ejerne i Reglen var interesserede i det størst mulige øjeblikkelige Udbytte. Forholdene blev derfor yderst forskellige fra Gods til Gods, men Billedet af Livet i Landsbyen er som Helhed meget mørkt.

Husmand og Indsidder. Udviklingen i den danske Landsby bestemmes ikke alene af Forholdet, som det former sig mellem Herremænd og Bønder, men netop i den Tid, der her behandles, vokser et nyt Lag frem inden for Landsbyen, det laveste Lag, Husmandsklassen.

Befolkningen voksede. Tidligere havde man klaret Befolkningspresset ved Delinger af Gaarde, men den Vej var ikke i det lange Løb farbar; saa vilde Gaardene blive for smaa. Den Overskudsbefolkning, der var Tale om, maatte se at klare sig som Arbejdsfolk. Husmandsklassen i videste Forstand, de Mennesker, der boede i Huse med ganske lidt eller slet ingen Jord til, havde Tilgang fra forskellig Side. Det kunde dels være Aftægtsfolk, uforsørgede Enker, ugifte Kvinder og Invalider. Det var dog kun den mindste Del, og det var Grupper, der ogsaa havde eksisteret tidligere, men da blot havde boet rundt paa Gaardene. En anden Gruppe udgjorde de Bønder, der enten var tvunget fra deres Gaarde, eller som havde maattet forlade dem, fordi de ikke kunde efterkomme deres Forpligtelser. De blev saa ofte Fæstehusmænd, og betalte enten en Lejeafgift til Herremanden eller ydede bestemte Hovdage. En anden Gruppe igen var Haandværkerne. Paa Sjælland regner man med at $^1/_6$ af alle Huse var beboet af Haandværkere; det var den mest velstillede Del blandt Husmændene. Hovedparten af Husmændene var imidlertid Landarbejdere, der maatte ernære sig og deres Familier som Daglejere for Bønderne.

Husmændenes Antal voksede som Helhed jævnt gennem

hele Perioden. Dr. F. Skrubbeltrang har underkastet hele Husmandsspørgsmaalet grundige Undersøgelser for Sjællands Vedkommende, og er kommet til det Resultat, at der omkring 1660 var 2 Husmandsfamilier for hver 3 Gaardmandsfamilier. Ca. 1700 var Forholdet som 3—4. Ca. 1770 var Forholdet vendt om. Da var der 3 Husmandsfamilier for hver 2 Gaardmandsfamiller.

I mange Tilfælde var det en god Forretning for Herremændene at bygge Fæstehuse paa smaa Jordlodder, der ellers ikke udnyttedes. Ofte blev Ødegaardsbygninger indrettet til Husmandsbeboelse. Naar Tilgangen var stor, rykkede Familierne sammen, og der blev saa Plads til Lejerne i Husmandshusene. Indsiddere eller Inderster kalder man disse Lejehusmænd.

I Landsbyens Billede kom Husene til at indtage en stadig større Plads ved Siden af Gaardene.

Grundlaget for de egentlige Husmænds Eksistens var Retten til at holde en Ko paa Fællesgræsningen. Som Regel var det een Ko, nogle Steder kunde det være 2 eller ogsaa kunde Husmændene have Lov til at holde nogle Faar. Indersterne var daarligst stillede, de havde som Regel ikke Ret til Dyr paa Fællesgræsningen.

Nogle Steder havde man ogsaa Husmænd med Jord i moderne Forstand. Det var almindeligt, at Beboerne i een Landsby kunde have Lodder liggende paa en anden Landsbys Mark. Det var besværligt at drive denne Jord, og derfor kunde det betale sig at bygge et Hus paa Lodderne og leje det ud til en Husmand. Ligeledes var det muligt for nogle Husmænd at faa Jord i Nærheden af Skovene eller ude paa de fjernere Dele af Landsbymarken. For Kontrollen med Dyr og Træ vilde man gerne have nogen boende paa saadanne Steder, og her kunde der skyde Smaaklynger af Husmandshuse op. Langt fra Landsbyen var Gerrigheden paa Jord ikke saa stor, og

derfor kunde det lykkes Husmænd af denne Type at danne Smaabrug, der kunde ernære deres Mand, og senere ved Udskiftningen havde de Chance for at faa en Del Jord, saa der efterhaanden blev Tale om smaa Bondebrug.

Men Hovedparten af de nye Husmandsfamilier slog sig ned i Landsbyerne, hvor der var en Lejlighed at faa, eller hvor Godsejeren eller en Bonde vilde bygge et Hus.

Samfundsmæssigt udgjorde Husmændene en Gruppe, hvis Arbejdskraft ikke tilnærmelsesvis blev udnyttet. Ejendommeligt nok hører man, samtidig med at Husmandsklassen voksede jævnt, Klager over Mangel paa Arbejdskraft. Det skyldes, at Gaardmændene havde Brug for unge Karle og Piger, og dem var der Knaphed paa, fordi de unge gennemgaaende giftede sig i en meget ung Alder; men en Mængde gifte Arbejdere gik ledige en stor Tid af Aaret og led Mangel paa det nødvendigste. Bønderne havde ikke Raad til at beskæftige dem. De flinkeste af dem kunde gøre sig Haab om at faa en Fæstegaard overdraget af Herremændene, der i Husmandsklassen bl. a. saa en Reserve af Mandskab til at tage de ledige Gaarde. Men som Helhed var Samfundsordningen saadan, at en Mængde Arbejdskraft maatte gaa ledig, selvom der var mere end Arbejde nok, hvis blot Jorden skulde udnyttes nogenlunde. Først Landboreformerne banede Vej ud af Uføret.

Det Billede, der her er opridset af Landsbyen mellem ca. 1500 og ca. 1750 skulde gælde hele Landet, men der er selvfølgelig store Forskelligheder fra Egn til Egn. Det vil føre for vidt at komme ind paa de enkelte Egnes mere særprægede Forhold. I Almindelighed kan man sige, at det var værst for Bønderne, hvor de stod under hurtigt skiftende adelige Herrer. Saa kommer der mange Overgangsstadier fra Gods til Gods, og paa Kronens Gods havde Bønderne det gennemgaaende bedre, naar undtages Omraadet nærmest København, hvor der var meget Vej- og Bygningshoveri. Gennemgaaende

havde Selvejerne det vel bedst, men mellem dem og Kronens Bønder var der ikke stor Forskel.

Forholdene i Sønderjylland. Her skal kun omtales en enkelt mere væsentlig Undtagelse fra det Billede, der ovenfor er givet.

I den nordligste og mellemste Del af Sønderjylland, paa den gode Jord imod Øst, hvor Hovedgaardsdriften ikke var stærkt udviklet, fordi Konge og Hertug havde siddet inde med det meste Jordegods, foregik der ganske gradvis en fuldstændig Driftsomlægning mellem ca. 1600 og 1770; her tog Bønderne selv Udskiftningen i deres Haand, inden man endnu var begyndt at drømme om at gennemføre Landboreformer eller sligt. Bønderne indsaa Fordelen ved Særdriften og Skridt for Skridt blev Fællesskabet trængt tilbage og var adskillige Steder i det store og hele afskaffet, da de første Udskiftningslove blev udstedt 1766 og 1770.

Denne langsomme, gradvise Udskiftningsbevægelse kan spores længst tilbage i Tiden paa Halvøen Løjt nord for Aabenraa Fjord. Omkring 1600 begyndte Bønderne her at mageskifte Ager efter Ager, og lidt efter lidt fik de samlet større Stykker, store nok til at indhegnes særskilt, hvorved Jorden blev unddraget Fællesskabet.

Denne gradvise Udskiftning fandt Efterligning baade mod Nord og Syd. Mod Nord i Haderslev Østeramt forløb Udskiftningen paa samme langsomme og tilfældige Maade.

Begyndelsen gaar her tilbage til omkring 1600, men rigtig Fart i Bevægelsen kom der først i Slutningen af 1600 Tallet.

Syd for Aabenraa Fjord blev Reformen efterlignet i Landsbyen Varnæs 1710—11. Men her skete det ved en fuldstændig omvæltende og tilbundsgaaende Ændring af Forholdene, saadan som Udskiftningen senere hen som Regel gennemførtes i kongerigske Landsbyer. Landsbyens Jord blev delt i samlede Lodder paa tværs af alle gamle Inddelinger, saa at der blev

een til hver af de 31 Bol, der for de flestes Vedkommende var delt i 2 Gaarde. Udskiftningen blev forbundet med en Udflytning, og Gaardene kom til at ligge midt i deres Lodder. Der opnaaedes herved en udmærket Jordfordeling, mens Skavanken ved den tidligere, tilfældige, af Bønderne selv ledede, Udskiftning netop var en meget spredt Beliggenhed af Markerne, en Skavank som sønderjysk Landbrug har lidt under til den Dag i Dag.

Selvom Reformen i Varnæs hurtigt viste sine gavnlige Virkninger, kom den mærkelig nok til at staa ganske isoleret i mange Aar. Skridtet var for stort at tage paa een Gang, hvis ikke Regeringen tog sig af Sagen og ydede Tilskud, saaledes som den hertugelige Regering havde gjort i Varnæs. Men i København savnede man endnu Sans for Reformer af denne Art.

I den nordlige Del af Angel var der omtrent samtidig med Udskiftningen i Løjt begyndt en tilsvarende Bevægelse. Udskiftningen forløb her paa samme Maade, langsomt og tilfældigt og var i Løbet af et Par Hundrede Aar afsluttet.

Udviklingen i Sønderjylland viser, at der ikke var noget i Vejen med Bønderne, naar de blot levede under nogenlunde betryggende Kaar. De sønderjydske Kronbønder havde nemlig dengang store Fordele frem for deres Standsfæller nord for Kongeaaen. De havde aldrig kendt Vornedskab eller Stavnsbaand, de var personligt frie; Byrder var der, men de hvilede paa en anden Maade paa dem. Hoveriet var blevet afskaffet meget tidligt (ca. 1630). I Stedet betaltes en Pengeafgift; den var ret høj; men alligevel var Ordningen til Fordel for Bønderne, fordi de helt kunde hellige sig deres egen Bedrift. Modsætningen mellem en socialt og økonomisk fritstillet Bondestand og en forkuet og paa Hænder og Fødder bundet Underklasse træder skarpt frem netop i Sønderjylland, hvor man i de sydligste Landskaber havde et udpræget Godsejervælde.

Her var saa at sige alle Bønder Fæstere under Adelen; Jorden var lige saa god som længere nord paa i Østslesvig, men Fæsterne var livegne, endnu værre stillede end de stavnsbundne kongerigske Bønder. Her mærker man ikke til Reformer som længere nord paa.

Der kan da ikke være Tvivl om, at det var Samfundets økonomiske og sociale Organisation, mere end sejg Vedhængen ved det nedarvede, der hindrede en fuldstændig Udnyttelse af de Muligheder, som Danmarks Jord gav. Men ude i Verden var et nyt Syn paa Jorden og et nyt Syn paa Bonden ved at arbejde sig frem. Økonomisk gik det igen opad efter Lavpunktet i 1730'erne. Det gik langsomt, og flere Gange brød smitsomme Kvægsygdomme ud, og tyndede stærkt ud i Besætningerne i de danske Landsbyer. Det hæmmede Bevægelsen fremad, men den kunde ikke mere standses. Bondens Fornedrelsesperiode, som Godsejersystemets Indførelse havde medført, løb til Ende. En ny Tid var ved at bryde ind over det danske Samfund. Men Bonden var ikke i Stand til ved egne Midler at befri sig for Formynderskabet. Initiativet til Reformerne maatte komme andetsteds fra.

LITTERATUR

Larsen, O. H.: Landbrugets Historie og Statistik. Kbhvn. 1921.

Olsen, Albert: Samtidens Syn paa den danske stavnsbundne Bonde. Scandia, 1939.

Skrubbeltrang, F.: Husmand og Inderste. Kbhvn. 1940.

Vider og Vedtægter I—V. Udg. af Poul Bjerge, Th. Søgaard og Aug. F. Schmidt.

Sønderjyllands Historie Bd. II og III.

DE STORE LANDBOREFORMERS AARHUNDREDE

De store Landboreformers Aarhundrede bragte større Omskiftelser i den danske Landsbys Liv end nogen tidligere Periode. Tidsrummet deler sig naturligt i to Afsnit: Først 50 Aars økonomisk Opgang med tilhørende Reformer. Derefter en Inflationsperiode med nogle alvorlige Kriseaar fulgt af Tilløb til ny Opgang. I dette Afsnit bestaar Reformerne deres Prøve.

Som nævnt i det foregaaende, begyndte Landbrugets Produkter efter Lavpunktet o. 1730 atter at stige i Pris. En af de vigtigste Grunde var, at England omdannedes fra en Agerbrugsstat til en Industristat. Det engelske Landbrug kunde derfor ikke mere producere tilstrækkeligt Brødkorn, og Landet blev snart Storaftager af dette Næringsmiddel paa det europæiske Marked. En anden Aarsag var, at Produktionen af Sølv — Datidens Møntmetal — gik i Vejret. Med den Pengerigelighed, som blev Følgen, steg Priserne. Desuden var der efter Aarhundredets Midte en Række Krige i og uden for Europa. De lagde Beslag paa de krigsførende Landes Arbejdskraft og tyngede paa deres Produktionsmuligheder.

Efter den sunde Opgang i 1700 Tallet fulgte en ny voldsommere omkring 1808—12. Forringelsen af den danske Dalers Købekraft under Krigen med England førte til denne usunde Prisstigning — en Inflation, der førte til Statsbanke-

rotten 1813. Den Krise, som Priskurven derefter afspejler, skyldtes en almindelig Afslappelse i alt Forretningsliv efter den lange Krigsperiode. Danmark selv var blevet et mindre Rige med færre indenlandske Forretningsmuligheder, efter at Norge i 1814 var gaaet tabt for os.

REFORMERNE OG LANDSBYEN

Kornpriserne og Almenvellet. De stigende Kornpriser bevirkede, at Landbrugets Mænd fik Lyst til at sætte Produktionen op. Det kunde lettest ske paa Herregaardens Marker. Til at begynde med var det saaledes først og fremmest Godsejeren, der drog Fordel af Prisstigningen. Hvad det betød, kan man f. Eks. se ved at lægge Mærke til Handelen med Herregaarde i disse Aar. Der handledes meget livligt og til stigende Priser. For Bøndergaardenes Vedkommende gør noget lignende sig først gældende efter 1788.

En Del af det Korn, som Herremanden kunde sælge, fik han ind som Landgilde fra Bønderne, andet som Tiende fra dem, fordi han var Tiendeejer. Der maatte derfor være noget vist utilfredsstillende for ham i, at det herskende Driftssystem i Landsbyen var en Hæmsko for Driftsudvidelser, Driftsforbedringer, ja ofte ligefrem for den enkeltes Dygtighed og Energi. Mængden af det Tiendekorn, han fik ind, steg ikke, og nu som før stod mange af hans Fæstebønder i Restance med deres Landgilde, fordi de høstede for lidt paa deres Marker. Alt det havde han ofte ærgret sig over. Men nu, da Kornet var blevet mere værd, var det dobbelt ærgerligt. Ogsaa af Hensyn til »Almenvellet« var det forkasteligt, at Bønderne ikke fik mere ud af Jorden. I Samfundets øverste Lag var der netop i sidste Halvdel af 1700 Tallet en voksende Interesse for »Almenvellet« — vi vilde vel kalde det social Forstaaelse. Hvor meget heraf der var Modesag og hvor meget

Hjertesag, kan være svært at afgøre. Nok er det, at denne Interesse nu forbindes med Trangen til at sætte Landbrugsproduktionen i Vejret. Og der skabes Grundlag for at faa de gamle hæmmende Baand fjernet — baade de Baand, der hæmmede Driften (Fællesskabet), og de, der hæmmede Bonden selv (Stavnsbaandet, Fæsterens Retsløshed). I 1786 blev den store

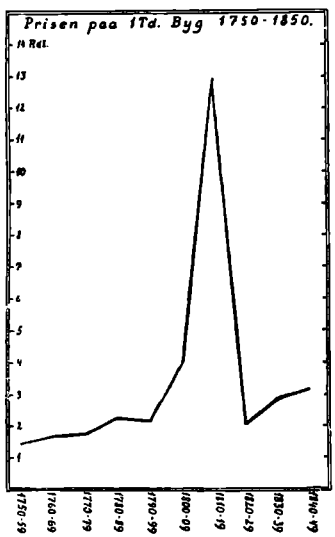

Landvæsenskommission nedsat, 1787 kom Forordningen om Forbedringer i Bondens Retsstilling, hvorved bl. a. vilkaarlig Omflytten med Fæstebønder, der gjorde deres Pligt, umuliggjordes, og 1788 kom den berømteste af alle Forordninger, den, der ophævede Stavnsbaandet.

Disse Lovbud ovenfra er de skarpe Hjørner i Udviklingen; men nedefra blev der nu ogsaa sat en Udvikling i Gang, meget langsommere, med glidende Karakter, tillempet efter

hver Egns Særpræg og Vilkaar, bremset af Bondens Forsigtighed overfor det nye og hans Mistænksomhed overfor sine Overmænd, hæmmet af hans næsten totale Mangel paa rede Penge, men pacet frem af Prisudviklingen og styrket af Tidens almindelige Uro og Trang til Nydannelser.

Udskiftningen. Den værste Hæmsko for øget Udbytning af Jorden var det gamle Landsbyfællesskab, hvor hver Gaard havde en Række Smaabidder rundt omkring i de forskellige Vange. Den enkelte Bonde kunde ikke frit bestemme, hvornaar han vilde foretage sit Markarbejde. Det almindelige var, at Bymændene gik i Gang med de store Sæsonarbejder, Pløjning, Saaning, Høst, Grøftegravning osv. efter fælles Aftale, og det var ogsaa den eneste Maade, man kunde gaa frem paa. Ellers risikerede man, at Enkeltmand tilføjede sine Naboers Lodder Skade. Skulde der aabnes Vej frem for den enkeltes Initiativ til Forbedringer, maatte hver Mand have sin Mark samlet, »udskiftet af Fællesskabet«, som man kaldte det. De dristige og energiske kunde let se Fordelene herved; men gamle og forsigtige Folk kunde ogsaa med stor Vægt fremføre Grunde for Bevarelsen af det gamle System. Det var jo nemlig ikke faa Ubehageligheder, det nye førte med sig: Den lille fede Ager, som Per Sørensen var saa glad for, fordi han der hentede fin Byg til Gammeltøl og Mælkegrød, som han havde hæget om fremfor sine andre Lodder med Gaardens sparsomme Gødning, og som hans Far og Farfar havde haft i Fæste og hæget om før ham, den skulde nu lægges til Laust Andersens Gaard, fordi det passede bedst saaledes i Udskiftningsplanen. Eller endnu værre: Hvis man var blevet enig om, at den eneste Maade der kunde udskiftes paa, var at udstykke det nødvendige Antal Gaarde og saa lade Gaardmændene trække Lod om dem, saa kunde det hænde, at man fik netop den, man allernødigst vilde have, ja man kunde risikere det allerværste, nemlig at faa tildelt en Udflyttergaard.

Udflytningen. Ofte kunde Udskiftningen nemlig ikke klares, uden at man var nødt til at flytte een eller flere af Gaardene uden for Landsbyen. Den, der fik en saadan Gaard, fik nok kortere til sine Marker. Han kunde slaa sig ned midt i dem, om han vilde. Og det betød større Udbytte af Dagens Arbejdstimer, naar man blev sparet for den lange Vej ud og hjem. Men det betød ogsaa, at man var sat uden for Landsbyens fælles Goder. Der var almindelig Nabohjælp, en Haandsrækning, naar en Ko skulde kælve, eller Ilden var gaaet ud, og det var nødvendigt at hente en Glød i en Træsko. Der var Landsbyens Haandværkere, først og fremmest Smeden. Der var Kirken. Først og sidst var der Tryghedsfornemmelsen ved at bo sammen med andre paa den Maade, Slægten havde boet i Aartusinder.

Saa faa Udflyttergaarde som mulig, maatte da blive et Hovedkrav ved enhver Udskiftning. Derfor blev den saakaldte »Stjerne«-Udskiftning en overordentlig populær Udskiftningsform. Den er et typisk dansk Kompromis. Bonden faar Fordelene ved, at Markerne bliver samlet paa eet eller et Par Steder, og han bevarer Fordelene ved at bo inde i Landsbyen; men det sidste maa han betale med en mindre hensigtsmæssig Form paa Marken, der naturligvis maa blive spids ind mod Byen og bredest ude i den yderste Ende. Denne Markform betyder iøvrigt, at Vejene — ikke alene Vejene til Omverdenen, men i høj Grad ogsaa Markvejene — bliver noget meget vigtigt, og noget, man har svært ved at komme til Rette om. For paa hvis Jord skulde Vejen gaa, hvis Markvejen var fælles for flere Gaarde, og paa hvis Jord skulde Vejen til Udflyttergaarden gaa? Det tog mange Aar at faa saadanne Spørgsmaal løst. Mon de alle er løst i Dag?

Alle disse Ting overvejedes ude i Landsbyerne. Og Overvejelserne havde en afgørende Indflydelse paa, hvorledes de Beslutninger, der fattedes af Regeringen, fik Lov at virke.

De første Udskiftningsforsøg i Landet gjordes paa privat Initiativ af enkelte Godsejere; men de havde intet større Omfang. Fra Midten af 1700 Tallet begyndte Regeringen ved forskellige Forordninger at lokke Bønderne for at faa dem til

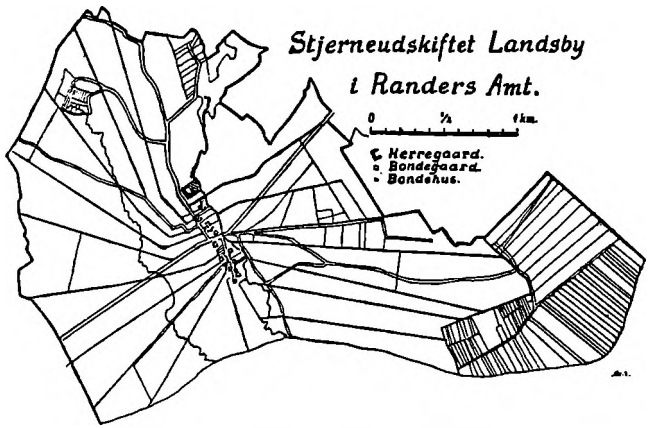

Stjerneudskiftningen har Navn efter Jordloddernes Form. De spreder sig fra Landsbyens Gaarde som Straalerne fra en Stjerne. Bonden opnaaede herved at faa al sin Jord liggende paa et Sted og endda at blive boende inde i Landsbyen.

at udskifte; men Modstanden var for stærk. Saa kastedes der en Brand ind i Landsbyen. Den 23. April 1781 fastsatte en Forordning, at hver Lodsejer kunde forlange at faa de Jorder, han havde i Fællesskab med andre, udskiftet, saa han fik sin Jord samlet paa et enkelt — i det højeste 2 eller 3 — Steder. De andre Lodsejere skulde deltage i Omkostningerne. Men Branden fængede ikke rigtig, som den skulde! Hvem var nemlig de Lodsejere, der skulde betale Udskiftningsomkostningerne? Det var Godsejerne. Og de vilde nok faa Fordele ved Udskiftningen; men de største Fordele vilde Bonden faa. Og ligefrem forære Bønderne i Landsbyen Udskiftningen ønskede

Herren oppe paa Godset ikke. Regeringen maatte da sørge for nyt Fængstof og udsendte i 1792 en Ændring til Forordningen af 1781. Efter den fik Godsejerne Lov til at vælte Omkostningerne ved Udskiftningen over paa Fæsterne i Form af en aarlig Afgift, der svarede til 4 % af det Beløb af Omkostningerne, der faldt paa hver enkelt Gaard.

Det satte Fart i Udskiftningen. Forordningen af 1781 gjorde det vanskeligt for de forsigtige i Landsbyen at sætte Bremse paa dem, der ønskede at gøre Springet. I Løbet af 10 Aar var Fællesskabet ophævet paa over Halvdelen af Landets Bondejord, og ved Midten af 1800 Tallet var det sket for Restens Vedkommende.

Hoveriet. Det var ikke alene Fællesskabet, der havde været en Hindring for Landsbyens Bønder i at dyrke deres Jord, som det passede enhver bedst. Ligesaa besværlige var Hoveriforholdene. Der var efter Datidens Forhold ikke noget mærkeligt eller urigtigt i, at Bonden betalte den Leje af Jorden, som han skyldte Jordens Ejer, Herremanden, baade i Form af Penge, Korn eller lignende Betalingsmidler og i Form af Arbejde. Det, der gjorde denne Betalingsmaade generende var, at Hovedgaardsejeren efterhaanden havde tiltaget sig Ret til at kræve ligesaa mange Dages Hoveri om Aaret af hver Bonde, som han havde Brug for. Saa længe Bonden ikke vidste bestemt, hvor mange Dage af Aaret han selv kunde disponere over til sin egen Jords Drift, saa længe var der ikke nogen rigtig Mulighed for at faa sat Gang i Forbedringerne. Struensees Regering havde i Begyndelsen af 1770'erne forsøgt at faa Hoveriet fastsat. Men efter hans Fald var denne Bestemmelse blevet ophævet. Fra ca. 1790 begynder Regeringen (Kronprins Frederik og hans reformvenlige Raadgivere) at opfordre Godsejerne og Hovbønderne til at forhandle sig til Rette om en Ordning, der fastsatte i Enkeltheder, hvor meget Hoveri det tilkom hver Gaards Fæster at udføre. En

Forordning af 1791 blev Rettesnor for, hvilke Rettigheder og Forpligtelser hver af Parterne havde. Og endelig fastsloges 1799, »at ubestemt Hoveri aldrig herefter maa igien indføres eller forrettes«.

Selvejet. Det forstaas let, at en udskiftet Gaard med Markerne samlet paa eet Sted og med et ganske bestemt Antal Dages Hoveri aarligt fristede langt mere til Selveje end en Gaard, hvis Marker indgik i Landsbyfællesskabet, og hvis Bruger aldrig rigtig vidste, hvor meget af sin Tid han kunde anvende paa den. Aarene i Slutningen af 1700 Tallet begunstigede iøvrigt ogsaa paa anden Maade Overgangen til Selveje. Man maa nemlig gøre sig klart, at Bonden ejede yderst faa rede Penge. Sjældent havde han nok til at betale bare en større Del af Gaardens Pris. Købet var kun muligt, hvis han kunde laane. Men de opadgaaende Priser — i Forbindelse med den danske Handels store Fortjenester paa de udenlandske Markeder i disse Aar — havde skabt Pengerigelighed i det danske Samfund. Denne Pengerigdom kunde Bonden laane af. Og oftest maatte han laane meget. Det er ikke noget Særsyn, at en Bonde for at købe sin Fæstegaard til Selveje maa laane hele Købesummen. Ja, skulde der købes Besætning, bygges eller repareres maatte han ofte laane til det med. Pengene til Købet kunde i mange Tilfælde faas til Laans i »Den kongelige Creditkasse« (oprettet 1786) til saa lav en Rente som 2 %. Det almindelige var i saa Fald, at Laanet androg Halvdelen af Købesummen, og at Creditkassen fik 1. Prioritet i Ejendommen. Men den anden Halvdel af Købesummen havde Bonden heller ikke selv, og ved Fremskaffelsen af den slap han ikke saa billigt. Han kunde maaske laane den hos sin Herre — Godsejeren —, hos Herredets Overformynderi, hos en rig Købmand eller Standsperson i den nærmeste Købstad eller lignende. Her var Renten højere (almindeligt er 4%). Og Laangiveren maatte være interesseret i at holde skarpt

Øje med Laantageren. Denne pantsatte som Regel for at opnaa Laanet ikke alene Gaarden, Besætningen og Redskaberne, men ogsaa sit Indbo og sine øvrige personlige Ejendele. Ikke sjældent forstærkede Pantebrevet hans Afhængighed yderligere ved at tilføje »alt hvad jeg ejer eller ejendes vorder (d. v. s. kommer til at eje)«. Havde Herremanden et saadant Krav paa en tidligere Fæster, fordi han havde ladet en Del af Købesummen blive staaende i Ejendommen som 2. Prioritet, var Bondens Afhængighed sikret et godt Stykke ud i Fremtiden. Dette maa man ikke glemme, naar man tænker paa »den fri og selvejende Landsby« efter de store Landboreformer.

DEN UDSKIFTEDE LANDSBY o. 1810

Vi puster saa ud et Øjeblik godt en halv Snes Aar efter Aarhundredskiftet og kaster et Blik ud over den danske Landsby, som nu er ved Afslutningen paa sin store Reform- og Omlægningsperiode.

Man ser nu tydeligere end før, at Landsbyen bestaar af *gode* Gaarde og *mindre gode* Gaarde. De nye Forhold har aabnet Vejen for en Forskelligartethed i Velstand, som ikke kendtes før. Der var blevet Plads for den energiske til at udfolde sig. Foruden Udflyttergaardene er der ogsaa ved at dukke nogle smaa, beskedne Husmandssteder op ude i Udmarkerne. Gaardmændene ser ikke med venlige Øjne paa Oprettelsen af Husmandssteder inde i Landsbyen. Men Husmandssteder skal der oprettes. Det ønsker først og fremmest Godsejeren, der skal have Erstatning for den Arbejdskraft, som er gaaet tabt for Herregaardsmarkerne ved Hoveriets Fastsættelse. Derfor vokser der Husmandssteder frem »i Kæret«, »paa Marken«, »paa Heden« osv. Vi kender den Dag i Dag disse Begreber fra Stednavnene.

Kobbelbruget. Afgrøderne paa Markerne er de samme som før, men hist og her paa Fremskridtsmændenes Marker er der kommet nye til. Vigtigst blandt dem er Kartofler og Kløver. Ved Inddelingen af den enkelte Mark har man somme Steder bevaret Tredelingen og de andre gamle Systemer. Men mange

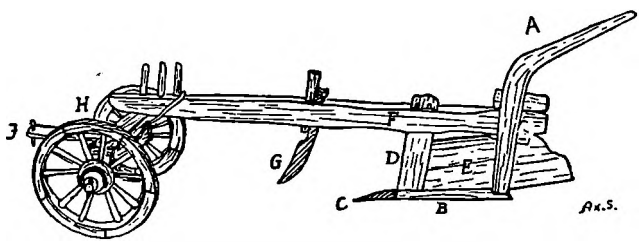

Typisk dansk Hjulplov fra o. 1800.
A. Stjert. B. Løb. C. Skær. D. Sule. E. Muldfjælen, der vender Furen. F. Aas. G. Langjernet, der skærer Furen for lodret. H. Hjul. I. Træk. (Dansk Landbrugsmuseum).

Steder har man optaget det fra Holsten indvandrede Kobbelbrug. Under dette Agerdyrkningssystem dyrker man al den Jord, der egner sig til Kornavl. Den inddeles i 5—7 eller flere Marker, der i nogle Aar benyttes til Korn — afbrudt af et Brakaar — og derefter i nogle Aar ligger hen med Kulturgræs. Tager man Foldudbyttet for Landet som Helhed, er det steget med 30—40 %, men naar dog almindeligvis ikke over 5—6—7 Fold. Kornmarkerne er paafaldende »urene«. De er fulde af Ukrudt, som de gammeldags Hjulplove helst skulde undgaa at ødelægge, for at Kreaturerne kunde finde Føde i Brakmarken, Kobbelbruget med de saaede Græsmarker, der bliver liggende en Aarrække, kræver en Plov, der kan vende Jorden ordentlig. Derfor begynder Svingploven at vise sig. Men Kornet er ogsaa urent paa en anden Maade; de enkelte Kornsorter er ikke skarpt adskilt; Rugmarken er fuld af Byg-

og Havrestraa, Havremarken af Byg og Vikker osv. Grunden er igen ufuldkomne Redskaber. Kornet rensedes i Almindelighed hjemme i Laden med en Kasteskovl. Det varede endnu længe, inden Rensemaskiner blev almindelig anvendte. Hvis man hertil lægger, at Rensningen foregik paa et mere eller mindre velstampet Lergulv, der afgav Støv og Snavs til Kornsækken, indser man let, at det kunde blive en fæl Blanding, der kom i Kornsækken.

Husdyr. Indenfor Kreaturholdet er der sket en lille, men væsentlig Forandring til det bedre. Bønderne havde i 1700 Tallet maattet holde unormalt mange Heste, fordi de var forpligtet til at stille paa Hovmarken med eget Forspand. Desuden var det ligefrem fastsat ved Forordning, at der paa hver Fæstegaard skulde være et bestemt Antal Heste efter Gaardens Størrelse. Da den avlede Fodermængde var lille, havde der ikke været Raad til at holde ret mange Køer. Ofte kan man se, at en Gaard har haft flere Heste end Køer. Naar nu Hoveriet blev formindsket, og navnlig naar Bonden blev Selvejer og hoverifri, kunde Hestetallet skæres ned, og Kotallet sættes op. De Heste, man satte ud af Besætningerne, var naturligvis ogsaa de ringeste, saa Hestebestanden blev samtidig forbedret. Forøgelsen af de avlede Fodermængder gør naturligvis ogsaa sit til, at Kobestanden kan forøges. Kvægavlen blev dog endnu længe ved at staa lavt, ikke mindst fordi det kneb med Vinterfoderet. I Løbet af Vinteren sank Mælkeudbyttet til det rene ingenting — ogsaa fordi det var almindeligt at lade Køerne kælve om Foraaret. Og ved Foraarets Komme var Dyrene skindmagre og maatte mere slæbes end trækkes ud paa de unge Græsmarker.

Bygninger. Selve Bondens Gaard er ogsaa blevet præget af Fremskridtet og de stigende Priser. Mest iøjnefaldende er det, at en Mængde Gaarde er blevet forøget med en Længe, den trelængede Gaard er blevet firlænget med en lukket Gaards-

plads i Midten. Midt paa denne Gaardsplads fandt man det naturligt at anbringe Møddingen, eftersom alle Dørene fra Staldene vendte ind mod Gaardspladsen. Det vilde være for besværligt at transportere Gødningen helt gennem Gaarden og ud gennem en Port for at lægge den udenfor. At lave en Dør paa Ydersiden af Stalden holdt man ikke af. Man vilde nok holde Øje med, hvem der gik ud og ind ad Stalddøren. Skarnsfolk kunde snige sig ind og tyvemalke, eller et Kreatur kunde rive sig løs og bryde ud. Der var Grunde nok. Iøvrigt var Gødningen en Værdi, man ikke behøvede at lægge Skjul paa, at man ejede.

Beboelseshuset er blevet rummeligere. Der er kommet en Storstue, undertiden ogsaa en Korsstue til, og der er blevet højere til Loftet. Hele Gaarden er blevet solidere bygget. Man er gaaet bort fra at lade Bindingsværkets Stolper jordgrave. I Stedet hviler det paa Fodtømmer med store Syldsten som Underlag. I de sidste Aar før Pengevæsenets Sammenbrud i 1813, hvor Pengesedlerne strømmede ind til Bønderne som aldrig før, gik mange endog saa vidt i Flothed, at de lod deres Stuer, navnlig Storstuen, male med Oliefarver.

Husmænd og Indsiddere. Dette var Selvejergaardene. Men de var ikke hele Landsbyen. Husmændene ude paa Overdrevene er allerede omtalt. Inde i Landsbyen var der ogsaa Husmænd og desuden de ligestillede, eller ringere stillede, Indsiddere (ogsaa kaldet Inderster), d. v. s. Folk, der havde lejet sig ind i et Par Fag Hus, og som levede af at gaa paa Dagleje. I denne Forbindelse tages ikke Hensyn til de Indsiddere, som var Aftægtsfolk, Enker med lidt Formue o. s. v. Det var jo nemlig Folk, der tilhørte eller havde tilhørt den anden Del af Landsbyen, Gaardmændene. Husmanden kunde paa sin Lod holde en Ko eller en Ged, en Gris og et Par Høns. Det gjorde ham mindre afhængig. Indsidderen var

afhængig i næsten alt. Medens Forordninger havde sikret Fæstegaardmændene lange Opsigelsesfrister, havde Godsejerne beholdt den korte Opsigelsesfrist paa nogle faa Maaneder overfor Husfolkene. Og da Gaardfæsternes Hoveri fastsattes og indskrænkedes, forsøgte Godsejerne at vælte des mere Hoveri over paa Husfæsterne. De havde Held med sig, ikke mindst fordi de fik Medhold af Regeringen ved en Forordning af 1807.

Der var altsaa blevet et noget skarpere Klasseskel i Landsbyen. Før havde der ogsaa været Forskelle, men ikke saa udpræget med Husmændene paa den ene Side og Gaardmændene paa den anden. Antallet af Huse med Jord var meget mindre, og blandt disse Husmænd havde Haandværkerne domineret. Mange af dem sad helt lunt inden Døre. Man har ligefrem i Eftertiden kunnet træffe den — dog sikkert gale — Opfattelse, at Husmændene var mere velstillede end Gaardfæsterne. Ved Siden heraf var der endelig et ret stort Pjalteproletariat af mere eller mindre hjemløse Individer. Minde om dem har vi næsten kun bevaret i Kirkebøgernes Notitser om Fødsel, Vielse og Død. Saadanne Notitser er samlet til en Helhedsredegørelse af Gustav Bang.

Administration. Tidligere var alle Forbindelseslinier mellem Landsbyens Beboere og Centraladministrationen gaaet over Herremanden, eller som han betegnende kaldtes, *Jorddrotten.* Han havde Ansvaret for, at Skatterne kom ind, han udskrev Soldater, han var Skifteforvalter og Forvalter af umyndiges Midler, ofte havde han Kaldsretten til Kirken o. s. v., o. s. v. En Landsby, hvor mange af Gaardmændene er Selvejere, faar naturligt Baandene til Centraladministrationen knyttet paa en anden Maade. Det sker langsomt og forsigtigt. Thi Godsejeren var stadig en mægtig Mand, og i mange Tilfælde bevarede Godsejeren en langt større Indflydelse i Landsbyens Affærer end den, han havde ifølge Lo-

vens Paragraffer. — Det blev i flere Tilfælde Herredsfogden, der overtog Jorddrottens tidligere Hverv. Paa Skiftevæsenets Omraade havde det tidligere været saadan, at de faa Selvejerbønder havde faaet skiftet hos Amtmanden. Med Stigningen i Selvejerbøndernes Antal bliver Skifteomraadet for stort, og Skiftevæsenet lægges under Herredsfogderne, der samtidig overtager den vigtige Post som Forvalter af de umyndiges Midler. I disse Herredsoverformynderier samledes ret betydelige Summer af Herredets ledige Kapital, som kunde udlaanes til nye Selvejekøb. Man har Lov at tro, at Bonden har været gladere for at opnaa et Laan hos Overformynderiet end for at skulle tigge sig til et hos Godsejeren, der var saa ubehageligt nær ved Haanden. I samme Forbindelse bør nævnes, at der fra 1790'erne udnævnes en lille lokal Embedsmand i Landsbyen. Han kaldes Sognefoged og har en Slags Politimyndighed. Hans Myndighed er nok yderst beskeden. Men hans Udnævnelse er typisk for Udviklingen. Den Politimyndighed, der tidligere udøvedes i Landsbyen, skulde Godsejeren og hans Ridefoged nok besørge. — Sognefogedbestillingen blev ret eftertragtet og besattes i Reglen med en af de større Gaardejere.

I det hele taget begyndte man at regere med Landsbyens Forhold. 1803 kom en Forordning om Fattigforsorg, 1814 en Forordning om Almueskolen. Disse Love administreredes paa den Maade, at lokale Raad med de største Selvejere som Medlemmer og med Præsten som Formand skulde føre Tilsynet. Var der en Godsejer eller anden større Jordbesidder i Sognet, og han vilde være med, blev han selvfølgelig Medlem af disse Kommissioner og fik en afgørende Indflydelse. Det var kort sagt *Medbestemmelsesret under Formynderskab,* der var tiltænkt Selvejerbonden. Da Formynderskab *uden* Medbestemmelsesret havde været Bondens Lod igennem Aarhundreder, følte dette som et Fremskridt.

Hvordan Bonden brugte denne Medbestemmelsesret, lader sig kun til en vis Grad efterspore. En Del af hans Medvirken synes ofte i de første Aar at have indskrænket sig til stædig Forhaling af Forhold, han mente kom ham paa tværs. I Tilfælde hvor Forældre i travle Tider ved Slæt og Høst holdt deres Børn hjemme fra Skole for at hjælpe til, skulde der strengt taget paalægges Bøder. Men Bønderne i Skolekommissionen faar det snakket derhen, at Forældrene foreløbig skal vares ad, saa faar man se Tiden an. At en og anden maaske samtidig har næret et lille Haab om, at Præst og Degn, naar Sagen trækkes ud, skal blive ked af al den Raaben op om Bøder, det staar der naturligvis intet om i Skolekommissionsprotokollen. Men man har jo Lov at gøre sig sine Tanker.

En anden Ting viser, hvorledes man ovenfra tænkte sig, at Bønderne trængte til Formynderskab. Det er Landhusholdningsselskabets Virksomhed. Dette Selskab søgte ved Uddeling af Præmier at vække Interessen for bedre Pløjemetoder, Husflid o. lign. — efterhaanden ogsaa for Fremelskning af bedre Husdyrracer. Det rigtige i denne Tankegang ses ved et Blik paa Landsbyen. Den var et lille, næsten lukket Samfund, der ikke havde Midler til selv at drage de nye Ideer til sig. Den maatte have det nye ind med Ske. Men først da Landsbyen bliver moden nok til selv at arbejde med, bliver det rigtig til noget med Opsugningen af de nye Metoder. Vi skal helt frem til Aarhundredets Midte, da Bønderne begynder at præmiere hinanden gennem deres Landboforeninger, før Nyhederne paa Driftens og navnlig paa Kvægavlens Omraade bliver Allemandseje.

Aandelig Udvikling. Vil man ved Afslutningen af dette Overblik over Landsbyen forsøge at trænge endnu længere ind end til Bondens Stue, og spørge om Bondens aandelige

Horisont, bliver Svaret vanskeligt at give. Nogle Hovedtræk kan dog nok konstateres.

Bonden var ikke blevet Træl ved gennem Slægtled at have været stavnsbunden Fæster med et Mindstemaal af borgerlige Rettigheder. Da Prisudviklingen lovede Fortjeneste, og Forholdene iøvrigt artede sig saadan, at Lejlighed bød sig, tog han Chancen og valgte det nye — forsigtigt og efter lange Overvejelser — og uden det havde selv den mest velmenende Regering næppe kunnet gennemføre Landboreformerne. — Disse Reformer maa have vakt Røre i enhver Landsby i Danmark. Lokalt kunde der ogsaa komme andre Rørelser, mest af religiøs Art. Her spillede som oftest Sognepræsten den afgørende Rolle, idet saadanne Rørelser enten sattes i Gang af ham eller imod ham. — Bønderne var ikke Læsere; men hist og her sad der alligevel en og anden Selvejer, der havde Raad og Lyst til Bøger. Vi lærer Titlerne paa dem at kende, naar Boet efter hans Død indføres i Skifteprotokollen. Det kunde være Ridderromaner, historiske Værker (Huitfeldt), Bøger om Kvægsygdomme eller lignende. Først og sidst var det dog religiøs Litteratur: Salmebøger, Opbyggelsesbøger, Legender o. s. v.

Ogsaa i Skolen var Religionen først og sidst. Et Indtryk heraf kan maa faa ved at gennemblade de Skoleprotokoller, der er bevaret. Der lagdes tillige Vægt paa Læsning. Men hist og her mærker man, at det kniber svært med Regning. Mon det ikke skulde staa i Forbindelse med, at Tal hidtil ikke havde betydet saa meget i Bondens daglige Liv. Han købte og solgte kun lidt og ejede ikke mange rede Penge. Der blev derfor ikke Lejlighed til ret megen Regning. Lidt Sammentælling og Fradrag med smaa Tal og benævnte Størrelser var der Brug for, men ikke Gange- og Delingsregning med store ubenævnte Tal.

REFORMERNE BESTAAR DERES PRØVE

Priskurven viser et voldsomt Prisfald for Landbrugets Produkter, efter at de store europæiske Krige var sluttet i 1815. Priserne vedblev at være lave gennem 1820'erne og den første Halvdel af 1830'erne. Den Tid blev svær for Selvejerbønderne. Værst blev det for dem, der havde købt i den sidste Del af Prisopgangen og af den Grund havde gjort en voldsom Gæld for at kunne klare den store Købesum. Ved Statsbankerotten i 1813 blev der ganske vist foretaget en Nedskrivning af Gælden, idet der blev taget Hensyn til Tidspunktet, paa hvilket den var stiftet. Den, der var stiftet i de sidste Aar før Krakket, blev skaaret mest ned. Nedskrivningen tog imidlertid kun Hensyn til Ændringen i de danske Penges Værdi, men ikke til de særlige Forhold, der havde gjort sig gældende for Priserne paa Landbrugets Produkter og Priserne paa Landejendomme. Det blev svært, om ikke umuligt, at forrente den store Gæld. Lettere slap de Bønder, der havde købt til Selveje i 1790'erne. De havde mindre Gæld og havde oven i Købet gjort hele Prisopgangen med, saa en Del var blevet afbetalt. Nu kom Selvejet lidt i Miskredit. Det føltes mindre risikabelt at være Fæster. Desuden var der ikke saa mange ledige Penge for Haanden. Tiderne var jo daarlige for *alle* Erhverv. Det blev svært at laane, og Selvejekøbene var nødt til at gaa i Staa. — Det blev da ogsaa betragtet som ganske respektabelt at være Fæster, maaske mere nu end for 20—30 Aar siden. Da der i 1834 skulde vælges raadgivende Stænder, stilledes de større Selvejere og Fæstere omtrent lige.

Trods Krisen synes man dog stadig at have arbejdet paa Driftsforbedringer. Svingploven bliver stadig almindeligere; men først de bedre Tider fra Midten af 1830'erne tillader, at der sættes ind med fuld Kraft paa disse Omraader. Og saa

gaar man for Alvor i Gang med Forbedring af Husdyrracerne.

Husdyrene. Midt under Krisen havde der været foretaget Forsøg med Forbedring af den jyske Korace ved at krydse den med mellemeuropæiske, hollandske og engelske Racer. Disse Forsøg fortsattes. Men samtidig bliver man mere og mere indstillet paa at faa saa meget ud af den hjemlige Race ved Udvikling og Forbedring som muligt. Da det viser sig, at den samme Ko ikke har Egenskaber baade som Fedeko og som Malkeko, spalter man Racen i en »Fedetype« og en »Malketype«. Det blev i Tidens Løb den sidste Type, der blev den fremherskende. Det skyldtes dels, at det jyske Kvæg ikke har de Betingelser for at blive Fede- og Slagtekvæg som saa mange udenlandske Racer. Dels skyldtes det Udviklingen af Handelsforholdene i sidste Del af Aarhundredet. Forsøgene med Forbedring af Racer blev oftest gjort paa Herregaardene. Resultaterne trængte langsomt ind i Landsbyen ad forskellige Veje. Det kunde ske ved direkte Efterligning. Herremanden var stadig Egnens Førstemand. Et andet Sted, man kunde lære, var paa Dyrskuerne. Dyrskuer i den Forstand, vi nu kender dem, blev først almindelige efter 1852, da der ved Lov træffes Bestemmelse om Formerne for Tilskud saavel fra Landboforeningerne som fra Staten til Præmiering af Dyrene. Men Fremstilling af Dyr til Præmiering havde været kendt, siden Randers Amts Husholdningsselskab i 1810 var begyndt at uddele Præmier for Tyre og Orner.

Landsbypolitik. Mens Landsbyens Bønder hutlede sig gennem Kriseaarene, og der kun var Raad til at tænke paa Dagen og Vejen, havde de svært ved at forstaa Nødvendigheden af at ofre noget paa de nye Indretninger, de styrende i Landet havde velsignet dem med, Fattigordningen og Almueskoleordningen. Det holdt tidt haardt for de Myndigheder, der skulde skaffe Midlerne hertil, Præst og Degn, at faa det

allernødvendigste. Ofte har det vel været dem en Støtte, at deres Myndighed stammede fra den enevældige Kongemagt. Med de bedre Tider blev der igen Raad til Interesser uden for Kampen for det daglige Brød. Og der kom Ting, der tog Interessen. 1841 paabød en Landkommunallov, at der skulde vælges Sogneforstanderskaber blandt Landsbyens egne og af dens egne. Den højstbeskattede Femtedel fik dog den afgørende Indflydelse. Opgaverne for Sogneforstanderskabet var for en stor Del de samme, som Fattigkommission og Skolekommission havde arbejdet med, og det bliver hovedsagelig Mændene fra disse to Kommissioner, der kommer ind i Sognets Styrelse. Her sad Selvejergaardmænd og større Fæstere i Kraft af deres Sognefællers Valg. Til Kommissionerne var de blevet udpeget af Præsten.

De rede Penge. Endnu et nyt Træk i Landsbyens Liv skal nævnes. Det viste sig ikke fra den ene Dag til den anden, ikke heller fra det ene Aar til det andet. Lidt efter lidt listede det sig ind, trængte sig ind i alle Forhold, blev en Fællesnævner for alle det daglige Livs store og smaa Ting. Det var de rede Penge. 1700 Tallets Bonde havde betalt sine Afgifter med Korn, Arbejde og lidt Penge. Stort set havde Mønten været en sjælden Gæst i hans Lomme. Han havde klaret sig uden. Naar han kørte til Købstaden, havde han Korn, Huder og enkelte andre Produkter paa Vognen. Med det kørte han »i Gaarde« hos Købmanden. Og naar han kørte hjem medførte han Salt, Jern og en ærlig Rus. Sine Tjenestefolk lønnede han med Vadmel og Træsko, samt en Smule Penge. Men da han købte sin Gaard til Selveje, blev han tvunget til at skaffe klingende Mønt. Renterne af det Laan, han optog, skulde betales med Penge. Skatterne havde Godsejerne tidligere taget sig af, mod at Bonden havde afleveret Korn og gjort Arbejde. Nu skal han selv ind paa Amtsstuen med dem, og der kan han ikke stille med en Sæk Byg. Naar der skal bruges Penge i det ene Forhold, kan det være lige

saa rart at bruge dem ogsaa i det andet. Tienden af Kornafgrøderne havde aldrig været populær. Nu forhandler man sig til Rette med Tiendeejerne og faar ordnet en Betaling i Penge. Karl og Pige kan ogsaa faa deres Løn i Kongens Mønt, og saa fremdeles. Inde i Købstæderne oprettede velmenende Borgere, Præster, Dommere, Apotekere, Købmænd og andre Godtfolk, Sparekasser, hvor Smaamandens Penge kunde anbringes sikkert og godt og tilmed kaste Renter af sig, noget nyt og mærkeligt, som nok kunde være svært at forstaa, naar man ellers kun var vant til at faa, hvad man erhvervede sig ved surt Slid. En Husmandskone, der levede ved Aarhundredets Midte, har tolket de Fornemmelser, der kunde opstaa derved, saaledes: »... og vi satte Pengene i Sparekassen, og som de yngler, det Skidt.«

LITTERATUR

Begtrup G.: Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. 1803—12.

Bjerge P.: Jydske Bønder. 1921.

Falbe-Hansen V.: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne. I—II. 1888—89.

Samme og W. Scharling: Danmarks Statistik. I—VI og Suppl. Bind. 1878 ff.

Feilberg H. F.: Dansk Bondeliv I—II. 1899—1910.

Holm E.: Kampen om Landboreformerne. 1888.

Jensen H.: Dansk Jordpolitik I. 1936.

Krarup J. B.: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 til Nutiden. 1895.

Larsen O. H.: Landbrugets Historie og Statistik. 1921.

Olsen A.: Samtidens Syn paa den stavnsbundne Bonde. Scandia. XII.

Oversigt over Kapitelstaksterne 1600—1902. Statistiske Meddelelser, 4 Rk., Bd. 15, Hefte 1.

Skrubbeltrang F.: Den danske Bonde 1788—1938. 1938.

Steenstrup J. C. H. R.: Den danske Bonde og Friheden. 1912.

Zangenberg H.: Danske Bøndergaarde. 1925.

Westenholtz J. D. W.: Prisskrift om Folkemængden i Bondestanden. 1772. Udg. af Alexander Rasmussen 1929.

LANDSBYEN I VORE DAGE

Det Spørgsmaal kan rejses, om man gennem en Behandling af den moderne danske Landsby rammer noget centralt indenfor vor Tids Landbrug. At der findes moderne Landsbyer, kan enhver overbevise sig om ved at cykle lidt udenfor Købstædernes Grænser. Men er de ikke Undtagelser? Har Reformtiden omkring 1800 med Udskiftning og Udflytning og den senere Industrialisering af Landbruget fra 1880'erne ikke forandret Landets Udseende saa stærkt, at Landsbyerne er kommet i Mindretal i Forhold til spredt Bebyggelse paa den ene og større Stations- og Bilbyer paa den anden Side?

Ved Begrebet Landsby tænker man i Reglen kun paa en større eller mindre Samling Gaarde og Huse. Men Landsbyen omfatter ogsaa Jorden — det Tilliggende, som giver Beboerne det daglige Brød. En Landsby er et bestemt afgrænset økonomisk Omraade, hvis Beboere direkte eller indirekte skaffer sig sit Livsophold af de Marker og Enge, Skove og Overdrev, der ligger inden for deres Omraade. Saaledes falder den spredte Bebyggelse i en Mængde Tilfælde ind under Landsbybegrebet.

Et meget stort Antal Stationsbyer har endnu bevaret deres Landsbypræg. Men i andre er der — takket være de gode Transportforhold — blevet oprettet industrielle Virksomheder og større, mere specialiserede Forretningsforetagender, end den almindelige Landsby har Brug for. Disse Stationsbyer betegner Overgangsformen til Købstæderne, idet deres Opland ligesom Købstædernes omfatter flere egentlige Landsbyer. Det samme gælder de nye Bilbyer, der paa Grund af

Nutidens voksende Bus- og Lastbiltrafik har faaet de samme Muligheder for Industri og Forretningsliv som Stationsbyerne.

LANDSBYEN OG JORDEN

Jorden er Grundlaget for Landsbyens økonomiske Virksomhed. I de foregaaende Afsnit har vi set, hvorledes Bønderne Tid efter anden har foretaget Fremstød for at udvide Landbrugsarealet. I Jernalderen indtog man en Mængde Jord til Dyrkning, som man allerede ved Oldtidens Slutning igen havde opgivet, og en stor Del af denne Jord er først i Løbet af det sidste Hundrede Aar atter kommet under Kultur. I Middelalderen skete det andet store Landnam: Torpbyernes Anlæggelse. Dette blev en varigere Gevinst. Efter Udskiftningen opdyrkes under en jævnt fremadskridende Bevægelse Overdrevene. Andre Dyrkningsudvidelser ligger paa samme Linie: Udtørring og Afvanding af Søer, Fjorde og Moser og Opdyrkning af Hedearealer under Tilskyndelse og Vejledning af Det danske Hedeselskab, oprettet i 1866. Desuden har man anvendt mere Arbejde og flere Penge paa det i Forvejen dyrkede Areal. Denne Intensivering, Udvidelsen af Arealet og Landbrugets Omlægning i 1880'erne er de Kræfter, der har udformet det moderne Landsbysamfund.

Landbrugsarealet. Opdyrkningen af Danmarks Jord er naaet meget vidt. Et Par Tal vil vise Udvidelsen af det dyrkede Omraade (Sønderjylland ikke medregnet i 1861 og 1881):

Aar	Hele Landet	Heraf Landbrugsareal	Landbrugsareal i % af Landets Areal
1861.	37 881 km²	24 473 km²	65 %
1881.	38 346 -	29 168 -	76 -
1929.	42 931 -	32 948 -	77 -
Sønderjylland alene:			
1929.	3 882 km²	3 284 -	85 -

Det fremgaar af disse Tal, at Udvidelsen nu næsten har naaet sine naturlige Grænser.

Vekselbruget. Hvorledes udnytter Landmændene nu denne Jord? Vi saa i et foregaaende Afsnit, hvorledes Kobbelbruget med Renbrak trængte ind i Landet gennem Herregaardene. Men i sidste Del af 1800 Tallet, da man for Alvor gik over til at dyrke Rodfrugter, opgav man Brakaaret. Man skifter fra Kobbelbrug til Vekselbrug. Denne Dyrkningsform karakteriseres ligesom Kobbelbruget ved en fast Omdriftsform. Men med Indførelsen af Rodfrugtdyrkningen, udskydes saavel Brakken som et Par Aars Græs af Rotationen. Jorden kan renholdes i Roemarkerne, og da der tillige her tilføres den rigelig Gødning, bliver Brakken overflødig. Roerne skaffer tillige et værdifuldt Vinterfoder, saa Græsarealet kan indskrænkes til et eller to Aar. Indførelsen af Vekselbruget skete direkte ved Landsbyens Bønder, idet disse var mere interesserede i Kvægavl end Godsejerne.

Maskinerne. Den ved Kobbelbruget opnaaede Intensivering lettedes paa forskellig Maade. Udskiftningen og Udflytningen betød Besparelse af Tid og forøget Bekvemmelighed under Dyrkningen for den enkelte Landbruger. Hertil kommer nu under Vekselbruget en endnu større Anvendelse af Arbejde og Gødning og en stærk Udvikling af Landbrugsmaskinerne. I Almindelighed er Menneskenes Hukommelse kort. Naar man nu ser det danske Landbrug med dets Mængde af forskellige Redskaber og Maskiner, er man tilbøjelig til at glemme, at alt dette er forholdsvis nyt. Der lever stadig mange gamle Mennesker, som i deres Ungdom kun har kendt Redskaber, der fremstilledes i Landsbyen selv. Træ var mindst lige saa vigtigt som Metal ved denne hjemlige Tilvirkning. Tænk blot paa Trægrebene og Plejlen, Hjulploven og Harverne. Og saavel Redskaber som Hustømmer samledes med Nagler af Træ i Stedet for Søm og Spiger.

De tekniske Nyopfindelser var allerede begyndt at vinde Indpas i Landsbyen i 1800 Tallets første Halvdel. Navnlig gjaldt dette Svingploven, som dog først ganske afløser Hjulploven efter Aarhundredets Midte. Jorden bliver med Svingploven grundigere pløjet og bedre vendt, hvilket var paakrævet under Kobbelbruget med de fleraarige, stærkt sammengroede Græsmarker. Medens de første Svingplove for Stellets Vedkommende var af Træ, fremstilles de ved Aarhundredets Midte af Landsbysmede, der efterhaanden afløses af specielle Plovfabriker i eller ved Landsbyerne. Selve Plovens Konstruktion skifter ogsaa Karakter ved Overgangen fra Kobbelbrug til Vekseldrift. Den stærkt vendende Muldfjæl, der var affødt af de mangeaarige Græsmarker og Helbrakken, afløses af en mere brydende og smuldrende. Samtidig forbedres Harverne og optræder i mange forskellige Typer alt efter deres Formaal.

I Modsætning til Ploven og Harven optræder de mere specialiserede Redskaber og Maskiner først paa Godserne og finder ad denne Omvej ud til de almindelige Bondebrug. Høstfolkene med Mejetøjet og deres Opbindersker afløses af Slaamaskiner, Aflæggere og til sidst ogsaa af Selvbindere. I 1852 kom Mejemaskinen til Landet. Men omkring 1870 fandtes den kun paa ret faa Herregaarde. Senere bliver den lidt efter lidt almindelig paa Bondegaardene. I 1878 kommer de første Selvbindere, men først i vort Aarhundrede faar de større Udbredelse. Aarsagerne til Høstmaskinernes Sejrsgang er de samme som skaffede Mejetøjet Fortrinet fremfor Seglen: Arbejdskraftens stigende Pris og Høstudbyttets stærke Vækst.

Endnu er det ikke udelukket, at man kan se en Sædemand, der paa gammeldags Vis saar sit Korn med Haanden. Men i de fleste Tilfælde skrider Saamaskinen tung og massiv Ager op og Ager ned. De første kom hertil fra England allerede

omkring 1800. Det var udelukkende Bredsaamaskiner. Efter 1850 fik de stor Udbredelse ogsaa i Landsbyen, og fra Aarhundredets Slutning vandt Radsaamaskinen Indpas paa de større Gaarde. Nu er de almindelige endog paa Husmandsbrugene. De sparer Sæd, og Kornet vokser mere ensartet efter dem end efter Haandsaaning.

Ogsaa ved Arbejdet hjemme paa Ejendommen er mange Maskiner i Brug. Vigtigst er her Tærskeværket, Plejlens Afløser. Den lettere Adgang til Drivkraft efter Elektricitetens Indførelse har bragt Tærskeværket videre ud end Hesteomgangen formaaede at komme, og navnlig har den bevirket, at selv Smaabrug i mange Tilfælde har anskaffet Kværne til Kornets Formaling.

Spørgsmaalet er nu, om disse tidsbesparende Maskiner har gjort Arbejdskraft overflødig. Det er klart, at der ikke er Brug for saa megen Arbejdskraft i Høstens Tid som før, og Husmanden, der stod paa Lo og tærskede i Vintermaanederne er blevet afløst af Tærskemaskinen. Til Gengæld er der kommet nye Sæsonarbejdere, saaledes i Roetiden. I de senere Aar er den anvendte Arbejdskraft gaaet ned, uden at Produktionen er forringet. Maskinernes Anvendelse er den vigtigste Aarsag hertil.

Driftsomlægningen. Endnu i de første Tiaar efter 1850 var Kornproduktionen som i Aarene forud det vigtigste for Landbruget. I 1861 udgjorde Kornarealet ca. 42 % af den dyrkede Jord, Græs- og Grøntfoderarealet ca. 32 %, Brakarealet ca. 0,7 %, medens Kartoffel- og Rodfrugtarealet var ganske forsvindende. I 1929 er dette Billede væsentligt ændret. Kornarealet er omtrent uforandret med ca. 41 %, Græs- og Grøntfoderarealet ligeledes med ca. 30 %, Brakarealet er derimod næsten forsvundet, medens Kartoffel- og Rodfrugtarealet udviser betydelig Fremgang, saa at det nu udgør godt 15 %.

At Brakarealet er gaaet stærkt tilbage er naturligt, da Jor-

den som nævnt opnaar samme Hvile ved, at man dyrker Roer og Kartofler i den. Men ellers viser Tallene, at Hovedvægten nu ligger paa Foderafgrøderne. Det skyldes den Produktionsomlægning, der i Mellemtiden har fundet Sted. Indtil 1880'erne eksporterede Danmark overvejende Korn og i forholdsvis ringe Grad dyriske Produkter. Fra de første Aar af 1880'erne lægges Produktionen om, saaledes at der indføres Korn, medens dyriske Produkter udføres i stigende Mængder. Overskuddet fra de hjemlige Kornarealer, der, som vi har set, stadig udgør samme Procent af Landbrugsarealet, anvendes nu til Opfodring.

Aarsagerne til denne Omlægning laa i den forøgede Konkurrence for oversøiske kornproducerende Lande, der betingedes af de moderne, hurtige Jernbane- og Dampskibsforbindelser. I første Omgang kunde kun vanskeligt fordærvelige Varer som Korn og Kærnefrugter naa frem til Vesteuropas store Industriomraader og konkurrere vore Produkter ud. Og Landbruget var ikke sen til at drage Konsekvensen heraf. Men i 1930'erne har der vist sig Tegn til, at ogsaa de letfordærvelige dyriske Produkter i moderne Køleskibe lader sig transportere fra Sydhavets klimatisk begunstigede Egne, New Zealand og Australien, til Europas Industricentrer. En ny Omlægning staar for Døren — men hvilken?

DEN INDUSTRIALISEREDE LANDSBY

Man har karakteriseret Landbruget efter Produktionsomlægningen som industrialiseret. Hermed menes, at Produkternes videre Behandling er udskilt og finder Sted i industrielle Anlæg som Mejerier, Slagterier m. m. Lad os foretage en Vandring rundt i denne industrialiserede Landsby, for at blive klar over dens enkelte Bestanddele og samlede Plan.

Endnu længe efter de store Landboreformer klarede den

enkelte Familie i det store og hele sig selv, som den havde gjort i Aartusinder. De faa Ting, man ikke selv kunde fremstille, erhvervedes paa de lokale Markeder eller ved Købstadrejser i Bytte for egen Overskudsproduktion. Ved Industrialiseringen blev denne mangesidige Virksomhed for en stor Del forladt. Jordbrugeren giver sig nu næsten udelukkende af med Jordens Dyrkning og Jordens Røgt — to Sysler, der efterhaanden er blevet meget krævende og fordrer en lang og grundig Uddannelse. Det er ikke længere saadan, at den, der ikke kan blive andet, sættes til at være Landmand. Landbrugeren er i lige saa høj Grad Specialarbejder, som andre Fagarbejdere, og han maa være i Besiddelse af et ikke ringe Kendskab til den landbrugsvidenskabelige Faglitteratur for at kunne klare sig i Konkurrencen. Handlende, Haandværkere og smaa industrielle Virksomheder har overtaget Dele af det gamle Bondeerhverv. Ofte ligger disse Virksomheder i selve Landsbyen og har kun dennes Omraade til Opland. Men i andre Tilfælde, som f. Eks. Svineslagtningen, udføres dette Arbejde i Købstæder eller købstadlignende Stationsbyer.

Haandværkere og Handlende. Fra gammel Tid fandtes foruden Bønderne og eventuelt Præsten kun enkelte Landhaandværkere i Landsbyen. Den vigtigste af disse var Smeden. Han gav sig ikke alene af med at smede, men forstod sig ogsaa paa andet Haandværk. Ofte gjaldt han for Byens »kloge Mand«. »Er der noget i Vejen, saa henter vi Smeden«, lyder et sjællandsk Mundheld. Det var dog ikke ualmindeligt, at der fandtes flere Haandværkere. Præsten Niels Blichers Topografi over Vium Præstekald (1795) nævner, at der i Sognene Vium og Lysgaard fandtes 20 Haandværkere: 5 Vævere, 5 Skræddere, 2 Tømmer- og Hjulmænd, 1 Snedker- og Møllemester, 1 Brolægger og Stenkløver, 1 Kurve- og Knapformmager, 3 Smede, 1 Teglstryger samt Skoleholderen i Lysgaard, der om Sommeren agerer Murer. Handlende havde

derimod ikke Lov at nedsætte sig i Landsbyerne. Først i 1856 kom der en Lov, hvorefter Landhøkere maatte etablere sig — dog ikke indenfor en Mils Afstand fra Købstæderne. Med

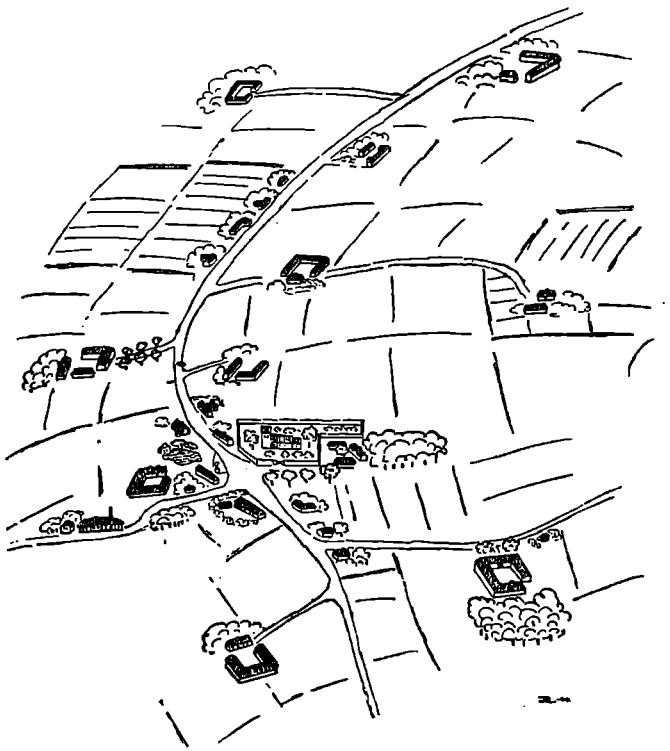

Moderne dansk Landsby. I Midten Kirke, Forsamlingshus, Bageri, Købmandshandel, Skole m. m. Tilvenstre Mejeri. Ved venstre Side af Vejen nordpaa ligger fire Statshuse. Nogle af Gaardene er udflyttet. Andre ligger i Landsbyen.

Næringsfrihedsloven af 1857 gives der fri Adgang for Handlende og Haandværkere til at slaa sig ned paa Landet, men den nævnte Læbæltebestemmelse omkring Købstæderne op-

hævedes dog først i 1920. Hvor meget Næringsloven kom til at betyde, ses af Tallene for Landhandlere. I 1855 fandtes af Høkere 217 (Tallene regner kun med mandlige Hovedpersoner), af Købmænd 157 og af Landkræmmere 323, ialt 697. Tallene tyder paa, at Forbudet mod Handlende paa Landet ikke ganske er blevet gennemført. Men de statistiske Tabeller angiver ikke klart, hvad der henregnes under henholdsvis Landdistrikter og Købstæder. Allerede i 1860 er Tallene for Høkere steget til 1349, for Købmænd til 273 og for Landkræmmere til 330, ialt 2952. Stigningen viser, at der har været Behov for de handlende. Hver Landsby fik nu sin Forretning, hvorfra den forsynedes med de Varer, den enten selv tidligere havde fremstillet, hentet i Købstæderne eller paa Markederne. Krammarkederne ophævedes da ogsaa ved Lov i 1882. Og Varebehovet steg efterhaanden som Bønderne specialiserede sig paa ren landbrugsmæssig Produktion.

At det Fællesskab, der havde været Grundpillen i det gamle Landsbysamfund, ikke gik tabt under den nye Situation viser sig i Forbindelse med Vareforsyningen. Den første danske Brugsforening var nemlig startet efter engelsk Forbillede i 1866. Tanken slog hurtigt an paa Landet. Landboerne formaaede nu som før at løse fælles Opgaver. Mange Steder i Landsbyerne rejstes Brugsforeningerne jævnsides med eller i Stedet for Landhandlernes Forretninger. Oprettelsen af disse Fællesforetagender viser et karakteristisk Træk hos den danske Landbefolkning: Evnen til hurtigt at tilegne sig gavnlige Ting udefra, men tillige at udforme dem paa fuldt ud selvstændig Vis. Andelsvæsenet bygger direkte paa Landsbysamfundets Traditioner.

Men ikke alene Købmænd og Brugsforeninger var der Plads til i Landsbyen. Bagerne fandt ogsaa Arbejde, efterhaanden som Brødbagningen i Hjemmene gik af Brug. Undertiden kunde disse Bagerier være Fællesforetagender — Andelsbage-

rier. Der opstod ikke et Bageri i enhver Landsby. De forbedrede Trafikforhold, som Vejforbedringer og bedre Køretøjer medførte, gjorde det muligt for Bageren at dække mere end et enkelt Landsbysamfunds Brødbehov. Og det gælder ikke blot for Bagerne. I det hele har den moderne Trafik, navnlig efterhaanden som Bilerne bliver almindeligere, vist Tendens til at samle større Omraader end een Landsby til en Enhed.

Det er allerede nævnt, at der fra gammel Tid fandtes en Del Haandværkere paa Landet. Og Behovet for disse Erhvervsdrivende vokser. Hovedsagelig paa Grund af den ændrede Byggeskik bliver der Brug for Landhaandværkere som Tømrer, Murer og Maler. De gamle Gaarde, som man selv opførte af hjemligt Materiale, forsvinder mere og mere. De nye Bygningsmaterialer som Mursten og indført Fyrretømmer magter Bønderne ikke selv. Til Gengæld forsvinder saadanne Haandværkere som Vævere og til Dels Skræddere, der flytter ind til Byerne. Smeden hævder stadig sin Plads som Landsbyens første Haandværker. Men ogsaa han maa følge med i Udviklingen. Hans vigtigste Arbejde bliver nu at reparere de mange nye Redskaber og Maskiner. Desuden bliver han Cyklesmed og maaske Biludlejer. Telefoncentralen, der næsten ligger i enhver Landsby i Danmark, er et Bierhverv, der kan knyttes til Smed eller Købmand, Skomager eller Bager, som det bedst passer.

Et i fordums Tid saare vigtigt Erhverv, Fællesmøllen, forsvinder eller mister sin Betydning. Mens man tidligere talte om den »rige Møller«, hører Mølleren i vore Dage ikke til Kommunens store Skatteydere. Takket være den lette Adgang til Drivkraft, navnlig Elektricitet, formaler en Mængde af Landsbyens Bønder selv deres Korn. Hvor Møllen fortsætter, er det som Regel Smaabrugerne, der er dens vigtigste Kunder.

Mejeriet. Den vigtigste industrielle Faktor i det moderne Landsbysamfund er Mejeriet. Det vilde ikke kunne svare sig

at anlægge et Mejeri i enhver Landsby. Men en Tid lang blev der dog oprettet en Mængde smaa Mejerier, som i Virkeligheden ikke var særlig rentable. Aarsagerne kunde være Landsbypariotisme eller religiøse Modsætninger. Men nu gaar Tendensen i Retning af Mejerikoncentration. Hertil virker naturligvis ogsaa Lastbiltrafikken. Der findes nu (1940) ikke mindre end 1788 Mejerier, hvoraf 1399 er Andelsforetagender. Andelstanken virkeliggjordes som nævnt første Gang herhjemme gennem Brugsforeninger. Men under den store Driftsomlægning i 1880'erne overførtes den paa Landbrugsproduktionen, saaledes at den videre Forarbejdning af de dyriske Produkter foretoges i Fællesskab. I 1882 oprettedes det første Andelsmejeri, og Flertallet af de nu eksisterende Andelsmejerier grundlagdes i Aarene 1887—89. Centrifugen — konstrueret 1878 af L. C. Nielsen i Roskilde — var den tekniske Forudsætning for disse Mejerier. Andelsbevægelsen faar i Danmark en udpræget demokratisk Udformning. Ved Generalforsamlingen stemmer man »efter Hoveder, ikke efter Høveder«, d. v. s. hver Leverandør har een Stemme, uanset, hvor megen Mælk han leverer. Denne Udformning af Andelstanken er bemærkelsesværdig og karakteristisk for Danmark. Den skyldes sikkert Landsbytraditionen, men tillige det Forhold, at Andelsforetagenderne opstod i de vanskelige Provisorieaar, hvor Bønderne maatte staa sammen for at hævde sig overfor Godsejerne.

Byplan. Udviklingen slog den gamle Byplan med de tæt sammenbyggede Gaarde og Huse omkring Gadekæret eller Bypladsen i Stykker. Trods alt findes der dog stadig fælles Træk som kan følges fra Landsby til Landsby. Byens Kærne er som før at finde ved Gadekæret, der nu holdes i Hævd som Branddam. Her ligger de ikke udflyttede Gaarde og Huse, Smedien, Skolen og den gamle Landsbykirke, hvor en saadan findes. Og ofte ligger der tillige en Kro eller et nyere Af-

holdshotel. Paa dette Sted har ogsaa de nytilkomne Medlemmer af Landsbysamfundet saa vidt muligt slaaet sig ned: De handlende, Haandværkerne og Mejeriet.

Ude omkring ved Vejene ligger i større eller mindre Antal de udflyttede Gaarde og Husmandsbrugene. Disse sidstes Antal er i 1900 Tallet blevet stærkt forøget. Der fandtes som vist i tidligere Afsnit ogsaa Huse i den gamle Landsby. Men det er først Husmandslovene i 1899 og 1919, der har gjort, at vi i dobbelt Forstand kan synge om »dette Husmandsrige«. Driftsomlægningen i Landbruget fra Kornavl til dyrisk Produktion skabte øgede Muligheder for Smaabrugenes Rentabilitet. Og desuden ønskede det større Landbrug at have Adgang til sikker Arbejdskraft. Derfor tog Loven af 1899 Sigte paa mindre Brug, hvor Ejeren ved Siden af sit Landbrug kunde gaa paa Arbejde paa Gaardene. Efter Loven af 1919 er Oprettelsen af Husmandsbrug, der kan give en Familie fuldt Underhold, organiseret. Staten stiller Jord til Raadighed og yder Byggelaan m. m. Husmandsstederne anlægges i Reglen nær hinanden, saaledes at de ofte faar Karakter af smaa Landsbysamfund. Dette sker baade af Hensyn til den gensidige Hjælp, og for at Vejforholdene kan ordnes billigst muligt. Medens de ældre Husmandsbrug gærne lagdes tilfældigt, hvor der var Jord at faa og uden ordentlig Adgang til offentlig Vej, lægges de moderne Brug hyppigt langs Landevejen.

Hustyper. En Mængde af de gamle Bygninger — enlængede Hussteder og tre- eller firelængede Gaarde — er stadig bevaret, og i Særdeleshed gælder dette Landsbybebyggelsen. Det karakteristiske for disse er Straataget og Bindingsværket. Væggene med Lerklining eller hjemmegjorte, ofte ubrændte Sten er dog i Reglen erstattet med Mursten fra Teglværkerne. Ofte kan man ved saadanne gamle Gaarde se nyopførte Længer i helt andre Materialer eller gamle Længer, hvis Tage er fornyet med Bølgeblik, Asbestplader, Tagpap el. lign. De

nye Bygninger opføres nu af Mursten eller Cement og tækkes med de nævnte Materialer eller Tegl. Ikke alene herved skifter Bygningerne Udseende. Ogsaa i Grundplanen er der Afvigelser. Efter Produktionsomlægningen blev Kravene til Staldene langt større end før, og det samme gælder i nogen Grad Laderne, bl. a. for at skaffe Plads til Tærskeværket og Indkørselsaabninger til de større Kornlæs. Desuden ligger Stuehuset nu ofte frit, selvom Gaarden stort set er firlænget som før. De nye Husmandsbrug opføres efter en af Myndighederne approberet Plan, udarbejdet af særlige Bygningskonsulenter. Derfor udviser Husmandsbygningerne langt større Ensartethed end de øvrige Landbobygninger. Ganske vist har Foreningen »Bedre Byggeskik« sat et vist Fællespræg paa Bygningernes Ydre. Men Indretningen er altfor ofte overladt til Tilfældigheder. For ganske nylig har Professor L. Hansen Larsen og Arkitekt K. Brücker offentliggjort en Serie Forslag til rationelt indrettede Landbrugsbygninger. Uden Tvivl vil disse Typer, der forener Hensyntagen til gammel Arv med moderne Arbejdsfordele i den kommende Tid lidt efter lidt give Landsbyen et nyt Ansigt.

LANDSBYSAMFUNDET

Paa Reersø i Vestsjælland har man et Mundheld, der lyder: Man kan vogte sig for dem, som paa Gaden gaar, men ikke for dem, som i Gluggerne staar. Den Visdom gaar naturligvis tilbage til Folkene i den lerklinede Gaard med Glughuller og Luger i Udlængerne, hvorfra man uset kunde følge, hvad der foregik udenfor. Men det snævre Landsbysamfund, hvor alle ved alt om alle, eksisterer stadig. Og Indblanding i Naboernes Forhold finder stadig Sted, undertiden til Skade for Freden, men ofte ogsaa til Gavn for de smaa og svage. Endnu er det ikke umuligt at finde Landsbyer, hvor Hovedparten af

Befolkningen er indbyrdes beslægtede, selv om den livligere Gaardhandel i nyere Tid i nogen Grad har ændret dette Forhold. Bagved Fællesfølelsen og Trangen til Indblanding i andres Anliggender ligger derfor en mere eller mindre udtalt Slægtsfølelse.

Fællesopgaver og gensidig Hjælp. I den daglige Dont kan enhver naturligvis have nok i sit eget. Men der gives ofte Lejligheder, hvor Fællesskabet er paa sin Plads. Man kan anskaffe sig større Maskiner i Fællesskab: Selvbindere, Saamaskiner, Traktorer, Tærskeværker o. lign. Men ogsaa om Hestekraft kan Smaabrugerne enes at hjælpes ad. Den gensidige Hjælpsomhed er paa ingen Maade noget fortidigt. Den var blot i tidligere Tider virksom paa andre Omraader. De gamle Klinegilder, hvor Landsbyens Ungdom kom sammen for at opbygge Gaardenes Ydervægge af raat Ler og bagefter forlystedes med Traktement og Dans, er forsvundet med den nyere Byggeskik. Men man kommer med Kranse, naar en ny Bygnings Tagspær rejses, og bliver til Gengæld trakteret med Kaffe. Til de store Gilder — Bryllup, Barsel og Begravelse — kom Naboer og Slægt med alle Slags Fødevarer, saaledes at man i Fællig bekostede Gæstebudet. Om denne Skik minder det, naar man i vore Dage hjælper hinanden ved at udlaane Husgeraad: Tallerkener, Kopper, Glas og Knivetøj, ofte ogsaa Borde og Bænke, medens Piger og Døtre hjælper til ved Opvartningen. Ogsaa til Hverdag kan det være rart at smutte ind til Naboen og laane, hvad man staar og mangler, eller faa en Haandsrækning i en snæver Vending. Den, der selv er opvokset i en Landsby, har ikke svært ved at sætte sig ind i den Sindsstemning, der fik Bønderne fra den sammenbyggede Landsby til at vægre sig ved Udflytning.

Af de offentlige Fællesforetagender er Mejeriet, Brugsforeningen og Bageriet allerede nævnt. Men derudover forekommer endnu en Del Opgaver, som bedst løses under Medvirk-

ning af Landsbysamfundet som Helhed. Under visse Forhold som Ildebrand og Fjendeindfald kunde det være farligt at bo for langt borte fra Naboerne. Med de gamle Gaardes Brandfarlighed var hurtig Hjælp saa afgjort dobbelt Hjælp. De forbedrede Veje og Befordringsmidler har i Forbindelse med de mindre brandfarlige Bygninger mindsket denne Fare betydeligt. Indtil for ganske nylig havde Landsbyerne dog som Regel egne Brandkorps med mindre Sprøjter, der dreves ved Haandkraft. Endnu findes den lokale Institution mange Steder, og i hvert Fald er der en Brandfoged, selvom det egentlige Slukningsarbejde er overtaget af Brandstationernes Motorsprøjter. Andre Fællesopgaver er Udbedring af fælles Markveje, Oprettelse og Vedligeholdelse af Byens Vandværk, Transformatorforeningers Virksomhed, Afvandingsmøller etc. Der er ogsaa Snekastningen. En af Bønderne udtages til Snefoged, og Samfundets Grundejere er pligtige til at sende et vist Antal Rydningsmænd. Iøvrigt er det betegnende for Udviklingen, at Kommunen i en Mængde Tilfælde har overtaget den gamle Landsbys Fællesopgaver. Det gælder saaledes Vejvæsen, Skolevæsen og Fattigvæsen.

Aandsliv. Hvem der har den største Indflydelse i Landsbyen kan ikke siges i Almindelighed. I Kirkebyen er Præsten vel nok den, der længst har været det aandelige og sociale Midtpunkt. Præsten er stadig Autoritet i gejstlige Spørgsmaal. Men det samme er ikke mere Tilfældet i de rent verdslige. Han er ikke mere saa snævert knyttet til Landsbysamfundet som dengang, han selv var Jordbruger. Med Præsten, Sognefogeden og Sogneraadet er vi ovre i det Omraade, som Landsbyen har afstaaet til Kommunen og Sognet.

Læreren derimod hører ofte til i Landsbyen. Er han selv bondefødt, kommer hans Indflydelse let til at ligne den, Præsten tidligere havde. Og Skolen bliver Landsbyens Kulturcentrum. Oprettes der i Landsbyen en Centralskole for hele Sog-

net, opnaas der herved store undervisningsmæssige Fordele. Men maaske kan den nære Kontakt med Bondens Liv og Arbejde staa i Fare for at briste. Læreren kan gennem Aftenskoleundervisning, Gymnastik og Biblioteksarbejde skaffe sig en Indflydelse, der kan præge Landsbyens Liv flere Menneskealdre frem i Tiden.

I den før nævnte Advarsel om at vogte sig for dem, der staar ved Gluggerne, ligger, at man maa fare varligt i det snævre Samfund. Man kan ikke sige og gøre ret meget, før hele Landsbyen ved det. Undertiden er det naturligvis Historien om Fjeren, der blev til fem Høns, om igen. Men derfor er Sagen lige ubehagelig for den, det gaar ud over. Moralen er streng i Landsbyen, og Dommen falder omgaaende.

LITTERATUR

Axelsen-Drejer, A.: Den danske Andelsbevægelse. Kbhvn. 1934.

Danmark, Landbruget. Udg. af Landbrugsraadet. Kbhvn. 1935.

Det danske Samfund. (Heri en Mængde Litteraturhenvisninger). Kbhvn. 1928.

Falbe-Hansen, V. og W. Scharling: Jfr. foregaaende Afsnit.

Kristensen, K. J. m. fl.: Det danske Landbrug. Kbhvn. 1937.

Pedersen, Jørgen: Husmandsbruget. Kbhvn. 1928.

Skrubbeltrang, F.: Jfr. foregaaende Afsnit.

Statistisk Aarbog. (Heri Fortegnelse over Statistisk Departements øvrige Publikationer).

Steensberg, Axel: Geografiske Faktorers Indflydelse paa Seglens eller Leens Anvendelse til Kornhøst. Geografisk Tidsskrift. 42. Bd. 1939.

— — : Fra Døstruparden til Motorploven. Naturens Verden 1939.

Warming, Jens: Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv. Kbhvn. 1930.

— — : Haandbog i Danmarks Statistik. Kbhvn. 1913.

SLUTNING

Den danske Landsby har gennem Tusind Aar forstaaet at optage og omsmelte de store europæiske Kulturindslag og givet den en særlig dansk Udformning. I Landsbysamfundet har den Kærne dannet sig, hvoraf det danske Sindelag er vokset frem. Der er Eksempler nok paa voldelig Selvtægt fra Bøndernes Side, naar Herremænd præget af fremmed Skik vilde gøre dem ufri. Men siden Grevefejdens Tid har der ikke været Borgerkrig i Landet. Enevælde og Folkestyre indførtes uden Blodsudgydelse, og paa Attentater er vor Historie fattig. Man kender andre Midler til at uskadeliggøre en farlig Mand. Man udleverer ham til Latterliggørelse, et probat Middel i et Folk, der som det danske har levende Sans for Komik.

Der gaar for Tiden over Landet et Udtryk, som man karakteriserer os med: Vi er bondesnu. Udtrykket rammer noget væsentligt ved dansk Mentalitet i sin Helhed. Men det passer især paa Bonden i Landsbyen. Han er vant til at udtrykke sig ad Omveje. Han siger ikke om en Mand, at han er grim. Han siger: Den Mand er vel nok ikke videre smuk. Det er ogsaa ganske almindeligt, at han siger det stik modsatte af det, han mener. Modparten forstaar dog — med Landsbybondens Sans for Humor — i næsten alle Tilfælde Betydningen. Han opnaar gennem denne Udtryksmaade at faa sagt noget, som han ikke juridisk kan angribes for, men som alligevel virker efter Hensigten. Og denne Udtryksmaade gør Samlivet mindre besværligt og Modsætningerne mindre tilspidsede.

Naar det i vort Land er Skik, at man finder sig til Rette uden Revolutioner, er det Udtryk for Landsbyens Mentalitet. Der faar ikke hos den enkelte eller hos Klassen Lov til at ophobes Sprængstof, som kun kan udløses gennem Eksplosion. Spændingerne faar hele Tiden Lejlighed til at aflades. Men samtidig giver denne Væsensform en Sejghed og Udholden-

hed, der gør det uhyre vanskeligt for det nye at faa det gamle helt udryddet. Man bevarer Kontinuiteten i Slægtens Liv. Dette danske Særpræg lader sig vanskeligt udrydde eller erstatte med en ny Mentalitet. Thi det gamle bøjer sig, men knækker ikke, og det er ikke til at faa Ram paa, medmindre man vilde flytte samtlige Bønder bort fra deres Landsby. Bonden mangler Pathos. Det teatralske er ham fremmed. Han mangler den Heroisme, som tager sig ud. Men han har sin egen Heroisme, som giver sig Udslag i det stille. Og med hans Slægtfølelse og Sans for Kontinuitet hænger ogsaa et andet Karaktertræk sammen: Han glemmer ikke hverken det gode, der er gjort mod ham, eller lidt Uret.

Saaledes udtrykker Landsbyens Bonde hele Folkets Væsen som Ideal. Og om dette Ideals Tilblivelse lærer man ved at følge hans Tilværelse gennem svundne Tiders Omskiftelser.

VI OG VOR FORTID

udgivet af Historikergruppen

1. Den danske Landsby.
   Fra Storfamilie til Andelssamfund. Ved Axel Steensberg. 107 S. Pris Kr. 1.75
2. Danmark for 100 Aar siden — og nu. Ved Kjeld Winding. 144 S. Pris Kr. 2.75

Endvidere er planlagt bl. a.

Den danske Skibsfart.

Københavns Historie.

Den danske Nationalfølelses Udvikling karakteriseret ved 10 Fædrelandssange.

Fra Jordhytte til den moderne Bondegaard.

J. H. SCHULTZ FORLAG

A/S J. H. SCHULTZ
KØBENHAVN